

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM DALI**

**MEKKÎ SÛRELERDE
İKTİSÂDÎ ALANA İLİŞKİN KELİMELER**

Yüksek Lisans Tezi

Sami YILDIZ

Ankara-2006

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM DALI**

**MEKKÎ SÛRELERDE
İKTİSÂDÎ ALANA İLİŞKİN KELİMELER**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan:
Sami YILDIZ

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU
Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı
Öğretim Üyesi

Ankara-2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM DALI

MEKKÎ SÜRELERDE
İKTİSÂDÎ ALANA İLİŞKİN KELİMELER

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU

Tez Jüri Üyeleri

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>İmzası</u>
Prof. Dr. Halil ALIBAYRAK	Halil Alibayrak
Prof. Dr. Emullahi İSİR	Emullahi İsir
Prof. Dr. A. Nedim SERİNSU	A. Nedim Serinsu

Tez Sınavı Tarihi ...06.07.2006

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ.....	3
C. MEKKİ VE MEDENİ SÛRELER HAKKINDA	6
D. “İKTİSADİ ALAN” TABİRİ HAKKINDA	9
MEKKİ SÛRELERDE İKTİSADİ ALANA İLİŞKİN KELİMELEİN İLGİLİ OLDUĞU İKTİSADİ ALANLARA GÖRE TASNİFİ VE ANLAMLARI	14
A. KELİMELEİN İLGİLİ OLDUĞU İKTİSADİ ALANLARA GÖRE TASNİFİ	14
B- KELİMELE, ANLAMLARI VE GEÇTİĞİ ÂYETLER.....	16
a. ÜRETİME İLİŞKİN KELİMELE	16
a ₁ - ‘M-V-L’ (مال), KELİMESİ	17
a ₂ - ‘H-Y-R’ (خا) KELİMESİ.....	24
a ₃ - ‘R-Z-K’ (رزق) KELİMESİ	25
a ₄ - “K-V-T” (قات) KELİMESİ.....	28
a ₅ - “N-A-M” (نعم) KELİMESİ	30
a ₆ - “H-Z-N” (خزن) KELİMESİ	32
a ₇ - “K-N-Z” (كنز) KELİMESİ.....	33
a ₈ - “M-T-A”(متع) KELİMESİ	35
a ₉ - “B-D-A” (بضع) KELİMESİ	37

a ₁₀ - “A-Y-Ş” (عيش) KELİMESİ	38
a ₁₁ - “D - R - R” (ضر) KELİMESİ	39
a ₁₂ - “B-E-S” (بأس) KELİMESİ	41
a ₁₃ - “Ş-D-D” (شد) KELİMESİ	42
a ₁₄ - “C-V-A” (جاع) KELİMESİ	43
a ₁₅ - “S-H-R” (سخر) KELİMESİ	44
b. ÖLÇÜYE İLİŞKİN KELİMELER	46
b ₁ - “V-F-Y” (وفى) KELİMESİ	47
b ₂ - “K-Y-L” (كال) KELİMESİ	48
b ₃ - “V-Z-N” (وزن) KELİMESİ	49
b ₄ - “T-F-F” (طف) KELİMESİ	52
b ₅ - “K-S-T” (قسط) KELİMESİ	53
b ₆ - “KİSTÂS” (قسطاس) KELİMESİ	55
b ₇ - “K-D-R” (قدر) KELİMESİ	56
c. DOLAŞIMA İLİŞKİN KELİMELER	61
c ₁ - “T-C-R” (تجر) KELİMESİ	61
c ₂ - “E-L-F” (الف) KELİMESİ	62
c ₃ - “D-R-B” (ضرب) KELİMESİ	65
c ₄ - “Ş-R-Y” (شرى) KELİMESİ	66
c ₅ - “B-Y-A” (باع) KELİMESİ	68
c ₆ - “S-M-N” (ثمن) KELİMESİ	69
c ₇ - “E-C-R” (اجر) KELİMESİ	71
d. BÖLÜŞÜME İLİŞKİN KELİMELER	73
d ₁ - “K-S-M” (قسم) KELİMESİ	74

d ₂ - “N-S-B”(نصب) KELİMESİ.....	76
d ₃ - “V-R-S” (ورث) KELİMESİ	78
d ₄ - “S-K-N” (سكن) KELİMESİ.....	80
d ₅ - “H-R-M” (حرم) KELİMESİ	82
d ₆ - “T-R-B” (ترب) KELİMESİ	83
d ₇ - “S-E-L” (سأل) KELİMESİ	84
d ₈ - “A-Y-L” (عال) KELİMESİ	86
d ₉ - “İBNÜ’ S-SEBÎL” (ابن السبيل) KELİMESİ.....	87
d ₁₀ - “Ğ-N-Y” (غنى) KELİMESİ	88
d ₁₁ - “R-B-V” (ربا) KELİMESİ	91
e. TÜKETİME İLİŞKİN KELİMELER	92
e ₁ - “N-F-K” (نفق) KELİMESİ	93
e ₂ - “T-A-M (طعم) KELİMESİ	95
e ₃ - “Z-K-V” (زكا) KELİMESİ	97
e ₄ - “S-D-K” (صدق) KELİMESİ.....	100
e ₅ - “H-Z-Z” (حض) KELİMESİ	101
e ₆ - “E-T-Y” (اتي) KELİMESİ.....	102
e ₇ - “B-S-T” (بسط) KELİMESİ.....	104
e ₈ - “K-R-Z” (قرض) KELİMESİ	105
e ₉ - “S-R-F” (سرف) KELİMESİ	107
e ₁₀ - “B-Z-R” (بذر) KELİMESİ	110
e ₁₁ - “K-T-R”(قتر) KELİMESİ	111
e ₁₂ - “B-H-L” (بخل) KELİMESİ	113
e ₁₃ - “M-L-G” (ملق) KELİMESİ.....	114

e ₁₄ - “H-L-K” (هَلَك) KELİMESİ	116
e ₁₅ - “T-R-F”(تَرْف) KELİMESİ.....	117
2. BÖLÜM.....	120
MEKKİ SÛRELERDE İKTİSADİ ALANA İLİŞKİN KELİMELELER	
ÇERÇEVESİNDE “İKTİSADİ ALAN”A BAKIŞ	120
A. ÜRETİM ALANI VE İLGİLİ ÂYETLER.....	120
B. ÖLÇÜ ALANI VE İLGİLİ ÂYETLER	129
C. DOLAŞIM ALANI VE İLGİLİ ÂYETLER.....	136
D. BÖLÜŞÜM ALANI VE İLGİLİ ÂYETLER	138
E. TÜKETİM ALANI VE İLGİLİ ÂYETLER.....	146
SONUÇ.....	154
BİBLİYOGRAFYA	159
EK-1.....	163
ÖZET.....	164
ABSTRACT	165

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihini incelediğimizde, ilk insandan başlayarak insanlığın karşılaştığı sorunların en önde gelenlerinden birinin de iktisadî sorunlar olduğunu görürüz. Tarihte de günümüz dünyasında da en büyük savaşların arkasında iktisadî sorunlar yatmaktadır. Bütün toplumlar bu alandaki sorunları çözebilmek için ciddi gayretler göstermiştir; bu çabalar gün geçtikçe de artarak devam etmektedir.

Şüphesiz ki Kur'an ile hayatını anlamlandıran insanın, bu sorunlara çözüm ararken başvuracağı kaynakların başında ilahi vahye ait bu kitap gelmektedir. İnsanlık onun rehberliğinde cahil bir toplumdaki medeniyet öncüsü bir toplumun doğuşuna şahitlik etmiştir. Kur'an en son vahiydir ve insanların sorunlarını çözmede kılavuzluk potansiyeline her zaman sahiptir.

Müslümanlar tarih boyunca Kur'an'ı anlamak için ciddi gayretler göstermişler, sorunlarını çözmede onun ışığından istifade etmişlerdir. Bu çabalar bugün de devam etmektedir. İktisadi alanda da bu çaba hep var olmuştur. Fıkıh tarihi mütâlaa edildiğinde bu husus müşahade edilebilir. Ancak günümüzde farklı disiplinlerin içinde devam eden ve İktisat Bilimi çerçevesinde değerlendirildiğinde yetersiz kalan bu alandaki çalışmalar, İktisat Biliminin mevcut bilgi birikimiyle ele alındığında Kur'an'ı anlama çabasından daha çok, İslam toplumlarındaki uygulamaya yönelik bir iktisat tarihi çalışması görünümündedir, denilebilir. Kur'an'ın insanlığın elde ettiği yeni iktisadî bilgi birikimiyle yorumlanarak anlaşılmasının, özelde Müslümanlara genelde bütün insanlığa faydasının kaçınılmaz olduğu mütâlaa olunabilir.

Bu çerçeveden olmak üzere Kur'an'ın iktisadî hayatla ilgili görüşlerini anlamaya yönelik atılmış bir adım olan bu çalışmayı yaptık. Mekkî Sûrelerde geçen

iktisadî kelimeleri tespit ederek ilişkin gördüğümüz iktisadi alanlara göre tasnif ettik. Bu kelimelerin anlamlarını önemli Arapça sözlüklerden araştırdık, Kur'an'daki kullanıldıkları anlamları aktardık ve geçmiş oldukları âyetlerin bağlamalarını kısaca açıkladık. Bu kelimeler çerçevesinde iktisadi alana bakmaya çalıştık. Âyetlerin işaret ettikleri iktisadî açılımları, âyetlerle birlikte ilgili gördüğümüz iktisadi alanın başlığı altında verdik. Bütün bu verilerden yola çıkarak Mekki Surelerdeki iktisadi âyetlerin içeriği ile ilgili iktisadî açıdan genel bir değerlendirme yaptık.

Bu çalışmamızın Kur'an'ın iktisadî açıdan anlaşılmasında yeni bir katkı olmasını Cenâb-ı Hak'tan dileriz.

Mehmet Sami YILDIZ

KISALTMALAR

a.g.e.,	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin, ibn
Bkz.	: Bakınız
c.	:Cilt
c.c.	: Celle celâlüh
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
r.a	: Radiyallâhü anh
s.	: Sayfa
trc.	: Tercüme eden
trs.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

“*Mekkî Sûrelerde İktisadi Alana İlişkin Kelimeler*” başlıklı bu çalışma, Mekkî Sûrelerde iktisadî hayata ilişkin esasları öğrenmeye yönelik bir çalışmadır.

“İnsanların hayatlarını kendisi ile anlamlandırdıkları”¹ kendisine uyanları, emir ve yasaklarına karşı duyarlı olanları doğruya götüreceğini ifade eden Kur’an², acaba ilk muhataplarına insan hayatının ayrılmaz bir parçası olan İktisadi Alan ile ilgili ne gibi esaslar getirmiştir? Bu cevaplanması gereken ve yerinde bir sorudur. Çünkü bütün dinlerin temel amacı şu beş ilkede toplanmıştır.³

- 1- Dini korumak
- 2- Canı korumak
- 3- Aklı korumak
- 4- Nesli korumak
- 5- Malı korumak

Kur’an’ı Kerim de en son ve mükemmel olan İslam dininin ana kaynağıdır. Muhatabı insandır. İnsan hayatının devamı ile doğrudan ilgili olan malı korumaya yönelik bir takım esaslar getirmiştir. Bu esaslar İktisadi Alanla ilgilidir. Bu esasların neler olduğunun bilimsel yöntemlerle tespit edilip mevcut İktisat biliminin birikimiyle yorumlanmasının önemi açıktır. Çünkü “iktisadî yaşayış, nerede ve hangi yüzyılda olursa olsun, yalnız dış verilerin bir araya gelişinden ibaret bir madde dünyası değildir. Bütün bu yığınların altında ve gerisinde kendine has tavır ve

¹ Serinsu, Ahmet Nedim, **Kur’an Nedir**, Şule Yayınları, İstanbul, 1996, s. 16

² Bakara 2/2

³ Ebu Zehra, Muhammed, **İslam Hukuk Metolojisi**, (çev. Abdulkadir Şener), Fecr Yayınevi, Ankara, 2000, s. 218

davranışları ile insan gerçeği yatar. Kapitalizmi, söz gelişi, kapitalizm yapan yalnız dış görünüşü ile para, sermaye akımı, ya da akımların gövdeleştigi kurumlar değil, aynı zamanda ve belki de önemli ölçüde çağın tipik insanının davranış biçimi, tercihleri ve bütün bunların toplam ifadesi olan yaşayış normlarıdır. Pre-kapitalist insan içinde aynı şey söylenebilir. O da içinde yaşadığı dış kalıpların fonksiyonu olmaktan çok çevreye ve eşyaya belli bir bakış açısı ile kısaca bütün bir iç dünyası ile karşımıza çıkar.”⁴ Kur’an’la hayatını anlamlandıran insanın ise zihniyetinin oluşumunda Kur’an’ın etkisi inkâr edilemez bir gerçektir. Dolayısıyla Kur’an ilk muhatabı olan Mekke’li ilk Müslümanlardan başlamak üzere kendisine inanan ve onunla hayatını anlamlandıran bütün insanların iktisadî hayata ilişkin davranışlarında etkili olmuştur bu etki bugünde devam etmektedir. Bütün medeniyetlerin birbirlerinden şu veya bu şekilde etkilendiğini göz önüne alırsak Kur’an’ın bütün insanlığın zihinsel oluşumunda az veya çok etkili olduğunu söylersek abartmış olmayız.

Görülüyor ki Kur’an’ın İktisadî açıdan doğru anlaşılmasına yönelik yapılmış bir katkı, ona inanan insanların iktisadî açıdan zihniyetlerinin doğru oluşmasına yardımcı olacak bu da onların iktisadî hayatlarında etkisini gösterecektir. Bu yolla ulaşılan doğru bilginin özelde Kur’an’a inanan onunla hayatını anlamlandıran insana genelde bütün insanlığa faydası gözükmektedir.

Biz de bu çalışmamız da Kur’an’ın iktisadî içeriğinin anlaşılmasında bir adım olmak üzere, ilk muhatabı olan Mekke insanına getirdiği iktisadî açılımları anlamak için Mekkî Sûrelerdeki iktisadî alana yönelik kelimeleri tespit edip. İlişkin oldukları iktisadî alanlara göre tasnif ettik. Bu kelimelerin anlamlarını ve içerisinde geçmiş

⁴ Ülgener, F. Sabri, **İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Yapısı**, Der Yayınları. İstanbul, 1981, s, 13

olduğu âyetlerin bağlamlarını birinci bölümde inceledik. İkinci bölümde ise bu âyetlerin işaret ettiği iktisadî çıkarımları tespit etmeye çalıştık.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

“Kur’an tamamen insanı hedef alan bir kitaptır. Nitekim kendisini de insanlara yol gösterici olarak⁵ tanımlamaktadır.”⁶ Tamamen insanı hedef alan ve ona yol göstericiliği temel işlevi kabul eden bir kitabı, okuyup düşünmek anlamak ve yaşamak onunla hayatını anlamlandıran insanlar için yerine getirilmesi gereken elzem bir görevdir.

Kur’an’ın ilk muhatapları Hz. Peygamberin öncülüğünde Kur’an’a bu tarzda yaklaşmışlar, Kur’an da insanlar üzerinde yapması gereken etkiyi yapmış ve cahiliye toplumunu bütün insanlığa örnek bir topluma dönüştürmüştür. Bu örnek toplum kısa bir sürede bütün dünya için bir umut olmuştur.

Zamanla Müslümanların Kur’an’ı okuma ve ona yaklaşım tarzları değişmiş, Kur’an’ın ifade ettiği manayı kavrayıp ondan insanlığın karşılaştığı yeni sorunlara çözümler üretmek yerine lafza dayalı şekilci bir yaklaşım gelişmiş, bu yaklaşım değişikliğiyle birlikte Kur’an’ın Müslümanların zihniyetlerini oluşturmada etkisi azalmış bu da insanların iktisadî davranışlarında kendisini göstermiştir. Kur’an’ın yasaklamış olduğu bir takım iktisadî ilişkilerin ona inanan kişiler tarafından hiçbir sıkıntı duymadan işlenmesi bunun apaçık örneğidir. Kur’an’ın, İnsanlığa sorunlarını çözmede yol göstericilik işlevini yerine getirmesi için her şeyden önce doğru anlaşılması gerekir.

⁵ Bakara2\2

⁶ Fazlurrahman, **Ana Konularıyla Kur’an**, (çev. Alpaslan Açıkgenç), Ankara, 2000, s.31

Kur'an'ı doğru anlama gayreti içinde, biz de “*Ku'an'da Mekkî Sûrelerde İktisadi Alana İlişkin kelimeler*” adlı bu çalışmamızda Kur'an'ın iktisadî hayatı nasıl anlamlandırdığını anlamada bir adım olmak üzere, Mekkî Sûrelerde iktisadî alanın kapsamına giren kelimelerin lügat manalarını araştırıp tasnif ederek bunların içinde geçtiği âyetlerde hangi anlamlarda kullanıldığını belirlemeyi ve Kur'an'ın ilk muhataplarına iktisadî hayatla ilgili getirdiği esasları tespit etmeyi hedefledik. Amacımız, Kur'an'ın bir iktisat kitabı olduğunu ispat etmek veya iktisadî alana ilişkin ayetleri sıralamak değildir. “Tefsirle meşgul olan biri olarak amacımız konumuzla ilgili teori üretmek yerine”⁷Mekkî Sûrelerde bu konunun nasıl işlendiğini anlamak ve anlarken de yorumlamak olacaktır.

Bu amaca ulaşmak için çalışmamıza önce Mekkî Sûreler hakkında, usul kitaplarından ve ulumu'l Kur'an kitaplarından araştırarak konumuz çerçevesinde bilgi edindik. Yine konumuz çerçevesinde iktisat kitaplarından iktisadî alan hakkında araştırma yaptık ve iktisadî alanla neyin kastedildiğini belirledik. Bu ön çalışmadan sonra Mekkî Sûreleri birkaç kez okuyarak iktisadî alana ilişkin kelimeleri tespit ederek iktisadî alanlara göre tasnif ettik. Bu tespitten sonra, ilk dönemlerden başlayarak Arapça lügat literatürünü taradık. Her döneme ait birkaç tane olmak üzere Arapça klasik sözlüklerden bir kaynakça listesi oluşturduk. Bu listeyi telifte tarihsel sırasına göre en eski olanından başlayarak sıraladık. Ardından her bir kelime için bu sözlükleri taradık ve kelimelerin anlamlarını tespit ettik. Bu sözlüklerden bazıları:

El-Ferahidi, Halil b. Ahmet (ö.175 h.), **Kitâbu'l-Ayn**, Ferrâ, Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad (ö. 207 h.), **Meâni'l-Kur'an**, İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan (ö.321 h.), **Kitabu Cemheratü'l-Lüga**, Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b.

⁷ Albayrak, **Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi**, Şule Yayınları, İstanbul, 1996, s, 23

Ahmet el-Ezheri (ö. 370 h.), **Tehzibü'l-Luga**, Cevheri, İmail b. Hammad (ö. 394 h.), **es-Sihâh Tacu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye**, İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya (ö. 395 h.) , **Mucmelu'l-Luğa ve Mu'cemu Mekâyîsi'l-Lüğa**, Râgıb el-İsfehâni, Ebu'L Kasım Hüseyin b. Muhammed (ö. 425 h.), **el-Mufradat fi Garîbi'l Kur'an**, İbni Side, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, el-Endelüsi (ö. 458 h.), **el-Muhkem ve'l-Muhitu'l-Azam**, Zamahşeri, Carullah Ebu'L-Kasım Muhammed b. Ömer (ö.538 h.), **Esasu'l-Belağa**, el-Himyeri, Nişvan b. Said (ö.573 h.), **Şemsü'l-Ulum**, İbni Manzur, Cemaleddin Muhammed b. Mükrim (ö.711 h.), **Lisanu'l Arap**, Semîn, Ahmet b. Yusuf el-Hlebi (ö.756 h.), **Umdetü'l-Huffaz fi Tefsiri Eşrafi'l-Elfaz**, Fîrûzâbâdî, Ebu Tahir Mecdu'd-din Muhammed b. Ya'kub eş-Şirazi (ö.711 h.), **el-Kamusu'l-Muhît**, Zebidi, Muhibbu'd-din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza (ö1188 h.), **Tâcu'l-Âruz min cevahiri'l-Kamus** Kermi, Hasan Said, **el-Hadi ile Lugatü'l-Arabî**, Lane, Edward William, **An Arabic- English Lexion** gibi önemli sözlüklerdir.

Her bir kelimenin Kur'an'da kaç defa geçtiğini ve hangi anlamlarda kullanıldığını araştırdık ve bunları belirttik. Daha sonra Mekkî Sûrelerdeki bu kelimelerin geçtiği âyetlerin bağlamlarını sınıflandırarak ait olduklarını öngördüğümüz iktisadî alanın başlığı altında verdik.

İkinci bölümde ise bu kelimeler ışığında iktisadî hayata bakmaya çalıştık. İktisadî kelimelerin geçtiği âyetleri ilgili olduğu iktisadî alanlara göre yaptığımız tasnif çerçevesinde bu âyetlerin anlam içeriklerinin delalet ettiği iktisadî açıklamaları tespit etmeye çalıştık. Bu açıklamaları verirken onlara delalet eden âyetlerin meallerini de verdik.

Bu çerçevede zikredilen âyetlerin tefsirlerde yorumlarına ve tartışmalarına gereksinim duyduğumuz çerçevede müracaat ettik. Konumuzun sınırlarını işlenişini

âyetlerle tahdit etmek yolunda bir yaklaşımı benimsediğimizden tefsirlerden yana yararlanmayı başka bir çalışmaya bıraktık.

C. MEKKÎ VE MEDENÎ SÛRELER HAKKINDA

Konumuz, Mekkî Sûrelerde iktisadî alana ilişkin kelimeler olunca, Mekkî Sûrelerden neyi kastettiğimizi açıklamamız gerekiyor.

İnmeye başladığı andan günümüze değin Kur'an'ı anlama çabaları sürmektedir, kıyamete kadar da bu çaba devam edecektir, çünkü Kur'an en son inen vahîdir ve "İnsana-insanlığa mesajı sürmektedir".⁸ Bu çabadan olmak üzere âlimler, Kur'an'ı anlamak için mevcut bütün ilimlerden faydalanmışlar; yeni ilim ve metotlar geliştirmişlerdir. Bunlardan biri de sûrelerden Mekkî ve Medenî olanının tespitidir.

"Âlimler Mekkî ve Medenîyi tahkike yüksek bir ilgi gösterip, Kur'an'ı âyet âyet, sûre sûre araştırmışlar bu konuda zaman, mekân, hitabı gözeterek bunları nüzul sırasına göre tespit etmişlerdir."⁹ Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi âlimler Mekkî ve Medenî ayırımında üç görüş ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler:

1- Nüzul zamanına itibar eden görüş: Bu görüşe göre Mekkî olan Mekke'den başka yerde inse bile hicretten önce nazıl olandır. Medenî olan ise Medine'den başka yerde inse bile hicretten sonra inendir.

2- Nüzul yerine itibar eden görüş: Bu görüşe göre, Mekkî olan, Mekke ve çevresindeki Mina, Arafat, Hudeybiye gibi yerlerde inendir. Medenî ise Medine ve çevresindeki yerlerde Kuba, Uhud, Sel' gibi yerlerde inendir.

⁸ Serinsu, Ahmet Nedim, **Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzül'ün Rolü**, Şule Yayınları, İstanbul, 1994, s. 21

⁹ el-Kettan, Menna Halil, **Ulumu'l Kur'an**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997, s.75

3- Muhataba itibar eden görüş: Bu görüşe göre, Mekkî olan, Mekke halkına hitap edendir. Medenî olanlar, Medine halkına hitap edendir.¹⁰

Bu görüşlerden mekânı esas alan ikinci görüş bütün sûreleri kapsamamaktadır. Seferlerde, Tebük'te veya Beytül-Makdis'te inenler taksim altına girmediğinden ne Mekkî ne de Medenî diye adlandırılabilir. Aynı şekilde hitabı esas alan üçüncü görüş de bütün sûreleri kapsamamaktadır. Örnek verecek olursak, bu görüşe göre; Kur'an'da "ya eyyühennes" ifadesi Mekkîdir. "Ya eyyühellezine amenü" ifadesi ise Medenîdir. Dikkat edilecek olursa sûrelerin çoğunun bu iki hitaptan biri ile başlamadığı görülür. Diğer taraftan Bakara sûresi Medenî olduğu halde içerisinde "ya eyyühennas" ifadesi vardır.¹¹ Biz bu çalışmamızda nüzul zamanına itibar eden görüşü esas aldık.

Kur'an âlimleri, Mekkî Sûreleri ve Medenî sûreleri araştırıp, Mekkî ve Medenî'den her biri için, içerdiği üslup ve konuların özelliklerini açıklayan kıyasi kaideler çıkarmışlardır.¹² Bu kaidelerin tek tek ele alınıp incelenmesi çalışmamızın kapsamı dışında kaldığı için burada zikredilmemiştir.

Kur'an'ın sûrelerinin Mekkî ve Medenî olanının tespiti, Kur'an'ın tefsirinde, âyetlerin nüzul yerlerini göstererek âyetleri doğru anlamaya ve onları doğru yorumlamaya yardımcı olur. Bu tespitle, Kur'an'ın, muhataplarının durumlarını dikkate alarak hitap ettiği daha iyi anlaşılır. "Mekkî Sûrelerde üslup son derece büyüleyicidir, büyük şairleri dahi hayrette bırakacak üslupta edebi sanatların hepsi kullanılmıştır. Çünkü Mekke döneminde Hz. Muhammed'in peygamberliğinin kabul ettirilmesi, O'nun şeytandan veya cinlerden ilham almadığının, şair veya kâhin

¹⁰ el-Kettan, Menna Halil, ag.e., s. 86-87

¹¹ Bakara 21. ve 168. âyetler "ya eyyühennes" ifadesi ile başlıyor.

¹² Daha ayrıntılı bilgi için es-Suyuti, Celaleddin, **el-Itkan Fî Ulumi'l Kur'an**, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1987, 1. .2; Ebu Zeyd, Nasr Hamid, **İlahi Kitabın Tabiatı**, Kitabiyat, Ankara, 2001, s.102

olmadığının anlatılması gerekiyordu.”¹³ “Mekkî Sûrelerde, Mekke’deki şartların bir gereği olarak, toplumun tabiat ve şahsiyetinin üzerine kurulduğu hukuki ve ahlaki faziletler içeren genel ilkeler konulmuştur”¹⁴. “Bunlar inanç, ahlak, gaybi konular, cennet ve cehennem tasvirleridir. Mekkî Sûrelerde kıssalar da önemli bir yer tutar. Mekkî Sûrelerdeki âyetler, Medenîlere nispetle daha kısadır. Medenî sûrelere baktığımızda onlarda inanç ve ahlak ilkelerinin yanında içtimai nizamla, hukukla ve siyasetle alakalı ifadelerin yer aldığını görürüz. Çünkü İslam Toplumu devlet örgütlemesini bu dönemde tamamlamıştır”¹⁵.

Bu çalışmamıza esas olacak Mekkî Sûreleri tespit ederken Kur’an âlimlerinin hangi sûrenin Mekkî hangi sûrenin Medenî olduğu konusunda ittifak üzere olmadıklarını gördük. Bu bakımdan sûreleri farklı gruplara ayırdıklarını gözlemledik. Bu gruplardan bazıları:

- 1- Mekke’de inenler,
- 2- Medine’de inenler,
- 3- İhtilaflı olanlar,
- 4- Mekkî Sûrelerdeki Medenî âyetler,
- 5- Medenî sûrelerdeki Mekkî âyetler,
- 6- Mekke’de inip hükmü Medenî olanlar,
- 7- Medinede inip hükmü Mekkî olanlar.¹⁶

Çalışmamızda esas olarak Mekke’de inenleri ve ihtilaflı olanları da dâhil Mekkî Sureler olarak mütâlaa ettik, diğer gruplandırmaları dikkate almadık. Çünkü dikkate alındığında çalışmamızın sonucunu etkilemeyecekti. Çalışmamızın amacı

¹³ Albayrak, Halis, **Tefsir Usulü**, Şule Yayınları, İstanbul, 1998, s. 38

¹⁴ el-Kettan, Menna Halil, a.g.e., s. 90

¹⁵ Albayrak, Halis, a.g.e. s.39

¹⁶ Daha ayrıntılı bilgi için el-Kettan, Menna Halil, a.g.e s.77

Kur'an'ın ilk muhatapları olan Mekke toplumuna verdiği iktisadî hayata yönelik mesajları, Mekkî Sûrelerdeki iktisadî hayata ilişkin kelimeleri inceleyerek tespit etmek olunca, geçiş sürecindeki bazı sûrelerin yer alması çalışmamızın sonucunda bir etki yapmayacağını değerlendirdik.

Çalışmamıza esas aldığımız nüzul sırası ve sûreler tablo 1’de gösterilmiştir.

D. “İKTİSADÎ ALAN” TABİRİ HAKKINDA

Bu bölümde iktisat kavramının lügat ve terim anlamları üzerinde durulacak ve iktisadî alanın tanımı yapılacaktır.

a- Lügat Anlamı

İktisat (اقتصاد) kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup, iftiâl babından mastardır. Sülasi kökü olan “k-s-d”(قصد) kök fiili, ikinci bap tandır¹⁷. Bu kökün asıl anlamları, “yönelmek, gelmek, kırmak ve sağlam, güçlü olmaktır.”¹⁸

Bu kök, bu asıl anlamlarının dışında, “ gerek söz, gerek fiilde İki aşırı uç arasında olmak, güvenmek”,¹⁹ “doğru yolda olmak itidalli olmak”,²⁰ “doğru yöntem izlemek, ölçü ve sınırlar içerisinde kalmak, tutumlu olmak”²¹ gibi farklı anlamlarda da kullanılmaktadır.

Bu fiilin, iftiâl babından gelen “i-k-t-s-d” (اقتصد) fiili:

¹⁷ El-ferâhidî, Halil b. Ahmet, *Kitabu’l-Ayn*, Dar ve Mektebü’l Hilâl, c.5, s. 55

¹⁸ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, *Mu’cemu Mekâyîsi’l-Lüğa*, Kahire, 1984, “g-s-t” maddesi

¹⁹ İbni Manzur, Cemaleddin Muhammed b. Mükrim, *Lisanu’l Arap*, Beyrut, 1956, c.3, s.354

²⁰ Fîrûzâbâdî, Ebu Tahir Mecdu’d-din Muhammed b. Ya’kub eş-Şirazi, *el-Kamusu’l-Muhît*, Beyrut, 1986, s.396

²¹ Lane, Edward William, *An Arabic- English Lexion*, Beyrut, 1980, c.7, s. 2531

“Cimrilik ve isrâf arasındaki cömertlik, korkaklık ve saldırganlık arasındaki şecaat gibi, iki aşırı uç arasında bir yerde olmak”;²² “geçimde iktisat, cimrilik yapmamak ve isrâf etmemek,”²³ “orta yol izlemek, tasarrufa gitmek, ekonomik davranmak”²⁴ anlamlara gelmektedir.

“Araplar çok uzun olmayan çok da kısa olmayan kişiye “muktesid adam”

(. مقتصد من الرجال) derler”²⁵.

Bu fiilden mastar olan iktisat kelimesi, “ekonomi ve tutumluluk” anlamlarında kullanılmaktadır.²⁶

b- Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

Bu kökten kelimeler Kur'an'da dört farklı yerde dört farklı anlamda kullanılmıştır. Kullanıldığı anlamlar ve yerleri:

1- Doğru yol anlamında²⁷ (قصد السبيل) “Ve size yolun doğrusunu göstermek de Allah’a düşer; çünkü o yoldan sapıp da yolunu kaybeden çok insan var.”²⁸

2- Yürüyüşünde orta halli, ölçülü ol (واقصد في مشيك)²⁹ “Yürüyüşünde orta halli ve ölçülü ol, sesini kıs.”³⁰

3- Ortada olmak³¹ (ومنهم مقتصد) “Biz bu ilahi vahyi kullarımızdan seçtiklerimize miras olarak bahsettik. Onlardan bazıları kendilerine zulmederler; bazıları

²² Râğib, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, **el-Müfredat fi Garîbi’l Kur’an**, Beyrut, 2001, s. 404

²³ El-ferâhidî, Halil b. Ahmet, a.g.e, c.5, s.55; el-Himyari, Nişvan b. Said, **Şemsü’l-Ulum**, Beyrut, 1999, c.8, s. 5524

²⁴ Mutçalı, Serdar, **Dağarcık**, İstanbul, 1995, s.708

²⁵ El-ferâhidî, Halil b. Ahmet, a.g.e, c.5, s.55

²⁶ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s.708

²⁷ İbni Manzur, a.g.e, c.3, s.354; Lane, Edward William, a.g.e, c.7, s. 2531; Esed, Muhammed, **Kur’an Mesajı**, İstanbul, 1999, c.2, s.529

²⁸ Nahl 16\9

²⁹ Ateş, Süleyman, **Kur’an’ı Kerim ve Yüce Meâli**, İstanbul, 1990, s.411; Râğib, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 404

³⁰ Lokman 31\19

³¹ İbni Manzur, a.g.e, c.3, s.35491; Esed, Muhammed, a.g.e, c.2, s.891

doğru ile eğri arasında bir yol tercih eder, bir kısmı da Allah'ın izniyle iyilikte başı çekenlerden olur. Bu ise en büyük fazilettir.”³²

4- Kolay, yakın,³³ orta³⁴ bir yolculuk (دصاقا) “Eğer yakın bir dünya menfaati ve kolay, yakın, orta bir yolculuk olsaydı (savaşa katılmayan o kimseler) elbette sana tabi olurlardı.”³⁵

Gerek lügat anlamlarına, gerekse Kur'an'ı Kerim'deki kullanıldıkları anlamlara baktığımızda bu anlamların, aşırılıklardan uzak olup dengeli bir yol tutma ve orta yolu seçme anlamlarında birleştiğini görüyoruz. İktisat kelimesinin bugünkü iktisat ilmi anlamında kullanımı ise ancak bu bilimin Batı dünyasında gelişmesinden sonra olmuştur.

c- Terim Anlamı

Batı dünyasında xvı. asırdan itibaren gelişmeye başlayan ve modern ifadesini xvııı. asrın sonlarında bulan ‘iktisat’ biliminin farklı boyutları öne çıkarılarak farklı çok sayıda tanımı yapılmıştır. Bütün bu tanımları ele alıp incelemek tezimizin sınırları haricindedir. Biz burada hemen hemen diğer bütün tanımları kapsayan iki tanım vereceğiz: Bunlardan ilki *İktisat biliminin amacını* ön plana çıkaran tanım diğeri ise *İktisat biliminin konusunu* ön plana çıkaran tanımdır.

İktisat biliminin amacını ön plana çıkaran tanım: “iktisat, mal ve hizmet üretiminin ve bu üretimin bölüşülmesi sonucu ulaşılan toplumsal tatminin en üst

³² Fatır 35\32

³³ İbni Manzur, a.g.e, c.3, s.354; ; Esed, Muhammed, a.g.e, c.1,s. 361

³⁴ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 404; Ateş, Süleyman, a.g.e, s.193

³⁵ Tevbe 9\42

düzeyde gerçekleşmesinin toplumsal kanunlarını saptamaya çalışan bir sosyal bilimdir.”³⁶

İktisat biliminin konusunu ön plana çıkaran tanım: “İktisat, alternatif kullanımlara sahip olan kıt kaynakları, toplumun, şimdiki veya gelecekteki tüketim için, mal ve hizmet üretiminde kullanma şekliyle ilgilenen bir bilim dalıdır.”³⁷

Bu tanımları birlikte incelediğimizde iktisat biliminin başlıca şu özellikleri içerdiğini görürüz:

a- İktisat bilimi sosyal bir bilimdir. İnsanların satarken, satın alırken, üretirken, tüketirken, v.b durumlardaki davranışlarıyla ilgilidir.

b- İktisadın konusu olan kaynaklar sınırlıdır. “İhtiyaçlar sınırsız kaynaklar sınırlı veya sınırlı kaynaklar ihtiyaçlara göre yetersizdir. İhtiyaçların tümünün karşılanması mümkün olmadığına göre kaynakların hangi ihtiyaçların hangi ölçüde karşılanmasında kullanılacağına karar verilmesi gerekir. Bu da kaynağın değişik kullanma yerleri arasında seçim yapılması demektir”.³⁸ İktisat bilimi kaynağın seçimi ile olduğu gibi seçimde etkili olan kuvvetlerle de ilgilenir.

c- İktisadın konusu olan kaynakların alternatif kullanım alanlarının olması gerekir ki kaynaklarla farklı ihtiyaçlardan hangisini ne ölçüde karşılanacağına karar verilebilsin.

d- İktisat bilimi toplumsal faydanın en üst seviyeye çıkarılmasının kanunlarını araştırır. Bu amaçla hem kaynakların, mal ve hizmetin üretiminde kullanımında hem de üretilen mal ve hizmetin bölüşümünde etkinliği arar.

³⁶ Akyüz, Müfit ve Ertel, Nesrin, **Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**, Dünya Yayınları, İstanbul, 1990, s. 85

³⁷ Spencer, Milton, **Contemporary Microeconomics**, New York, 1986, s. 2

³⁸ Türkay, **Orhan, Mikro İktisat Teorisi**, Adım Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 2

İktisat biliminin tanımının açılımından gördük ki bir toplumda mal ve hizmetlerin bütün üretim süreçleri, bunların üretimi için kaynakların etkin kullanılması, üretilen bu mal ve hizmetlerin tüketiciye ulaştırılması, tüketiciler arasında bölüşümü, tüketiciler tarafından tüketilmesi ve bütün bu süreçlerde insanların karşılıklı davranışları iktisadî alanı oluşturmaktadır.

“Şüphesiz her toplum kendi kanunları ve geleneklerine göre işler. Bu işleyişle hangi kaynakların kullanılacağına karar verir. Bir toplumdaki kanunlar, gelenek ve görenekler, firmalar arası ilişkiler, hane halkı arası ilişkiler, bunların kendi aralarındaki ilişkileri ve devletle olan ilişkileri o toplumun iktisadî sistemini oluşturur.”³⁹

Biz de Kur'an'ın, ilk muhatabı Mekke toplumuna iktisadî olarak nasıl bir iktisadî ilişkiler sunduğunu iktisadî kelimeler ışığında tespit etmeye çalışacağız.

³⁹ Spencer, Milton, a.g.e, s. 3

1. BÖLÜM

MEKKİ SÛRELERDE İKTİSADİ ALANA İLİŞKİN KELİMELEİN İLGİLİ OLDUĞU İKTİSADİ ALANLARA GÖRE TASNİFİ VE ANLAMLARI

A. KELİMELEİN İLGİLİ OLDUĞU İKTİSADİ ALANLARA GÖRE TASNİFİ

İktisadi alanın tanımında da belirttiğimiz gibi, iktisat ilmi, “Sınırlı kaynaklarla sınırsız gereksinmelerini karşılama sorunu ile karşı karşıya olan bir kişinin ya da toplumun, tatmin düzeyini en yükseğe erdirmesinin yollarını arar.”⁴⁰ Dolayısıyla emek, sermaye, hammadde ve girişimci gibi üretim faktörleri başta olmak üzere, mal ve hizmetin üretildiği, bölüşüldüğü ve tüketiciye ulaştırıldığı bütün süreçler iktisat biliminin ilgi alanına girer. Tüketicinin bu mal ve hizmetten en fazla faydayı nasıl sağlayacağını kuralarının tespiti de iktisat biliminin amaçları arasındadır. Bu iktisadî süreçler, iktisat kitaplarında genelde şu üç başlık altında sınıflandırılır:

- 1- Üretim
- 2- Tüketim
- 3- Bölüşüm

Biz de Mekki Sûrelerde iktisadî alana ilişkin kelimeleri, ilişkin olduğu iktisadî süreçlere göre tasnif ettik. Bu tasnifte, bu üçlü tasnifi esas almakla birlikte

⁴⁰ Dinler, Zeynel, *İktisada Giriş*, Ekin Yayınevi, Bursa, 1996, s.6

bütün iktisadî süreçlere dâhil olan ölçü ile ilgili kelimeleri müstakil bir başlık altında sınıflandırdık. İktisat bilimine göre tasnifte mal ve hizmetin dolaşımının üretim altında sınıflandırılmasına rağmen biz bu iki alanı da, anlatımda kolaylığı sağlamak için ayrı bir kategori olarak ele aldık. Sonuçta bu kelimeleri, beş gruba ayırdık. Bu gruplar ve bunlara dâhil olan kelimeler şu şekildedir:

a- Üretime ilişkin kelimeler: ‘M-V-L’ (مال), ‘R-Z-K’ (رزق), ‘H-Y-R’ (خار), ‘K-V-T’ (قوت), ‘H-Z-N’ (خزن), ‘K-N-Z’ (كنز), ‘N-A-M’ (نعم), ‘M-T-A’ (متع), ‘A-Y-Ş’ (عاش), ‘D-R-R’ (ضر), ‘B-E-S’ (بأس), ‘S-H-R’ (سخر), ‘Ş-D-D’ (شد), ‘B-D-A’ (بضع), ‘C-V-A’ (جاع)

b- Ölçüye ilişkin kelimeler: ‘V-F-Y’ (وفي), ‘K-Y-L’ (كال), ‘T-F-F’ (طف), ‘V-Z-N’ (وزن), ‘KISTÂS’ (قسطاس), ‘K-S-T’ (قسط), ‘K-D-R’ (قدر).

c- Dolaşıma ilişkin kelimeler: ‘T-C-R’ (تجر), ‘E-L-F’ (الف), ‘D-R-B’ (ضرب), ‘Ş-R-Y’ (شرى), ‘B-Y-A’ (باع), ‘C-V-R’ (جار), ‘S-M-N’ (ثمن).

d- Bölüşüme ilişkin kelimeler: ‘K-S-M’ (قسم), ‘S-K-N’ (سكن), ‘T-R-B’ (ترب), ‘H-R-M’ (حرم), ‘S-E-L’ (سأل), ‘A-Y-L’ (عال), ‘ibni’s-sebil (ابن السبيل), ‘Ğ-N-Y’ (غنى), ‘N-S-B’ (نصب), ‘V-R-S’ (ورث), R-B-V’ (ربا).

e-Tüketime ilişkin kelimeler: ‘N-F-K’ (نفق), ‘T-A-M’ (طعم), ‘Z-K-V’ (زكا), ‘S-D-K’ (صدق), ‘E-T-Y’ (اتى), ‘S-R-F’ (سرف), ‘G-T-R’ (قتر), ‘B-Z-R’ (بذر), ‘H-L-

K' (هَلَك), 'B-S-T' (بسط), 'B-H-L' (بخل), 'M-L-G' (ملق), 'H-Z-Z' (حض), 'G-R-Z' (قرض), 'T-R-F' (ترف).

B- KELİMELEK, ANLAMLARI VE GEÇTİĞİ ÂYETLER

a. ÜRETİME İLİŞKİN KELİMELEK

Üretime ilişkin kelimelerin anlamlarını açıklamaya başlamadan önce iktisat biliminde üretimin kısaca bir tanımını yapalım. İktisatçılar tarafından, üretimin, değişik açılardan değişik tanımları yapılmıştır. Bu tanımlardan en kapsamlı olanlarından biri ise şu tanımdır: “Bireylerin sınırsız gereksinmelerini gidermeye yönelik kıt mal ve hizmetlerin miktar ya da faydalarını artırmayı amaçlayan çabalara üretim denir.” Tanımdan da anlaşılacağı gibi üretim sadece mal ve hizmetin miktarındaki bir artış değildir. Üretilen mal ve hizmetin mekânında, zamanında, şeklinde, mülkiyetinde değişiklik yaparak faydasının artırılması da bir üretimdir.

Antalya'daki muzun Ankara'daki tüketiciye faydası yoktur. Eylül ayında elde ettiğimiz buğdayı depolamaz isek Şubatta ekmek bulamayız. Ayakkabı yapımında kullanılan kösele üretilmiştir. Fakat ayakkabı yapımında kullanılmadıkça kimseye fayda sağlamaz. Köseleye şekil vererek ayakkabı şekline getirmek de bir üretimdir. Sahibi elinde faydasız gibi duran bir malın sahip değiştirmesini sağlamak, başka bir deyişle ihtiyaç duymayan kişi tarafından onu ihtiyaç duyan birinin mülkiyetine sokmak da bir üretimdir. Dolayısıyla satıcıların yaptığı faaliyette üretim

sayılır. Hizmette bir üretimdir. Öğretmenin öğrenci yetiştirmesi, avukatın suçsuzu savunması buna örnektir.⁴¹

a₁- ‘M-V-L’ (مال), KELİMESİ

Anlamı

“Mal” (مال) kelimesinin hangi kökten geldiğine dair iki farklı görüş vardır.

1- “M-y-l (میل) kökünden olup, sülasisi ikinci baptandır, yolun ortasından sağa veya sola meyletmek,⁴² “dayanmak, eğilmek, sempati duymak”⁴³ anlamlarında kullanılır. “Mala mal ismi verildi çünkü bir şeye meyyaldir ve geçicidir. Mala ‘araz’ (عرض) geçici ismi de aynı mantıkla verilmiştir.”⁴⁴

“Mal” kelimesinin bu kökten geldiği konusundaki görüşe klasik Arapça lügatlerde fazla rastlanmamaktadır.

2- “M-v-l” (مول) kökündendir. Sülasisi iki farklı baptan gelir. Birinci baptan geldiğinde mal verdi, ikinci baptan geldiğinde mal sahibi oldu anlamlarına gelir”⁴⁵ “Fâil (فاعل) veya fâile (فعل)vezninden isimdir çoğulu “emvaldir (اموال).”⁴⁶

“Mal” kelimesi önceleri, asıl olarak altın veya gümüşten sahip olunan şeyler için kullanıldı daha sonraları sahip olunan her şeye karşı mutlak olarak kullanıldı. Araplarda mal denildiğinde deve akla gelirdi çünkü her şeyleri develerdi.”⁴⁷

⁴¹ Dinler, Zeynel, a.g .e, s.18

⁴² Râğıb, el-İsfahânî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 481

⁴³ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s.858

⁴⁴ Râğıb, el-İsfahânî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 481

⁴⁵ İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, *Kitâbu Cemheratü’l-Lüga*, Daru’l- Maarif, Hadarabad,III, 174

⁴⁶ İbni Side, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, el-Endelüsi, *el-Muhkem ve’l-Muhitu’l-Azam*, Daru’l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut, 2000, X, 440

⁴⁷ Zebidi, Muhibbu’d-din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, *Tâcu’l-Ârûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, Kahire, 1306, X,131; İbni Manzur, a.g.e, “m-v-l”maddesi

“Dünya metaından mülk edilebilen her şey için çoğunlukla da sayılabilen ticaret malları ve nakit paralar için kullanımı yaygındır”⁴⁸

Bu kökten ziyadeli bablar da kullanılmaktadır. Bunlardan “temevvele”(تمول) ve “istemêle”(استمال) çok kullanılanlardır.” Mal biriktirip toplamak, mal sahibi olmak”⁴⁹ “malı çok olmak”⁵⁰, “masraflarını karşılamak, finans etmek”⁵¹ anlamlarına gelir.

Kur’am’da Kullanıldığı Anlamlar

“Mal” kelimesi Mekkî Sûrelerde 27 yerde geçmektedir. Kendi anlamının dışında servet, imkân, zenginlik ve çıkar anlamlarında kullanılmıştır. Bu kullanımlara örnekler:

a- Servet: Leyl Sûresi 11. ve 18. âyetleri verebiliriz bu âyetlerin anlamı:”Bakalım serveti onu koruyacak mı mezara girdiği zaman?” “Arınmak için servetini başkalarına harcayanlar...”⁵²

b- İmkan: Müddessir Sûresi 12. âyeti verebiliriz bu âyetin anlamı: “Kendisine geniş imkânlar verdiğim”⁵³

c- Zenginlik: Yunus Sûresi 88. âyeti verebiliriz bu âyetin anlamı: “Ve Musa: Ey Rabbim! dedi, “gerçek şu ki sen firavun ve onun seçkinler çevresine dünya hayatından görkem ve zenginlik verdin; öyle ki bunun sonucu olarak onlar da ey Rabbim başkalarını senin yolundan çemriyorlar! Ey Rabbim öyleyse onların

⁴⁸ Semin, Ahmet b. Yusuf el-Hlebi, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrafi'l-Elfâz*, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1994, IV,145

⁴⁹ İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e.,III, 174

⁵⁰ Zebidi, Muhibbu'd-din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, X, 131

⁵¹ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s.854

⁵² Esed, Muhammed, a.g.e, III,1226

⁵³ Esed, Muhammed, a.g.e, III,1204

zenginliklerini silip yok et ve böylece kalplerini sıkıştır, çetin azabı görmedikçe inanmayacaklar!”

d- Çıkar anlamında, bu kullanıma örnek olarak Hud Sûresi 29. âyeti verebiliriz bu âyetin anlamı: “Ey kavmim; üstelik bu mesajı size ulaştırdığım için sizden bir çıkar da ummuyorum; benim çabalarımın karşılığı ancak Allah katındadır.”

Âyetlerin Bağlamları

“Mal” kelimesi Mekkî Sûrelerde farklı bağlamlarda geçmektedir. Bu bağlamlar ve bu bağlamlarda gecen âyetlerin tasnifi:

1- Kendisine peygamber gönderilen toplumların mal ve mevki sahibi olanlarının, içinde bulundukları bu imkânlarını nasıl anlamlandırdıkları ve bu durumlarının onları, gönderilen peygamberlere karşı nasıl bir itaatsizlik ve isyana sevk ettiğini anlatan âyetler:

Nüzul sırasına göre incelediğimizde “mal” kelimesinin geçtiği ilk âyetlerin bu bağlamda geçtiğini görürüz. Bu âyetlerin bir kısmı Hz. Muhammed ve Mekkeli müşrikler arasında gecen olayları tasvir etmekte ve müşriklerin bu tür davranışlarının arkasında mal, mevki gibi imkânları yanlış anlamlandırmalarının olduğunu ifade etmektedir. Bu âyetler:

“Mal ve oğulları var diye, kendisine âyetlerimiz okunduğunda “eskilerin masalları” der.”⁵⁴

⁵⁴ Kalem 68/14–15; Yazır, Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim Ağtım, İstanbul, 1992, VIII, 253

“Bana bırak yalnız yarattığım o kişi ile uğraşmayı, kendisine geniş imkânlar verdiğim ve sevginin şahitleri olarak çocuklar ve hayatına geniş bir ufuk açtığım; buna rağmen o hala ihtirasla verdiğimden daha fazlasını istiyor!”⁵⁵

“Ne malı, ne de kazandığı onu Allah’ın azabından kurtaramadı”⁵⁶

“Bakalım serveti onu koruyacak mı mezara girdiği zaman?”⁵⁷

“Vay haline o kişinin ki serveti biriktirir ve onu bir kalkan sayar; zanneder ki serveti onu sonsuza kadar yaşatacak”⁵⁸

“Övünüp duruyor ben yığınla servet tükettim”⁵⁹

“Mesajlarımızı inkâra şartlanmış olan ve “şüphesiz bana mal, mülk ve evlat verilecektir” diyen kimseyi hiç düşündün mü?”

Tarihteki toplumlara gönderilen peygamberler ve gönderildikleri toplumların mal ve mevki sahibi olanlarının bu peygamberlere verilen imkânlarla sahip olmalarından kaynaklanan karşı duruşları ve söz konusu imkânlarını peygamberlik görevini engellemede kullandıklarını anlatan âyetler: “Musa: Ey Rabbim! Dedi. “Gerçek şu ki sen firavun ve onun seçkinler çevresine dünya hayatında görkem ve zenginlik verdin; öyle ki bunun sonucu olarak başkalarını senin yolundan çeviriyorlar! Ey Rabbim öyleyse onların zenginliklerini silip yok et ve böylece kalplerini sıkıştır, çetin azabı görmedikçe inanmayacaklar!”⁶⁰

“Nuh: “Ey kavmim! Üstelik bu mesajı size ulaştırdığım için sizden bir çıkar da ummuyorum; benim çabalarımın karşılığı ancak Allah katındadır.”⁶¹

⁵⁵Müddessir 74/12; Esed, Muhammed, a.g.e, III,1204

⁵⁶Mesed 111/2; Ateş, Süleyman, a.g.e, s. 603

⁵⁷Leyl 92/11; Esed, Muhammed, a.g.e, III,1226

⁵⁸Hümeze 104/2-3; Esed, Muhammed, a.g.e, III,1306

⁵⁹Beled 90/6; ; Esed, Muhammed, a.g.e, III,1270

⁶⁰Yunus 10/88; Esed, Muhammed, a.g.e, I, 411

⁶¹Hud 11/29

Ku’ran’da, malı, başkalarına karşı üstünlük vesilesi olarak anlamlandıran, zenginliği ve servetiyle övünen, şükrü terk eden kişinin mala bakışı şöyle anlatılır: “Böylece bu bahçenin sahibi bolluk içinde ürün kaldırıyordu. Arkadaşıyla konuşurken ona: “benim malım mülküm senden çok; nüfusça da senden daha güçlü daha ileriyim”⁶² dedi.

2- Peygamberler ve salih kişilerin mala bakış tarzını anlatan âyetler:

“Temizlenmek üzere malını hayra veren iyiler ondan (ateşten) uzak tutulur.”⁶³

Salih bir kimsenin, malı, başkalarına karşı üstünlük vesilesi olarak gören, zenginliği ve servetiyle övünen, şükrü terk eden kişiyle diyalogu, Kehf Sûresi 39. âyette şöyle anlatılır: “Bağına girdiğin zaman; “Allah’ın dilediği olur,” çünkü güç yalnız Allah’ın elindedir, deseydin.”

Cennete girecek kişilerin vasfı arasında: “Mallarından isteyene ve isteyemediği için mahrum kalana belli bir hak tanıyanlar”⁶⁴ ve “Mallarından isteyenlere ve sıkıntı içinde bulunanlara bir pay vardır,”⁶⁵ da zikredilir.

Nuh (a.s), halkına şöyle hitap eder: “Ve (Allah) çok mallarla ve oğullarla yardım etsin, size bahçeler versin, ırmaklar versin.”⁶⁶

Süleyman (a.s) kendisine gelen Sebe melikesinin Elçilerine: “Benim servetime servet mi katmak istiyorsunuz? Oysa Allah’ın bana bahşettiği şey size bahşettiği şeyden çok daha hayırlıdır. Öyleyse sizin bu hediyeniz ancak sizin gibi insanları sevindirir.

3- Malın nasıl anlamlandırılması gerektiğini, doğrudan açıklayan âyetler:

⁶² Kehf 18/34

⁶³ Leyl 92/18; Karaman, Hayrettin, **Kur’an’ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.595

⁶⁴ Meariç 70/24–25; Karaman, Hayrettin, a.g.e, 568

⁶⁵ Zariyat 51/19

⁶⁶ Nuh 71/16; Ateş, Süleyman, a.g.e, s. 570

“Ne mallarınız, ne de evlatlarınız size katımızda bir yakınlık sağlamaz. Ancak inanıp faydalı iş yapanlarınız başka. Onlara yaptıklarının kat kat fazlası mükâfat vardır ve onlar saraylarda güven içindedir.”⁶⁷

“Mal ve evlatlar dünya hayatının süsüdür. Kalıcı olan güzel işler ise Rabbinin katında sevapça daha hayırlıdır. Umutça da daha hayırlıdır.”⁶⁸

“Kendilerine mal mülk vermekle sanıyorlar mı ki onların iyiliklerine koşuyoruz? Hayır, bu verdiğimiz dünya nimeti onlar için bir imtihandır. Fakat onlar farkında değiller.”⁶⁹

“O gün, ne mal fayda verir ne de evlat. Ancak Allah’a temiz bir kalp ile gelenler o gün fayda bulur.”⁷⁰

4- Müminlere bazı mallar konusunda sınırlamalar getiren âyetler:

“Yetiminin malına, kendisi erginlik çağına varıncaya kadar, onu değerlendirmek amacı dışında yaklaşmayın, verdiğiniz her sözü yerine getirin, çünkü verdiğiniz sözden hesap günü mutlaka sorguya çekileceksiniz!”⁷¹

“Unutmayın! Başka insanların mal varlığı sayesinde, artsın diye faizle verdiğiniz size Allah katında bir artış sağlamaz. Oysa Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için karşılıksız⁷² verdiğiniz O’nun tarafından bereketlendirilir. İşte onlar Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak isteyenler ödüllerin kat kat artıranlardır!”

5- Şeytanın insanı ayartması için vesilelerinden birinin de mal olduğunu anlatan âyet:

⁶⁷ Sebe 34/37 Ateş, Süleyman, a.g.e, s. 431

⁶⁸ Kehf 18/46

⁶⁹ Müminün 23/55–56; Süleyman, a.g.e, s. 344

⁷⁰ Şuara 26/88

⁷¹ İsrâ 17/34; Enam 6/152

⁷² Rum 30/39; Esed, Muhammed, a.g.e, II, 827

“Haydi, şimdi onlardan gücünün yettiğini sesinle ayart; atlarınla ve adamlarınla onların üzerlerine yüklen ve onların mallarıyla ve çocuklarıyla ilgili olarak işleyecekleri günahlara ortak ol; onlara vaatlerde bulun; çünkü onlar bilmezler ki şeytanın vaat ettiği her şey akıl çelmek içindir”⁷³.

6- İnsanın mala karşı çok istekli olduğunu ifade eden âyet:

Fecr Sûresinde insanın bazı olumsuz vasıflarını saydıktan sonra 20. âyette insanın mala karşı sevgisi şöyle ifade edilir: “Malı pek çok seviyorsunuz.”

Terim Anlamı

Mal kelimesi, farklı bilim dallarında değişik anlamlarda tanımlanmıştır. İslami bilimler içinde de “mal,” fıkıh bilimi içinde yer alır. Bir Fıkıh ıstılahı olarak malın tanımı konusunda, Fıkıhta iki görüş vardır:⁷⁴

1- Hanefilerin görüşü: Mal, "elle tutulup muhafaza edilmesi mümkün olup, genelde kendiden yararlanılabilen her şeydir.”

2- Hanefiler dışındaki fakihlerin görüşü: Mal, “kıymeti olan ve telef edene tazmini gereken her şeydir.”⁷⁵

Bu tanımlardan da anlaşılıyor ki haklar ve menfaatler, Hanefiler dışındaki fakihlere göre mal sayılırken, Hanefilere göre mal sayılmamaktadır.

Fıkıhın temel kaynakları, Kur’an ve sünnet olduğuna göre bu tanımlar Kur’an ve sünnetteki mal anlayışının yansımaları olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Kur’an’ın mala yüklediği anlamla doğrudan ilgidir.

İktisat biliminin de bir mal tanımı vardır. Çalışmamız iktisadî alanla alakalı olduğu için burada bu tanımı da vermeyi uygun gördük. İktisatçılara göre mal: “insan

⁷³ İsra 17/34 Esed, Muhammed, a.g.e, I, 429

⁷⁴ Zuhayî, Vehbe, İslam Fıkıh Ansiklopedisi, Risale Yayınları, İstanbul, 1994, V, 38

⁷⁵ Zuhayî, Vehbe, a.g.e, V, 39

ihtiyaçlarını dolaylı veya dolaysız karşılamaya elverişli ve bu amaç için kullanılmaya hazır her şeydir.”⁷⁶

a₂. ‘H-Y-R’ (خار) KELİMESİ

Anlamı

‘H-Y-R’ (خار) fiili aslen eğilme ve meyletme anlamlarına delalet etmektedir⁷⁷. Sülasisi ikinci baptan gelir, mal sahibi olmak⁷⁸, iyileşmek, seçimini yapmak⁷⁹ anlamlarında kullanılır.

“Hayr” (خير) bu fiilden türemiştir. Çoğulu “huyûr” (خيور)⁸⁰ ve “hıyâr” (خييار)⁸¹ dır. Üstün, seçkin⁸² anlamına gelen “hayr”, şerrin zıttı olup insanların kendisine meylettiği ve sahibine saygı duyduğu⁸³, akıl, adalet, fayda, fazilet gibi her bir aklın kendisine rağbet ettiği şeye denir.⁸⁴

“Hayr” iki türlüdür:

- 1- Mutlak “hayr”, bütün durumda her insan tarafından meyledilen şeylerdir.
- 2- Birileri için “hayr” bir başkası için şer olan şeylerdir. Mal ise bu sınıfa girer.⁸⁵

“Hayr” kelimesi ayrıca, at, dua, iyi dilek, sıhhat, avantaj ve kazanç manalarında da kullanılmaktadır.⁸⁶

⁷⁶ Dinler, Zeynel, a.g. e, s.19

⁷⁷ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”h-y-r”maddesi

⁷⁸ İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, III. 237; Fîrûzâbâdî, Ebu Tahir Mecdu'd-din Muhammed b. Ya'kub eş-Şirazi, a.g.e.,”h-y-r”maddesi

⁷⁹ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s.253

⁸⁰ İbni Manzur, a.g.e, “h-y-r”maddesi

⁸¹ Zebidi, Muhibbu'd-Din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, III. 194

⁸² İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, III. 237

⁸³ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”h-y-r”maddesi

⁸⁴ Ahmet b Semin. Yusuf el-Halebi, a.g.e, I. 628; Zebidi, Muhibbu'd-Din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, III. 194

⁸⁵ Râğıb, el-İsfahânî, Ebu'L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s.167

Kur'am'da Kullanıldığı Anlamlar

“Hayr” kelimesi Kur'an'da, mal,⁸⁷ iman,⁸⁸ İslam,⁸⁹ en üstün,⁹⁰ afiyet,⁹¹ fayda,⁹² yiyecek⁹³ ve zafer⁹⁴ olmak üzere sekiz farklı anlamda kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Serelerde “hayr” kelimesinin mal anlamında kullanıldığı âyetleri incelediğimizde bağlamlarının üç grupta toplandığını görürüz.

1- İnsanın mala olan aşırı sevgisini anlatan âyetler.⁹⁵

2- İçinde bulunduğu refahı, mal mülk ve değişik imkânlarla sahip olmayı, başkalarına karşı tek üstünlük kriteri gören kişi ve toplumların eleştirildiği âyetler.⁹⁶

3- Peygamberlerin, gönderilmiş oldukları toplumların yanlış olan mal anlayışlarını ıslah için göstermiş oldukları çabaları anlatan âyetler.⁹⁷

4- Salih kimselerin mala bakış tarzını ifade eden âyetler.⁹⁸

a₃- ‘R-Z-K’ (رزق) KELİMESİ

Anlamı

‘R-Z-K’ (رزق) fiili sülasisi birinci baptan olup ⁹⁹iyilik yapmak, karşılıksız vermek¹⁰⁰ anlamlarına gelir. Bu fiilin aldığı anlam fâiline göre değişir. Fâili Allah

⁸⁶ el-Himyari, Nişvan b. Said, Şemsü'l-Ulum, Beyrut, 1999, III. 1963

⁸⁷ Adiyat 100/8

⁸⁸ Hud 11/31

⁸⁹ Bakara 2/105

⁹⁰ Yunus 10/109

⁹¹ Ea'am 6/17

⁹² Hac 22/36

⁹³ Kasas 28/24

⁹⁴ Ahzap 33/25

⁹⁵ Adiyat 100/8; Fussilet 41/49; Meâriç 70/17-21

⁹⁶ Müminun 23/52

⁹⁷ Hud 11/84

⁹⁸ Sad 38/32; Kasas 28/24

⁹⁹ El-ferâhidî, Halil b. Ahme, a.g.e, v. 89

olursa, ihsan etmek karşılıksız vermek¹⁰¹, imkân vermek, yaşatmak,¹⁰² insan olursa, yedirdi, içirdi, maaşını verdi, geçineceği imkânı sağladı¹⁰³ manalarında kullanılır.

“Rızk” “r-z-k” fiililiden türemiş bir isimdir. Çoğulu “erzaktır” (ارزاق)¹⁰⁴. İster bu dünyaya ister ahirette ait olsun kendisinden faydalanılan şeylere¹⁰⁵, kişinin nasibine, mal, ilim, mansıp, yetki gibi her türlü hayra¹⁰⁶ “rızk” denir Görünen ve görünmeyen olmak üzere iki çeşittir. Görünen “rızk”, beden için gerekli olan şeylerdir. Görünmeyen “rızk” ise bilgi irfan gibi kalpler ve nefisler için faydalı şeylerdir. Araplar aylık gelir için de “rızk” kelimesini kullanmışlardır.¹⁰⁷

Yüksek mevki sahibi, geniş imkânlarla sahip kimselere “merzûk” denir.¹⁰⁸ “Er-rik’ul-hasen” (الرزق الحسن), kişinin bir gayret göstermeksizin kolayca elde ettiği, bol “rızk”a denir.¹⁰⁹

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar:

“Rızk” kelimesi Kur’an’da 116 yerde geçmektedir. Vakıa Sûresi 82. âyet hariç bütün yerlerde “rızk” kelimesi Allah’a izafe olunmuştur. Şükür¹¹⁰, “mal, ilim, mevki”¹¹¹, yağmur,¹¹² gıda¹¹³ anlamlarında kullanılmıştır.¹¹⁴

Âyetlerin Bağlamları:

¹⁰⁰ Cevheri, İmail b. Hammad, *es-Sihâh Tâcu’l-Luga ve Sihâhu’l-Arabiyye*, Beyrut, 1990, iv. 1556

¹⁰¹ Lane, Edward William, *An Arabic*, a.g.e, iii. 1076

¹⁰² İbni Side, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, *el-Endelûsi*, a.g.e, vi. 254

¹⁰³ Lane, Edward William, *An Arabic*, a.g.e, iii. 1076

¹⁰⁴ İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, ii. 323

¹⁰⁵ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s.260

¹⁰⁶ Semîn, Ahmet b. Yusuf el-Halebi, a.g.e, ii. 96

¹⁰⁷ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, vi. 325

¹⁰⁸ Lane, Edward William, a.g.e, iii. 1076

¹⁰⁹ Cürçani, Seyyid Şerif ali b. Muhammed el-Curçani, *Kitâbü’t-Târifat*, Beyrut, 1995, s 147

¹¹⁰ Vakıa 56/82

¹¹¹ Münafikun 63/10

¹¹² Zaryat 51/22

¹¹³ Kaf 50/11

¹¹⁴ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s.260

Mekkî Sûrelerde “rızk” kelimesinin geçtiği âyetleri, bağlamlarına göre sınıflandıracak olursak bu âyetleri şu şekilde gruplandırabiliriz.

- 1- Darlık karşısında insanın hemen ümitsizliğe düştüğünü anlatan âyetler.¹¹⁵
- 2- “Rızk” verici olanın Allah olduğunu bildiren ve muhataplarını düşünmeye davet eden âyetler.¹¹⁶
- 3- “Rızk”ı helal ve haram kılmanın yalnız Allah’ın yetkisinde olduğunu bildiren âyetler.¹¹⁷
- 4- “Allah yolunda harcayın!” emri karşısında, inanmayan kişilerin durumunu ve tutarsızlıklarını anlatan âyetler.¹¹⁸
- 5- Cennet nimetlerinin ve salih kimselere verilecek mükâfatların anlatıldığı âyetler.¹¹⁹
- 6- Helal ve temiz rızklardan faydalanmanın teşvik edildiği, isrâf etmenin yasaklandığı ve şükrün emredildiği âyetler.¹²⁰
- 7- Gösteriş tüketimine özenmenin men edildiği âyetler.¹²¹
- 8- Allah’ın yolunda harcamayı emreden ve bu emri yerine getirenleri öven âyetler.¹²²
- 9- “Rızk”ı genişletmenin ve daraltmanın Allah’ın isteğine bağlı olduğunu bildiren âyetler.¹²³

¹¹⁵ Fecr 89/16

¹¹⁶ Kaf 50/11; Sad 38/54; Taha 20/132; Neml 27/64 ; Kasas 28/67; İsra 17/70; Yunus 10/70; Hud 11/6; Sebe 34/24; Mümin 40/13,14; Zariyat 51/22; Casiye 45/5; Nahl 16/62,72; İbrahim 14/32; Mülk 67/15,21; Ankebüt 29/60

¹¹⁷ Araf 7/32; Yunus 10/59; En’am 6/40

¹¹⁸ Yasin 36/ 47

¹¹⁹ Meryem 19/62; Saffet 37/41; Sebe 34/4; Mümin 40/40

¹²⁰ Taha 20/ 81; En’am 6/ 142; Nahl 16/114

¹²¹ Taha 20 /131

¹²² Kasas 28/54; Sebe 34/ 36; Şura 42/ 38; İbrahim 14/131; Rad 13/22; Secde 32 /16

¹²³ Kasas 28/82; İsra 17/30; Sebe 34/36; Zümer 39/52; Şura 42/12,19; Rad 15/29;

10- “Rızk” kaygısıyla cana kıymanın, çocukları öldürmenin yasaklandığı âyetler.¹²⁴

11- Geçmiş toplumların kendilerine verilmiş bol rızk karşısında takınmış oldukları yanlış tavırları ve onlara verilen cezaları anlatan âyetler.¹²⁵

12- “Rızk” ve imkân genişliğinin insanı isyana sevk edan bir faktör olduğunu belirten âyetler.¹²⁶

13- Allah’ın dışında tapılan şeylerin hiçbir şey yaratamadığı, bunları Allah’a ortak koşmanın büyük bir çelişki olduğunu örneklerle izah eden âyetler.¹²⁷

14- “Rızk”ın yalnız Allah’tan talep edilmesi gerektiği ile ilgili âyetler.¹²⁸

Terim Anlamı

İslami bilimler arasında Kelam İlminin bir ıstılâhı olan “rızk”, “canlıların yemesi için Allah’ın sevk ettiği şey” olarak tarif edilir. Hem helal olanına hem de haram olanına “rızk” denir. Mutezile’ye göre ise yalnız helal olanına “rızk” denir.¹²⁹

“Er-Rezzâk” Allah’ın sıfatlarından biridir. Çünkü bütün yaratıkları Allah rızklandırır.¹³⁰

a₄- “K-V-T” (كَات) KELİMESİ

Anlamı

“K-V-T” (كَات) fiili aslen tutma, koruma ve bir şeye güç yetirme anlamlarına

¹²⁴ İsra 17/31; En’am 6/131;

¹²⁵ Yunus 10/ 93; Sebe 34/ 15; Casiye 45/16; Nahl 16/112

¹²⁶ Şura 42/47

¹²⁷ Nahl 16/ 73,75; Rum 30/38

¹²⁸ İbrahim 14/37; Ankebüt 29/17

¹²⁹ Cürçani, Seyyid Şerif ali b. Muhammed el-Curcani, a.g.e, s.147

¹³⁰ İbni Manzur, a.g.e, “r-z-k” maddesi

gelir.¹³¹ Sûlasisi birinci bapandır.¹³² Geçimini sağlamak, yedirmek, içirmek¹³³, hayatta kalacak kadar beslenmek,¹³⁴ doyurmak¹³⁵ anlamlarında kullanılır.

Bu fiilden isim olan “kavt” (قوت) kelimesinin çoğulu “ekvât” (اقوات)tır¹³⁶. Kişinin hayatta kalmasını sağlayacak rızık anlamına gelir.¹³⁷

Allah’ın isimlerinden olan “mukî” bu köktendir. Koruyan, güç yetiren, yaratıklara rızıklarını veren manalarına gelir.¹³⁸

Kur’am’da Kullanıldığı Anlamlar:

“K-V-T” (ك ت) fiilli ve bu fiilden türeyen kelimeler Kur’an’da, Nisa Sûresi 85. âyet ve Fussilet Sûresi 10. âyet olmak üzere iki yerde geçmektedir. Nisa 85’te, gözetir, rızkını verir, güç yetirir, Fussilet 10’da ise rızklar anlamlarında kullanılmıştır.¹³⁹

Âyetin Bağlamı:

Mekkî Sûrelerden içerisinde “ekvât” kelimesinin geçtiği tek âyet olan Fussilet Sûre 10. âyet yeryüzünün yaratılışı hakkında bilgi vermekte ve şöyle demektedir: “O, yeri yarattıktan sonra üzerine sarsılmaz kaleler gibi dağlar yerleştirdi, ona sayısız nimetler bağışladı. Oradaki rızıkları onlar arasında eşit¹⁴⁰ şekilde paylaştırdı. Bütün bunları dört evrede yarattı.”

¹³¹ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”k-v-t”maddesi

¹³² El-ferâhidî, Halil b. Ahme, a.g.e, v. 200

¹³³ İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, II. 927

¹³⁴ Lane, Edward William, a.g.e, VII. 2571

¹³⁵ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s 733

¹³⁶ İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, II. 927

¹³⁷ İbni Manzûr, a.g.e, “k-v-t”maddesi; Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, I. 74

¹³⁸ İbni Manzûr, a.g.e, “k-v-t”maddesi

¹³⁹ Râğib, el-İsfahânî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s 415

¹⁴⁰ Âyette geçen “sevâ” (سواء) kelimesi düz eşit manasınadır, “eyyâm” (ایام) kelimesinin de sıfatı olabilir. Bu takdirde âyetin manası: dört eşit günde olur. Süleyman Ateş, a.g.e, s. 476

a5- “N-A-M” (نَعِم) KELİMESİ

Anlamı

“N-A-M” (نَعِم) fiilinden türemiş çok kelime vardır. Bütün bu kelimelerin aslı şu anlamlarda toplanır; refah, güzellik, yaşam, huzur.¹⁴¹ Sülasisi farklı bablardan gelir. Dördüncü babdan geldiğinde refaha ermek, hoşlanmak, memnun olmak anlamlarında kullanılır. Birinci babdan geldiğinde kolay, yumuşak bir nimet olmak, taze olmak anlamlarına gelir. İkinci babdan geldiğinde ise, yumuşak, pürüzsüz olmak manalarında kullanılır.¹⁴²

“N-A-M” fiilinin ifâl babına girdirilmesiyle elde edilen “ename”(انعم) fiili, başkasına iyilik etti, ihsan etti anlamlarında kullanılır.¹⁴³ Kendisine iyilik yapılan kimse insandan başka bir varlıksa bu fiil kullanılmaz.¹⁴⁴

“Ni’metün”(نعمة) kelimesi “ename” fiilinden isimdir.¹⁴⁵ Başkasından iyilik şeklinde elde edilmiş faydaya denir. Korku ve zararla elde edilmiş fayda bu kelimenin kapsam alanına girmez. Çünkü bütün bunlarda fâil, kendi faydasını gözetmiştir.¹⁴⁶ “Ni’met” mal anlamına da gelir. Çoğulu “niâmün” (نعام) veya “en’imetün”(انعمة)dür.¹⁴⁷

“Neîm”(نعيم) ve “na’mâü”(نعيم) refah ve bolluk anlamlarındadır. Zıddı darlık ve şiddetli yoksulluktur.¹⁴⁸

¹⁴¹ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”n-a-m” maddesi

¹⁴² Cevheri, İmail b. Hammad, a.g.e, v. 204; Zamahşeri, Carullah Ebu’L-Kasım Muhammed b. Ömer, **Esâsu’l-Belâğa**, Beyrut, 1965, s. 643

¹⁴³ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, ix. 77; Mutçalı, Serdar, a.g.e, s 899

¹⁴⁴ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s 501

¹⁴⁵ Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, **Tehzibü’l-Luga**, 1967, iii. 9

¹⁴⁶ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, ix. 77

¹⁴⁷ Fîrûzâbâdî, Ebu Tahir Mecdu’d-din Muhammed b. Ya’kub eş-Şiraz, a.g.e, “n-a-m” maddesi

¹⁴⁸ İbni Manzur, a.g.e, “n-a-m” maddesi; Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, a.g.e, iii. 9

“Neâmü” (نعام) tekil olarak kullanıldığında yalnız develer için kullanılan bir isimdir. Çoğulu “enâm”dır. Çoğul olarak kullanıldığında kapsam alanına koyun, keçi, inek de girer. Fakat bu isim kullanıldığında mutlaka içlerinde deve olmalıdır.¹⁴⁹

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

Bu kelime Kur'an'da farklı şekillerde ve farklı anlamlarda kullanılmıştır. Biz burada, bu kökten türemiş iktisadî alanla ilişkili olan iki kelimenin kullanımını inceleyeceğiz. Bu kelimeler “en’âm” ve “na’mêü”dür.

“En’am” kelimesi Kur'an'da otuz üç yerde geçmektedir ve deve, keçi, koyun, inek gibi hayvanlar anlamında kullanılmıştır. “Na’mêü” kelimesi ise yalnız bir yerde, Hud Süresi, on birinci âyette geçmektedir. Bolluk ve genişlik anlamlarında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde içerisinde “ en’am” ve “na’mêü” kelimelerinin geçtiği âyetleri bağlamlarına göre sınıflandırdığımızda şu şekilde gruplandırabiliriz:

1- Allah’ın nimetlerinin ve hayvanların insana olan faydalarının hatırlatıldığı, insanı tefekküre davet eden âyetler.¹⁵⁰

2- Allah’a inanmayan ve inkârda inat eden kişilerin Allah’ın yanında bu halleri devam ettiği müddetçe değerlerinin olmadığını belirten âyetler.¹⁵¹

3- Dünyanın ebedi olmayıp, geçici olduğunu, insanın da içinde bulunduğu safhaların dünyada meydana gelen geçici olaylara benzediğini, insanın bundan ders çıkarması gerektiğini anlatan âyetler.¹⁵²

¹⁴⁹Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, ix. 77

¹⁵⁰ Abese 80/32; Yasin 36/77; Furkan 25/49; Fatır 35/28; Taha 20/54; Şuara 36/33; En’an 6/ 142; Zümer 39/6; Mümin 40/79; Şura 42/11; Zuhuruf 43/12; Naziyat79/33; Nahl 16/5,66,80

¹⁵¹ Araf 7/179; Furkan 25/44;

4- Allah’a inanmayan veya inansa da onun emir ve yasaklarını dikkate almayan kimselerin, bolluk ve genişlik durumlarında hemen şımarıp kibirleneceğini anlatan âyetler.¹⁵³

5- Allah’ın insana bahşetmiş olduğu nimetlerden olan ekin ve hayvanları, kendilerinin uydurdukları birtakım hükümlerle helal veya haram diye isimlendiren, bu hayvanlardan putlara paylar ayıran müşriklerin tutarsız davranışlarını anlatan âyetler.¹⁵⁴

a₆- “H-Z-N” (خزن) KELİMESİ

Anlamı

“H-Z-N” (خزن) fiilinin asıl anlamı bir şeyi korumaktır.¹⁵⁵ Sülasisi birinci babdan gelir, bir şeyi el altına alıp onu saklamak,¹⁵⁶ sır saklamak,¹⁵⁷ stok yapmak, yığmak, muhafaza etmek¹⁵⁸ anlamlarında kullanılır.

Bu fiilden türeyen ”hızâne” (خزانة) kelimesi bir şeyin saklandığı yer,¹⁵⁹ kasa, dolap, maliye bölümü anlamlarına gelir. Çoğulu “hazâin” dir.¹⁶⁰

İnsanın hazinesi, sırrın saklandığı yer anlamında kalbidir.¹⁶¹

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

Kur’an’da “ hazâin” kelimesi sekiz yerde geçmektedir. Bunlardan yedisinde

¹⁵² Yunus 10/24

¹⁵³ Hud 11/10

¹⁵⁴ En’am 6/ 136,138, 139

¹⁵⁵ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”h-z-n”maddes

¹⁵⁶ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, iv. 205

¹⁵⁷ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s 153

¹⁵⁸ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s 224

¹⁵⁹ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, iv. 205

¹⁶⁰ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s 224

¹⁶¹ İbni Manzur, a.g.e, “h-z-n” maddesi

her şeyin kaynağı¹⁶² anlamında, bir tanesinde ise mali işler¹⁶³ anlamında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “hazâin” kelimesinin geçtiği âyetleri incelediğimizde şu bağlamlarda olduklarını görürüz:

1- Her şeyin hazinelerinin Allah’ın katında olduğunu ve onları belli bir ölçüye göre indirdiğini haber veren âyetler.¹⁶⁴

2- İnsanoğlunun cimriliğine vurgu yapan âyetler.¹⁶⁵

3- İnanmayan insanların gerçekte hiçbir şeye sahip olmadıklarını, içinde bulundukları imkânların da onlara Allah tarafından verildiğini ifade eden âyetler.¹⁶⁶

4- Peygamberlerin de bir insan olduğunu, bütün yaptıkları işleri Allah’ın emriyle yaptıklarını, görevlerinin Allah’ın kendilerine bildirilmesini emrettiği şeyleri bildirmek olduğunu bildiren ve bütün imkânların Allah’ın elinde olduğunu vurgulayan âyetler.¹⁶⁷

a7- “K-N-Z” (كنز) KELİMESİ

Anlamı

“K-N-Z” (كنز) fiili aslen bir şeyde toplanmaya delalet eder.¹⁶⁸ Sülasisi ikinci baptan gelir. Hurmayı kabına toplamak, biriktirmek¹⁶⁹, hazineyi toprağa gömmek, gizlemek¹⁷⁰ anlamlarında kullanılır.

¹⁶² Hicr 15/ 21; En’am 6/50; Hud 11/ 3; İsra 17/100; Sad 38/9; Tur 52/37; Münafikun 63/3

¹⁶³ Yusuf 12/55

¹⁶⁴ Hicr 25/21

¹⁶⁵ İsra 17/100

¹⁶⁶ Sad 38/ 9; Tur 52/ 37

¹⁶⁷ En’am 6/ 50

¹⁶⁸ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, “k-n-z” maddesi

¹⁶⁹ İbni Manzur, a.g.e, “k-n-z” maddesi

“Kenz”(كنز) kelimesi bu kökten türemiş bir kelimedir. Çoğulu “künûz” (كنوز) dür, toplanmış mal, malın içine konduğu kap anlamlarında kullanılır.¹⁷¹ Bu kelime özellikle altın ve gümüşü biriktirip saklamak için kullanılır. Aslı hurma toplamaktan gelir.¹⁷² Sıkı etli develer için de et topladıkları için bu fiil kullanılır.¹⁷³

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

Kur'an'da “kenz” kelimesi dokuz yerde geçmektedir. İki yerde tekil yedi yerde çoğul sığası kullanılmıştır. Tevbe Sûresinde mal biriktirme¹⁷⁴, Kehf Sûresinde gömülmüş mal¹⁷⁵ ve diğer yerler de ise zenginlik¹⁷⁶ anlamlarında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “kenz” kelimesinin geçtiği âyetleri, bağlamlarına göre sınıflandıracak olursak bu âyetleri şu şekilde gruplandırabiliriz:

1- İnanmayan kimselerin Hz. Peygambere, “kendisine gökten bir hazine indirilmesi veya O'nun ile birlikte bir melek gönderilmesi gerekirdi” şeklindeki itirazlarını anlatan âyetler.¹⁷⁷

2- Karun'un Hz. Musa'nın kavmine karşı malı ile yapmış olduğu taşkınlığı anlatan âyetler.¹⁷⁸

3- Hz. Musa ve Salih kişinin yolculuğu anlatan âyetler.

¹⁷⁰ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s 774

¹⁷¹ İbni Manzur, a.g.e, “k-n-z” maddesi

¹⁷² Semin, Ahmet b. Yusuf el-Halebi, a.g.e, III.503

¹⁷³ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, v. 322

¹⁷⁴ Tevbe 9/ 34,35

¹⁷⁵ Kehf 18/ 82

¹⁷⁶ Hud 11/12; Şuara 26/58; Kasas 28/76; Furkan 25/8

¹⁷⁷ Hud 11/12; Furkan 25/8

¹⁷⁸ Kasas 28/76;

4- Firavun ve yandaşlarının hazinelerinden ve değerli yerlerinden Allah tarafından çıkartılıp Hz. Musa ve kavminin onlara sahip kıldıklarını anlatan âyetler.¹⁷⁹

ag- “M-T-A”(مَتَاع) KELİMESİ

Anlamı

“M-T-A” (مَتَاع) fiili asıl olarak fayda ve hayırda süresini uzatmaya delalet eder¹⁸⁰. Sülasisi birinci¹⁸¹ ve üçüncü¹⁸² baptan gelir. Birinci baptan geldiğinde yükselme, faydalanma, genişleme, büyüme,¹⁸³ gayeye ulaşma, kaliteli olma,¹⁸⁴ zarif olma,¹⁸⁵ uzun olma anlamlarında kullanılır. Üçüncü baptan geldiğinde, gösterme,¹⁸⁶ götürme¹⁸⁷ anlamlarına gelir.

“Metâun” (مَتَاع) ve “mut’atün” (مَتَاعَة) “temtî’un” (تَمْتِيع) mastarından isimdirler. Gerçek mastarın yerine kullanılan isimlerdendir.

“Metâun” faydalanma anlamındadır. Ev eşyası, ticaret malı, araç gereçler gibi kendisinden faydalanılan, kendisi ile tatmine ulaşılan her şeye denir. Çoğulu “emtiatun” (امْتِاعَة) dır.

“Mut’atün”(مَتَاعَة) belli bir süre ile kadından faydalanmak sonra ayrılmak, av veya yiyecek olarak faydalanılan şey, ayrıldıktan sonra kadına kocasının verdiği ve

¹⁷⁹ Şuara 26/58

¹⁸⁰ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”m-t-a” maddesi

¹⁸¹ İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, II. 22

¹⁸² Fîrûzâbâdî, Ebu Tahir Mecdu’d-din Muhammed b. Ya’kub eş-Şirazi, a.g.e, ”m-t-a” maddesi;

Mutçalı, Serdar, a.g.e, s 818

¹⁸³ Râğîb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s 463

¹⁸⁴ İbni Side, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, el-Endelûsi, a.g.e, II. 62

¹⁸⁵ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, v. 5 07

¹⁸⁶ Fîrûzâbâdî, Ebu Tahir Mecdu’d-din Muhammed b. Ya’kub eş-Şirazi, a.g.e, ”m-t-a” maddesi

¹⁸⁷ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s 818

kadının yiyecek, içecek, barınak gibi ondan yararlandığı şeylere denir. Çoğulu “müteun” (متع) dur.¹⁸⁸

Bütün bu faydalanmaların temel özelliği, geçici olmaları ve dünyada son bulmalarıdır.¹⁸⁹

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

Bu kelime Kur'an'da “temtîun” (تمتع), “metâun” (متاع), “istimtâun” (استمتع) ve “temettu'un” (تمتع) şekillerinde geçmiştir. Manaları tek bir asla döner o da faydalanmadır.¹⁹⁰

Bu kökten kelimeler 71 yerde geçmiştir. İktisadi alanla ilişkili olan kelime ise “metâun” kelimesidir. Bu nedenle bu kelimenin içinde geçtiği âyetleri inceledik bu kelime ise Kur'an'da 34 yerde geçmektedir.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde içinde “metâun” kelimesini geçtiği âyetleri incelediğimizde âyetlerin şu bağlamlar etrafında olduklarını görürüz:

1- Dünya ve içinde bulunan nimetleri, Allah'ın insanlar istifadesi için yarattığını bildiren ve insanları düşünmeye davet eden âyetler.¹⁹¹

2- Dünya ve içinde bulunan nimetlerin geçici olduğunu, kesintisiz ve ebedi olan nimetlerin ahrette olduğunu ifade eden âyetler.¹⁹²

3- İnanmayan kişilerin nimetlerden istifadesinin geçici ve dünya ile sınırlı olduğunu bildiren âyetler.¹⁹³

¹⁸⁸ Zebidi, Muhibbu'd-Din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, v. 5 07

¹⁸⁹ İbni Manzûr, a.g.e, “m-t-a” maddesi

¹⁹⁰ İbni Manzûr, a.g.e, “m-t-a” maddesi

¹⁹¹ Abese 80/32; Zariat 79/32; Vakıa 56/33; Nahl 16/80

¹⁹² Araf 7/24; Ysin 36/44; Kasas 28/61; Yunus 10/23; Mümin 40/39; Rad 13/17,26

4- Müminlerin Allah'ın nimetlerinden istifadesinin hem bu dünyada hem de ahrette olduğunu haber veren âyetler.¹⁹⁴

a9- “B-D-A” (بضع) KELİMESİ

Anlamı

“B-D-A” (بضع) fiili aslen bir şeyden parça, aza, grup, arazi parçası, söz veya onun dışında bir şeyle şifa bulmak anlamlarına delalet eder¹⁹⁵. Sülasisi üçüncü bapandır, içip doymak,¹⁹⁶ koparmak, parça parça etmek, ¹⁹⁷yarık açmak¹⁹⁸ anlamlarına gelir.

Bu fiilden türemiş olan “bidâ’atün” (بضاعة) kelimesi, tüccarın malından bir bölüm,¹⁹⁹ satmak için parçaladığı şey²⁰⁰, mal, mülk, emtia²⁰¹ anlamlarına gelir. Çoğulu “bedâiun” (بضائع) dur.²⁰²

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

Kur’an’da “bidâ’atün” (بضاعة) kelimesi yalnız Yusuf Sûresin’de geçmektedir. Bu sûrede 5 ayrı yerde sermaye anlamında kullanılmıştır.²⁰³

Âyetlerin Bağlamları

“Bidâ’atün” (بضاعة) kelimesinin geçtiği bütün âyetlerde Yusuf (a.s)’ın

¹⁹³ Zuhruf 43/35; Nahl 16/117

¹⁹⁴ Hud 11/3; Şuara 42/36

¹⁹⁵ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”b-d-a”maddes

¹⁹⁶ İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, 1. 301

¹⁹⁷ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, 1. 286

¹⁹⁸ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s 58

¹⁹⁹ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”b-d-a”maddes

²⁰⁰ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, 1. 286

²⁰¹ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s 58

²⁰² Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, v. 276

²⁰³ Yusuf 12/ 19,62,65,88

kardeşlerinin Yusuf (a.s)’dan almak istedikleri mal karşılığı getirdikleri bedelden bahsedilmekte yalnız 19. âyette Yusuf (a.s)’mı kuyudan çıkaran kimselerin O’nu ticaret malı olarak sakladıklarından bahsedilmektedir.

a₁₀- “A-Y-Ş” (عيش) KELİMESİ

Anlamı

“A-Y-Ş” (عيش) fiili sürekliliğe ve hayata delalet eder.²⁰⁴ İkinci baptan gelir, ömür sürmek, yaşamak²⁰⁵ anlamlarında kullanılır.

Bedeni olan canlılara has kılınmış bir hayata “ayş” (عيش) denir. Çünkü canlı (hay) kelimesi; Allah, melekler ve bedeni olan hayvanlar için söylenir. Fakat “ayş” kelimesi, melekler ve Allah için kullanılmaz. Bu kökten “maîşetün” (معيشة) kelimesi türemiştir. Kendisinden rızkın temin edildiği şey, geçim vasıtası ve geçim anlamlarına gelir.²⁰⁶

Yiyecek, içecek ve hayatın kendisiyle var olduğu şeylere, hayatın içinde gerçekleştiği şeye “maîşetün” denir. Çoğulu “meâişün” (معاش) dūr²⁰⁷.

“Meâş”, (معاش) hayatın içinde devam ettiği her şeydir. Gündüz, hayatın içinde kazanıldığı bir zaman birimidir. Yeryüzü yaratıklar için rızklarını aradıkları bir mekândır. Bütün bunlar “Meâş” kelimesinin kapsamına girer.²⁰⁸

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

Kur’an’da “maîşetün” kelimesi iki yerde çoğul,²⁰⁹ üç yerde tekil²¹⁰ sığasıyla

²⁰⁴ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”a-y-ş”maddes

²⁰⁵ İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, III. 63

²⁰⁶ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 357

²⁰⁷ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, IV. 428

²⁰⁸ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, II. 189

²⁰⁹ Araf 7/10; Hicr 15/20

olmak üzere beş yerde geçmektedir. Bunlardan iki tanesi geçim vasıtaları²¹¹ anlamında, bir tanesi refah²¹² anlamında, diğer iki tanesi de geçim²¹³ anlamında kullanılmışlardır.

Bu kökten gelen “îşeten” (عيشة) kelimesi ise hayat anlamında iki yerde geçmektedir.²¹⁴

Âyetlerin Bağlamları

İçerisinde “A-Y-Ş” fiilinden türemiş kelimelerin geçtiği âyetleri incelediğimizde bağlamlarının şu şekilde olduklarını görürüz.

1- Dünyanın insanın yaşamasına uygun yaratıldığını ve bu durumun Yaratan’a şükrü gerekli kıldığını ifade eden âyetler.²¹⁵

2- İnsanların, birinin diğerine iş yaptırabilmesi amacıyla geçimlerinin farklı farklı taksim edildiğini anlatan âyet.²¹⁶

3- Refah dolayısıyla şırmamış toplumların tarih boyunca Allah tarafından azaba uğratıldığını haber veren âyetler.²¹⁷

4- Allah’ı anmaktan yüz çeviren kişileri sıkıntılı bir geleceğin beklediğini bildiren âyet.²¹⁸

a₁₁- “D - R - R” (ضر) KELİMESİ

Anlamı

“D-R-R”(ضر) fiilinin sülasisi birinci babdan gelip faydanın zıddına delalet

²¹⁰ Zuhruf 43/32; Taha 20 /124; Kasas 28/58

²¹¹ Araf 7/10; Hicr 15/20

²¹² Kasas 28/58

²¹³ Zuhruf 43/32; Taha 20 /124

²¹⁴ El-Hakka 69/21; Karia 101/7

²¹⁵ Araf 7/10; Hicr 15/20; Nebe 78/11

²¹⁶ Zuhruf 43/32

²¹⁷ Kasas 28/58

²¹⁸ Taha 20 /124

eder.²¹⁹ Zarar verme mal ve candan eksiltme²²⁰ anlamlarına gelir.

“Darru” (ضر) Zarar ve faydanın bir arada bulunduğu durumu ifade eder.

“Durru” (ضر) kelimesi ise sırf zararı ifade eder.²²¹

“Darru” kelimesi bilgi, fazilet ve iffet eksikliğinden kaynaklanan kişinin nefsindeki kötü duruma; Mal ve servet eksikliğinden kaynaklanan maddi durumundaki kötüleşmeye; Organ eksikliği ve hastalık nedeniyle oluşan bedendeki olumsuzluğa delalet eder.²²²

“Darrâü” (ضراء) kıtlık ve şiddet durumlarını ifade eder.²²³ Genişliğin zıddıdır. Bu kelime “Ba’sêü” (بأساء) kelimesi ile birlikte kullanıldığında bu kötü durumun daha da şiddetli olduğunu belirtir.²²⁴ Bu kelimenin zıddı “Serrâü” (سراء) dür. Yani genişliktir.²²⁵

Kuranda kullanıldığı anlamlar

Kur’an’ı Kerim’de “Darrâü” kelimesi dokuz yerde geçmiştir. Hepsi de kıtlık, yoksulluk, hastalık v.b. olumsuz durumlar için kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde, içerisinde “Darrâü” kelimesinin geçtiği âyetleri incelediğimizde şu bağlamlarda olduklarını görürüz:

1- Allah’ın, Peygamberlere başkaldıran toplumların ıslah olup boyun eğmeleri için onları iktisadî veya sosyal bazı sıkıntılara uğrattığını ifade eden âyetler²²⁶

²¹⁹ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”d-r-r” maddes

²²⁰ Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, a.g.e, xiv. 107

²²¹ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, vii. 12

²²² Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 296

²²³ İbni Manzur, a.g.e, “d-r-r” maddesi

²²⁴ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, iii. 348

²²⁵ Lane, Edward William, An Arabic, a.g.e, v. 1777

²²⁶ Araf 7/ 94,95

2- İnanmayan cahil insanların bir sıkıntıdan sonra kendilerine genişlik verildiğinde, eski durumlarını unutup hemen şımarmaları ve içinde bulundukları bu imkânları sürekli sanmaları ve Allah’a karşı isyanda bulunmalarını ifade eden âyetler.²²⁷

a₁₂ - “B-E-S” (بأس) KELİMESİ

Anlamı

“B-E-S” (بأس) fiili şiddet ve benzeri manalara delalet eder.²²⁸ Sülasisi farklı iki babdan gelir. Birinci babdan geldiğinde, yiğit olmak, savaşta şiddetin artması, cesaretli olmak anlamlarında kullanılır. Dördüncü baptan geldiğinde ise, ihtiyaç şiddetlendi, fakirleşti anlamlarına gelir.²²⁹

“Bü’sün” (بؤس) kelimesi, hayat sıkıntısı, geçim sıkıntısı anlamlarında kullanılır. “Be’sün” (بأس) kelimesi ise savaşta şiddet anlamına gelir.²³⁰

“Be’sêü” (بأساء) kelimesi zarar, meşakkat ve savaş anlamına gelen isimdir. Nimetin zıddıdır. Şiddetli yoksulluk, sıkıntı, kavga, açlık anlamlarında da kullanılır.²³¹

Kuranda kullanıldığı anlamlar

“Be’sêü” (بأساء) kelimesi Kur’an’ı Kerim’de dört yerde geçmektedir. Bunların hepsinde de yoksulluk darlık, meşakkat, sıkıntı gibi kötü durumlar anlamındadır.

²²⁷ Yunus 10/21; Hud 11/10; Fussilet 41/ 50

²²⁸ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekerîya, a.g.e, ”b-e-s” maddesi

²²⁹ İbni Manzûr, a.g.e, “b-e-s” maddesi; Fîrûzâbâdî, Ebu Tahir Mecdu’d-din Muhammed b. Ya’kub

eş-Şirazi, a.g.e, ”b-e-s” maddesi شد

²³⁰ İbni Manzûr, a.g.e, “b-e-s” maddesi

²³¹ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, iv.104

Âyetlerin Bağlamları:

Mekkî Sûrelerde ise “Be’sêü” (بأساء) kelimesi iki sûrede (A’raf ve En’am) geçmektedir. Her iki âyette de Peygamber gönderilen toplumların Peygamberlere başkaldırdıklarında onların ıslahı ve Peygambere boyun eğmeleri için Allah tarafından yoksulluk, darlık, hastalık gibi felaketlere uğratıldıkları anlatılmaktadır.²³²

a₁₃- “Ş-D-D” (شد) KELİMESİ

Anlamı

“Ş-D-D” (شد) fiili aslen bir şeyde kuvvete delalet eder, diğer anlamları da bu asıl anlamına döner²³³. Sülasisi birinci²³⁴ ve ikinci baptan gelir. Sert oldu, sağlam oldu,²³⁵ kuvvetli oldu, bağladı²³⁶ anlamlarında kullanılır.

“Şiddet” (شدة) kelimesi bu kökten türemiştir. Sarsıntı, zor zaman, geçim darlığı anlamlarına gelir. Çoğulu “şedâid”dir²³⁷ (شداد) açlık, kıtlık²³⁸ anlamında kullanılır.

“Şedîd” (شديد) kelimesi: Cimri²³⁹, tavizsiz, cesur anlamlarına gelir, çoğulu “şedâid”dir.²⁴⁰

“Şidâd” (شداد) kelimesi, kuvvetli kişi anlamındadır.²⁴¹

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

²³² Enam 6/42; Araf 7 / 94

²³³ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”ş-d-d”maddes

²³⁴ el-Himyeri, Nişvan b. Said, a.g.e, v. 3343

²³⁵ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, II. 387

²³⁶ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 434

²³⁷ İbni Manzur, a.g.e, “ş-d-d” maddesi

²³⁸ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, v. 214

²³⁹ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, II. 387

²⁴⁰ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 434

²⁴¹ İbni Manzur, a.g.e, “ş-d-d” maddesi

Kur'an'da “şidâd”(شداد) kelimesi, üç yerde geçmektedir. Çok güçlü,²⁴² sağlam²⁴³ ve kıtlık²⁴⁴ anlamlarında kullanılmıştır. “Şedîd” kelimesi ise 52 yerde geçmektedir ve şiddetli anlamında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Yusuf Sûresinde, Yusuf (a.s), Kral'ın rüyasını yorumluyor ve diyor ki: “Sonra bunun ardından saklayacaklarımızdan az bir miktar hariç, o yıllar için biriktirdiklerimizi yiyip bitirecek yedi kıtlık yılı gelecektir.” Âdiyat Sûresinde ise insanın mala olan hırsı şöyle ifade ediliyor: “Doğrusu o (insan) malı çok sever.”²⁴⁵

a₁₄- “C-V-A” (جَاع) KELİMESİ

Anlamı

“C-V-A” (جَاع) fiili, tokluğun zıddı olan açlığa delalet eder.²⁴⁶ İkinci baptan gelir. Açlık çekmek, acıkmak²⁴⁷ anlamlarında kullanılır.

“Cû'u” (جوع) kelimesi, bütün kıtlık durumlarını içerisine alan genel bir isimdir.²⁴⁸

“Mecâatün (مَجَاعَة) kıtlık zamanı, kıtlık yılı anlamlarında kullanılır.”²⁴⁹

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

²⁴² Tahrîm 66/6

²⁴³ Nebe 78/12

²⁴⁴ Yusuf 12/ 48

²⁴⁵ Âdiyat 100/8

²⁴⁶ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekerîya, a.g.e, ”c-v-a” maddesi

²⁴⁷ İbni Manzûr, a.g.e, “c-v-a” maddesi; Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 141

²⁴⁸ Zebîdî, Muhibbu'd-Din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, v. 310

²⁴⁹ Râğîb, el-İsfahanî, Ebu'L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 110

Kur'an'da "cû'u" (جوع) kelimesi beş yerde geçmektedir. Bütün bu yerlerde açlık anlamında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde "cû'u" (جوع) kelimesinin geçtiği âyetleri incelediğimizde şu bağlamlar etrafında olduklarını görürüz:

1- Allah'ın Kureyş Kabilesine, onlara olan nimetlerini, onları açlık ve düşman korkusundan nasıl güvende kıldığını, bunun karşılığı olarak O'na kulluk etmeleri gerektiğini bildiren âyetler.²⁵⁰

2- Refah içindeki bir toplumun içinde bulundukları nimetler karşısında şükürü terk edip Allah'a karşı nankörlük ettikleri bir sırada bu nimetlerin ellerinden alınması, onların korku ve sıkıntı ile baş başa kalmalarını anlatan âyetler.²⁵¹

3- Cehennem yiyeceklerinin doyurucu ve besleyici olmadığını bildiren âyet.²⁵²

4- Hz. Âdem (a.s) yaratıldığında cennette O'na : "Şimdi burada senin için ne acıkmak vardır ne de çıplak kalmak" şeklinde hitap edildiğini bildiren âyetler.²⁵³

a 15- "S-H-R" (سخر) KELİMESİ

Anlamı

"S-H-R" (سخر) fiili küçümsemek, hakir görmek, boyun eğdirmek manalarına delalet eder.²⁵⁴ Sülasisi iki ayrı baptan gelir, birinci baptan geldiğinde ücretsiz

²⁵⁰ Kureyş 106/4

²⁵¹ Nahl 16/112

²⁵² Ğaşiye 88/7

²⁵³ Taha 20/ 118

²⁵⁴ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, "s-h-r" maddes

istihdam etmek, emrin altına almak, ücret veya bedel ödemedi iş yaptırmak anlamlarına gelir. Dördüncü bapdan geldiğinde ise alay etmek, küçük görmek²⁵⁵ anlamlarında kullanılır.

“Suhriyye” (سُخْرِي) kelimesi sıfat olarak kullanıldığında boyun eğmiş manasına gelir. Hem erkekler hem de bayanlar için kullanılır. “Suhriyyetü” (سُخْرِيَّة) kelimesi ise kölelerden ve hizmetçilerden iş yaptırdığın kişiler için kullanılır.

“suhriyye” (سُخْرِي) kelimesi alaya aldığı kimseye söylenir.²⁵⁶

b. Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

Bu kökten türemiş olan “suhriyye” kelimesi Kur'an'da yalnızca Zuhur Sûresi 32. âyette geçmektedir. Burada iş yaptırmak²⁵⁷ anlamında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkeli müşriklerden zengin ve soylu olanlar, yalnız zengin kişiler olmalarını göz önünde bulundurarak peygamberliğin kendileri gibi seçkin kimselere verilmesi gerektiğini söylüyorlardı. Hz. Muhammed (a.s) ahlak ve soy bakımından onlardan daha temizdi, fakat yetimdi ve mal bakımından onlardan daha az bir mala sahipti. Müşriklerin bu tarz söylentilerine Kur'an şu şekilde cevap veriyor²⁵⁸: “Rabbinin rahmetini onlar mı bölüşüyorlar? Dünya hayatında onların geçimlerini aralarında biz taksim ettik, onlardan kimini diğerine derecelerle üstün kıldık ki biri,

²⁵⁵ el-Himyari, Nişvan b. Said, a.g.e, v. 313

²⁵⁶ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, iv.196

²⁵⁷ Yazır, Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992, vii. 50

²⁵⁸ Ateş, Süleyman, a.g.e, s. 490

diğerine iş yaptırabilsin. Rabbinin rahmeti onların toplayıp yığdıklarından daha hayırlıdır.”²⁵⁹

b. ÖLÇÜYE İLİŞKİN KELİMELER

Ölçüye ilişkin kelimeleri açıklamaya geçmeden önce ölçü hakkında kısa bir bilgi verip ölçü ve iktisadî alan arasındaki ilişki yi kısaca açıklayalım.

Ölçü, sözlükte, ölçme fiili, ölçmede kullanılan alet, ölçme sonunda elde edilen şey, tespit edilmiş miktar, uygun miktar, kıstas ve vezin gibi anlamlara gelir. Bir şeyin en, boy, ağırlık, hacim, süre, sıcaklık cinsinden miktarını tespit etmek, ölçüsünü almak, bir olayı enine boyuna düşünmek, iki veya daha fazla şeyi karşılaştırmak, mukayese etmek gibi anlamlar ölçme fiili ile ifade edilir.²⁶⁰

Tüketicinin korunması ve kaliteli mal üretimi gibi hususlara yönelik olarak çeşitli mallar için getirilen standartlar da bir ölçüdür.

Ölçmenin iktisadî alanla ilişkisine gelince, ölçme fiili bu fiili yerine getirirken kullanılan ölçü, iktisadî alanın bütün süreçleriyle bir şekilde ilgilidir. Kişi üretim yaparken neyi, ne kadar, üretecek? Üretim esnasında hangi hammaddeden ne kadar kullanacak, hangi kalitede üretim yapacak? Dolaşım ve mübadele esnasında nereye, hangi maldan, ne kadar gidecek? Mübadele hangi mal ile ne oranda olacak? Tüketim esnasında ise kişi hangi maldan ne kadar tüketecek? Bu mal hangi kalitede olacak? Soruları bu iktisadî süreçlerde cevaplanması gereken sorulardandır. Bu sorulara cevap verme ise ancak bir ölçü esas alınarak mümkün olur.

Eski çağlardan beri insanların kullandıkları ölçü ve tartı ticari işlerin sağlıklı olarak yapılmasına yardım eder. Aynı zamanda piyasanın düzenini sağlar.

²⁵⁹ Zuhurf 43/32

²⁶⁰ Doğan, Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 875

Ölçü, ekonomik istikrar ve kamu düzenini de yakından ilgilendirir.²⁶¹

b₁- “V-F-Y”(وفى) KELİMESİ

Anlamı

“V-F-Y”(وفى) fiili kemâle ermek, tamamlamak anlamlarına delalet eder. Sözde durma anlamı bu fiil ile ifade edilir.²⁶² Sülasisi ikinci baptan olup hakkını tam verdi, tam oldu, çok oldu, vadini yerine getirdi²⁶³ anlamlarında kullanılır.

Hakkını tam verdim, ücretini tam ödedim, ölçüyü tam yaptım gibi ifadelerde bu fiil kullanılır. Ayrıca Araplarda, tam ölçek, tam dirhem, sözünde duran kişi anlamlarına gelen deyimlerde de bu kökten kelimeler yer alır.²⁶⁴

Bu fiilin sülasisi ile ifâl babı aynı anlamı ifade ederleri. Ölçeği tam tutmak, eksik veya fazla tutmamak anlamında kullanılırlar.²⁶⁵ Bu kelimenin kapsamında ortaklıkların sınırlarını koruma da vardır.²⁶⁶

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“Evfâ” (وفى) kelimesi, Kur'an'da, ölçüyü tartıyı tam yapma,²⁶⁷ sözde durma,²⁶⁸ akitleri yerine getirme²⁶⁹ ve cezaların karşılığını tam verme²⁷⁰ anlamlarında kullanılmıştır. Bütün bu anlamlarda bir tamamlama söz konusudur.

²⁶¹ Özel, Mustafa, **İktisat ve Din**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 214

²⁶² İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, “v-f-y” maddes

²⁶³ El-ferâhîdî, Halil b. Ahmed, a.g.e, VIII. 410

²⁶⁴ Zebîdî, Muhibbu'd-Din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e x. 394

²⁶⁵ İbni Manzûr, a.g.e, “v-f-y” maddes

²⁶⁶ Zebîdî, Muhibbu'd-Din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e x. 394

²⁶⁷ İsra 17/35

²⁶⁸ Bakara 2/240

²⁶⁹ Maide 5/1

²⁷⁰ Necm 53/41

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “Evfâ” (أوفى) kelimesinin geçtiği âyetleri incelediğimizde şu bağlamlar etrafında olduklarını görürüz:

1- Şuayb (a.s)’ın kavmini, ölçüyü ve tartıyı tam yapmaları, başkalarını aldatmamaları konusunda uyarmasının konu edildiği âyetler.²⁷¹

2- Kur’an’ın, muhataplarına, ölçü ve tartıyı tam yapmalarını, doğru terazi kullanmalarını emrettiği âyetler.²⁷²

3- Yusuf (a.s) ve kardeşleri arasındaki geçen muameleleri anlatan âyetler.²⁷³

b₂- “K-Y-L” (كـال) KELİMESİ

Anlamı

“K-Y-L” (كـال) fiili, ölçmek, buğday ölçmek anlamlarına delalet eder.²⁷⁴ Sülasisis ikinci baptan gelir. Bu fiil “alâ”(على) harf-i ceri ile kullanıldığında, başkalarından kendin için ölçmek, harf-i cer olmaksızın kullanıldığında başkaları için ölçmek²⁷⁵ anlamlarına gelir.

Bu fiilin iftiâl babı da sülasisi ile aynı anlama gelmektedir. “iktêlehü” (اكتاله) o şeyi başka kimse için ölçtü, “iktêle minhü” (اكتال منه) veya “iktêle aleyhi” (اكتال عليه) o kişiden kendisi için ölçtü anlamında kullanılır.²⁷⁶

“Mikyâl”(مكيال) ölçü aleti demektir, çoğulu “mekâyîl”(مكاييل)dir.²⁷⁷

²⁷¹ Araf 7/85; Hud 11/85; Şuara 26/81

²⁷² İsra 17 /35; En’am 6/152

²⁷³ Yusuf 12/59,88

²⁷⁴ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”k-y-l” maddes

²⁷⁵ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, v.407; İbni Manzûr, a.g.e, “k-y-l” maddes; Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e VIII. 107

²⁷⁶ Ferra, Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad, **Meani’l-Kur’an**, Beyrut , 1983, II. 25

²⁷⁷ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, v.407

“Keyl” (كيل): Ölçek, tahıl ölçeği anlamında kullanılır. Çoğulu “ekyâl” (اكيال) dir.²⁷⁸

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

Kur’an’da, iktisadî alana ilişkin olarak bu kökten kelimeler 12 yerde geçmektedir. Bunlardan 10 tanesi ölçme ile ilgilidir. Yusuf Sûresi 65. âyette ise miktar ve yük anlamlarında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde içerisinde “k-y-l” (كل) fiilinde türemiş kelimelerin geçtiği âyetleri incelediğimizde bağlamlarının şu şekillerde olduğu görülür:

1- Şuayb (a.s)’in kavmini, ölçüyü ve tartıyı tam yapmaları, başkalarını aldatmamaları konusunda uyarmasının konu edildiği âyetler.²⁷⁹

2- Kur’an’ın muhataplarına, ölçü ve tartıyı tam yapmalarını, doğru terazi kullanmalarını emrettiği âyetler.²⁸⁰

3- Yusuf (a.s) ve kardeşleri arasındaki geçen muameleleri anlatan âyetler.²⁸¹

4- Kendileri için ölçüp tarttıklarında fazla fazla, başkaları için ölçüp tarttıklarında eksik ölçen ve tartan kimselerin kınandığı âyetler.²⁸²

b₃- “V-Z-N” (وزن) KELİMESİ

Anlamı

“V-Z-N” (وزن) fiili adalet ve doğruluğa delalet eder.²⁸³ İkinci baptan gelir.

²⁷⁸ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 781

²⁷⁹ Araf 7/85; Hud 11/84,85

²⁸⁰ İsra 17/35; En’am 6/152

²⁸¹ Yusuf 12/59,60,63,65

²⁸² mütaffifin 83/2,3

Tartmak, ölçmek, dengelemek, dengeye getirmek²⁸⁴ anlamlarında kullanılır.

”Vezn” (وزن) bir şeyin ağırlığını aynı cinsten başka bir şeyle ölçmektir. Diğer bir ifadeyle bir şeyin ağırlığının veya hafifliğinin ölçülmesidir.²⁸⁵ Miktarının belirlenmesidir. Özellikle terazi ve kantarla yapılır.²⁸⁶

“Mîzan” (ميزان) kelimesi ismi alet kalıbında olup, kendisiyle bir şeyin ağırlığının tartıldığı alete denir. Çoğulu “mevâzin” (موازين) dir.²⁸⁷

“Mevzûn” (موزون) ismi mefûl sığasındandır. Ölçülmüş, dengelenmiş, uyguni münasip hale getirilmiş anlamına gelir.²⁸⁸

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

Kur'an'da “V-Z-N” fiilinde türemiş kelimeler farklı sığalarda yirmi üç yerde bulunmaktadır. Dokuz yerde “mîzân” sığasıyla, yedi yerde “mevâzin” sığasıyla, üç yerde “vezn” sığasıyla, iki yerde emir sığasıyla bir yerde mazi sığasıyla, bir yerde de “mevzûn” sığasıyla gelmektedir. Bunlardan Rahman Sûresi'nde ve Şura Sûresi'nde adalet,²⁸⁹ diğer yerlerde ise tartma fiili ve ona ilişkin olarak kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde içerisinde “v-z-n” (وزن) fiilinde türemiş kelimelerin geçtiği âyetleri incelediğimizde bağlamlarının şu şekillerde olduğu görülür:

²⁸³ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”v-z-n” maddes

²⁸⁴ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, vii. 386; İbni Manzur, a.g.e, “v-z-n” maddes; Zebidi, Muhibbu'd-Din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e ix. 360

²⁸⁵ İbni Manzur, a.g.e, “v-z-n” maddes

²⁸⁶ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu'L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 537

²⁸⁷ İbni Manzur, a.g.e, “v-z-n” maddes

²⁸⁸ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu'L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 537

²⁸⁹ Ferra, Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad, a.g.e, ii. 86; Râğıb, el-İsfahanî, Ebu'L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 537; Yazır, Muhammed Hamdi, a.g.e, vii. 18

1- Ahirette bütün insanların yapıp ettiklerinin adil bir şekilde hassa bir ölçü ile değerlendirileceğini, iyilikleri kötülüklerinden ağır gelenlerin kurtuluşa ereceğini, hafif gelenlerin ise cehenneme gideceklerini bildiren âyetler.²⁹⁰

2- Şuayb (a.s.)'in kavmine Allah'a kulluk etmeleri, ölçüyü tartıyı adaletle yapmaları, insanları aldatmamaları hakkındaki çağrısını konu edinen âyetler.²⁹¹

3- İnsanın, kullandığı takdirde doğru ile eğri arasında ayırım yapabileceği bir ölçüyü (mîzanı) ve kitabı Allah'ın indirdiğine, her şeyi denge ve adalet üzere yarattığına, insanın bu dengeyi koruması gerektiğine vurgu yapan âyetler.²⁹²

4- Kur'an'ın muhataplarına, ölçü ve tartıyı tam yapmalarını, doğru terazi kullanmalarını emrettiği âyetler.²⁹³

5- Kendileri için ölçüp tarttıklarında fazla fazla, başkaları için ölçüp tarttıklarında eksik ölçen ve tartan kimselerin kınandığı âyetler²⁹⁴.

Terim Anlamları

Mîzan kelimesi farklı bilim dallarında farklı anlamlar ifade etmekle birlikte, hemen hepsinde sözlük anlamı olan denge ve ölçü anlamını bulundurmaktadır.

Biz burada tezimizle yakından alakalı olan iki bilim dalındaki ıstılahı anlamları vereceğiz.

1- Kelam ilminde mîzan: “Kendisi ile amellerin değerlerinin, durumlarının farklı farklı olması nedeniyle onlara terettüp eden karşılık ve faziletlerin bilindiği şeydir. Keyfiyetini akıl idrak edemez ve mahiyetini tasavvur edemez; çünkü ameller kalıcı değildir. Parçaları ağırlık ve hafiflikle vasıflandırılmaz. Mîzanın var olduğu

²⁹⁰ Araf 7/89; Karia 101/6,8; Müminün 23/102,103; Enbiya 21/47

²⁹¹ Araf 7/85; Hud 11/84,85; Şuara 26/82

²⁹² Şuara 42 /17; Rahman 55/ 7,8

²⁹³ İsra 17/35; Rahman 55/9; En'am 7/152

²⁹⁴ Mütaffifin 83/ 1,2,3

hakkında deliller sabit olmuştur. Keyfiyetini bilmediğimiz halde iman etmek vacip olmuştur. Çünkü Allah kullarına herhangi bir yoldan amellerin karşılığını göstermeye kadirdir.”²⁹⁵

2- Ticarete mîzan: “Bir tüccarın ticari durumunu, işinin genel sonucunu gösteren belirli zamanlarda yaptığı hesap özetine mîzan denir.”²⁹⁶

b₄- “T-F-F” (طف) KELİMESİ

Anlam

“T-F-F” (طف) fiili, bir şeyin azlığına delalet eder.²⁹⁷ İkinci baptan gelir. Yaklaştırdı, sundu,²⁹⁸ hazırlandı, imkân verdi,²⁹⁹ az miktarda oldu³⁰⁰ anlamlarında kullanılır.

Bu kökten tefil babından gelen “taffefe”(طف) fiili ise ölçüden fazla almak, verilen ölçüyü tamamlamamak,³⁰¹ ölçüde tartıda eksik yapmak, kendisinden ölçülen kimsenin nasibini azaltmak, hakkını eksik vermek,³⁰² cimri davranmak³⁰³ anlamlarına gelir.

Araplar kap dolmaya başladığında “tafâfu’l-inâü” (طفاف الاناء) derler. Kabin üst kısmı için de aynı ifadeyi kullanırlar.

“Taffif” (طفيف), değersiz az bir şey anlamındadır.³⁰⁴

²⁹⁵ El-Kari, Nuru’d-Din Ali b. Sultan Muhammed el-Herevi, *Dav’u’l-Meâli li- Bedi’l-Emâli*, Daru İkra’, Şam, 2002, s. 112

²⁹⁶ Türk Dil Kumru, *Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1992, II. 1092

²⁹⁷ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”t-f-f” maddes

²⁹⁸ İbni Manzur, a.g.e, “t-f-f” maddes

²⁹⁹ İbni Side, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, el-Endelüsi, a.g.e, IX. 130

³⁰⁰ Lane, Edward William, *An Arabic*, a.g.e, v. 1857

³⁰¹ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, VII. 406

³⁰² Râğıb, el-İsfahânî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 308

³⁰³ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e VI. 181

³⁰⁴ Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, a.g.e, XIII. 300

“Mütaffif”(مطفف), ölçüyü kötü yapan, tam yapmayan, kendisi için tartarken fazla fazla, başkaları için tartarken eksilterek tartan kişiye denir.³⁰⁵

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“Mütaffifin” (مطففين) kelimesi Kur'an'da 83. sûrede geçmekte ve bu sûreye de ismini vermektedir. Ölçüde tartıda hile yapan anlamında kullanılmıştır.³⁰⁶

Âyetin Bağlamı

Bu âyetler de, kendileri için ölçtüklerinde ve tarttıklarında ölçeği tam hatta fazla, başkaları için tarttıklarında ve ölçtüklerinde ölçeği eksik yapanlar eleştirilmekte ve kınanmaktadır.³⁰⁷

b₅- “K-S-T” (قسط) KELİMESİ

Anlamı

“K-S-T” (قسط) fiili, adalet ve zulüm gibi iki zıt manaya delalet eder³⁰⁸. Sülasisi farklı iki baptan gelir. İkinci baptan geldiğinde zulmetti, başkalarının hisselerini haksızlıkla aldı, adaletten saptı anlamlarında kullanılır. Dördüncü baptan geldiğinde ise eklem katılaşması hastalığına tutuldu anlamına gelir.³⁰⁹

“Ekseta” (اقسط) ifâl babından bir fiildir. Başkalarının hakkını tam vermek, adaletli davranmak, adaletli bir şekilde paylaşmak anlamlarında kullanılır. Başındaki ifâl babının hemzesi “k-s-t” fiilindeki zulüm anlamını kaldırmak içindir Diğer bir

³⁰⁵ İbni Manzur, a.g.e, “t-f-f” maddes

³⁰⁶ Mutaffifin 83/1

³⁰⁷ Mutaffifin 83/1,2,3

³⁰⁸ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, “k-s-t” maddes

³⁰⁹ el-Himyari, Nişvan b. Said, a.g.e, VIII. 5489

ifade ile “selb” içindir.³¹⁰ Kişi, zulmettiği zaman “kasetar-racülü” (قسط الرجل), adil davrandığı zaman ise “eksetar-racülü” (اقسط الرجل) denir.³¹¹

“Kast” (قسط) kelimesi, zulüm anlamındadır.³¹²

“Kıst” (قسط) kelimesi, adalet anlamındadır. Kendisi ile sıfat yapılabilen mastarlardandır. Hem tekil hem de çoğul için kullanılır. Yani mevsufu ister tekil olsun ister çoğul olsun kendisi çoğul olarak gelir.³¹³ Ayrıca, pay, nasip, taksit, meblağ anlamlarında da kullanılır. Bu durumda çoğulu “eksât” (اقساط) olarak gelir.³¹⁴

“Tekasseta” (تقسط) fiili, eşit ve adaletli bir şekilde paylaşmak anlamında kullanılır.³¹⁵

“Kasseta” (قسط) fiili, kısımlara bölmek, ayırmak, taksitle ödemek anlamlarına gelir.³¹⁶

“Muksît” (مقسط) Allah’ın isimlerinden biridir. Adil anlamındadır.³¹⁷

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

Kur’an’da “K-S-T” fiilinde türemiş kelimeler farklı sığalarda yirmi üç yerde geçmektedir. Bunlardan on beş tanesi mastar sığasında “kıst” şeklinde, üç tanesi ism-i fâil sığasında “muksît” şeklinde, iki tanesi ism-i tafdil kalıbında “eksetu” şeklinde ve bir tanesi ise emir sığasında geçmektedir. Bütün bu yerlerde adalet ile ilgili bir anlamda kullanılmıştır.

Âyetlerin bağlamları

³¹⁰ Zebidi, Muhibbu’l-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e v. 204

³¹¹ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’l Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 404

³¹² İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, **Mucmelu’l-Luğa**, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1986, III. 752

³¹³ İbni Manzur, a.g.e, “k-s-t” maddesi

³¹⁴ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 704

³¹⁵ İbni Manzur, a.g.e, “k-s-t” maddesi

³¹⁶ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 704

³¹⁷ İbni Manzur, a.g.e, “k-s-t” maddesi

Mekkî Sûrelerde içerisinde “k-s-t” (قسط) fiilinde türemiş kelimelerin geçtiği âyetleri incelediğimizde bağlamlarını şu şekilde sınıflandıra biliriz:

1- Kur’an’ın, muhataplarına bütün fiillerinde adaleti gözetmesini emrettiği âyetler.³¹⁸

2- Kur’an’ın muhataplarına, ölçü ve tartıyı tam yapmalarını, doğru terazi kullanmalarını emrettiği âyetler.³¹⁹

3- Şuayb (a.s)’in kavmine Allah’a kulluk etmeleri, ölçüyü tartıyı adaletle yapmaları, insanları aldatmamaları hakkındaki çağrısını konu edinen âyetler³²⁰

4- Kıyamet Günü, insanların dünyada işlemiş oldukları amellerin adil, hassas, asla hata yapmayan bir ölçü ile ölçülüp karşılıklarının tam olarak verileceğini haber veren âyetler.³²¹

b₆- “KİSTÂS” (قسطاس) KELİMESİ

Anlamı

“Kıstâs” (قسطاس) kelimesinin aslı hakkında iki görüş vardır. Bazılarına göre: Arapça bir kelimedir, “kıst”(قسط) kökünden türemiştir.³²² Bazılarına göre ise: Rumca bir kelimedir ve Arapçalaşmıştır.³²³ Tartma aleti, terazi anlamlarına geldiği gibi adalet anlamına da gelir.³²⁴ “Kıstâs” (قسطاس) veya “kustâs” (قسطاس) her iki şekilde de okunur.³²⁵ Çoğulu “kasâtîs” (قسطائيس) dir.³²⁶

³¹⁸ Ararf 7/29; En’am 6/152

³¹⁹ İsra 17/35; En’am 6/152; Rahman 55/ 9

³²⁰ Şuara 26/ 182; Hud 11/84

³²¹ Yunus 10/ 4, 47, 54; Enbiya 21/47

³²² el-Himyeri, Nişvan b. Said, a.g.e, VIII. 5487

³²³ İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, III. 27

³²⁴ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 404

³²⁵ Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, a.g.e,XIII. 389

³²⁶ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 704

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

Kur'an'da, bu kelime, yalnızca İsra ve Şuara sûrelerinde “kıstâsi'l-müstekîm” (قسطاس المستقيم) şeklinde iki yerde geçmektedir. En hassas en doğru terazi³²⁷ anlamındadır.

Âyetlerin bağlamları

Kur'an, İsra Sûresinde, muhataplarına insan ve insanın içinde yaşadığı toplum için zararlı olan, zina, açlık korkusundan çocukları öldürme, cana kıyma, yetimin malına kötü niyetle yaklaşma gibi fiilleri yasakladıktan sonra sözünde durmasını emreder ve ölçü ile ilgili olarak da şöyle der: “Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu daha iyidir ve neticesi bakımından daha güzeldir”.³²⁸ Şuara Sûresinde ise Şuayb (a.s)'in kavmine, “doğru terazi ile tartın”³²⁹ şeklindeki vermiş olduğu öğüdü yer alır.

b₇- “K-D-R” (قدر) KELİMESİ

Anlamı

“K-D-R” (قدر) fiili, bir şeyin meblağına, içeriğine ve sonucuna delalet eder.³³⁰ Bu fiil üç değişik baptan gelir.³³¹ Birinci baptan geldiğinde ölçtü biçti,³³² miktarını belirledi, niceliğini sayısını belirledi³³³ anlamlarında kullanılır. İkinci ve üçüncü baptan geldiğinde güçlü olmak, kadir olmak, Allah için kullanıldığında her şeye gücü

³²⁷ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”k-s-t” maddes

³²⁸ İsra 17/35

³²⁹ Şuara 26/182

³³⁰ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”k-d-r” maddes

³³¹ el-Himyari, Nişvan b. Said, a.g.e, VIII. 5403; Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 690

³³² el-Himyari, Nişvan b. Said, a.g.e, VIII. 5403

³³³ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu'L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 396; Lane, Edward William, a.g.e, VII. 2484

yetmek³³⁴ anlamlarına gelir. Alâ (على) harf-i ceri ile kullanıldığında güç yetirmek,³³⁵ daraltmak, ölçmek;³³⁶ Lam (ل) harf-i ceri ile kullanıldığında ölçüp biçmek,³³⁷ daraltmak³³⁸ anlamlarında kullanılır.

“Kadr” (قدر) bir varlığın ölçüsü, meblağı,³³⁹ ortası,³⁴⁰ takdir edikmiş zaman, takdir edilmiş mekân,³⁴¹ kaza, hüküm³⁴², zenginlik, genişlik³⁴³ anlamlarına gelir. Çoğulu “ekdâr” (اقتار) dır. Güç kuvvet anlamında da kullanılır.³⁴⁴

“Kader” (قَدَر), bir şey için Allah’ın belirlediği ölçü,³⁴⁵ Allah’ın belirlediği ölçüye göre gerçekleşen,³⁴⁶ Allah’ın, eşyanın sınırları, içeriği ve sonu konusundaki hükmü,³⁴⁷ ilahi kismet³⁴⁸ gibi manalarda kullanılır.

Arapçada “Kadr” ve “kader”in birinin diğerinin anlamında kullanıldığına rastlanılır.³⁴⁹

“Miktâr” (مِقْتَار) “kadr”den isimdir.³⁵⁰ Bir şeyin ölçüsü, süresi, sınırı³⁵¹ anlamlarına gelir.

³³⁴ İbni Manzur, a.g.e, “k-d-r” maddesi; el-Himyeri, Nişvan b. Said, a.g.e, viii. 5403; Kermi, Hasan Said, *el-Hâdi ile Lugatü'l-Arabî*, Beyrut, 1991, iii. 478

³³⁵ İbni Manzur, a.g.e, “k-d-r” maddesi; Kermi, Hasan Said, a.g.e, iii. 478

³³⁶ İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, ii. 252; Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 396; Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, iii. 481

³³⁷ İbni Manzur, a.g.e, “k-d-r” maddesi

³³⁸ Cevheri, İmail b. Hammad, a.g.e, “k-d-r” maddesi

³³⁹ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, v. 113

³⁴⁰ el-Himyeri, Nişvan b. Said, a.g.e, viii. 5403

³⁴¹ Semin, Ahmet b. Yusuf el-Halebî, a.g.e, iii.327

³⁴² İbni Side, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, el-Endelüsi, a.g.e, vi. 304

³⁴³ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, iii. 481

³⁴⁴ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 690

³⁴⁵ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, *Mucmelu’l-Luğa, Müessesetü’r-Risale*, Beyrut, 1986, iii. 744

³⁴⁶ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, v. 113; Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, a.g.e, ix. 18

³⁴⁷ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, “k-d-r” maddesi

³⁴⁸ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 690

³⁴⁹ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, *Mucmelu’l-Luğa, Müessesetü’r-Risale*, Beyrut, 1986, iii. 744; İbni Side, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, el-Endelüsi, a.g.e, vi. 304; Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, iii. 481

³⁵⁰ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, v. 113; Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, a.g.e, ix. 18; Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, iii. 481

“El-Kâdir” (القادر) ve “el-Kadîr” (القدير) Allah’ın sıfatlarındandır. “Kudretün” (قدرة) veya “kadr” (قدر) köklerinden türemiş olabilirler. “El-Muktedir” (المقتدر) de Allah’ın isimlerindendir. “El-Kâdir” kuvvet elde bulunduran, “el-Kadîr” istediğini yapan, “el-Muktedir” kuvveti istediği gibi kullanan anlamına gelir.³⁵²

“Kaddera” (قدر) fiili Allah için kullanıldığında, takdir etmek, uygun görmekbir şeyin niceliğini, sayısını, miktarın belirlemek; diğerleri için kullanıldığında tahminde bulunmak, değerini ölçmek, kıyas etmek anlamlarına gelir.³⁵³

Allah’ın takdiri iki şekilde olur:

- 1- Hükmetmesiyle, şöyle veya böyle ol demesiyle,
- 2- Ona güç kabiliyet vermesiyle olur.³⁵⁴

“Kudretün” (قدرة) güç, kuvvet, zenginlik anlamlarında kullanılır.³⁵⁵

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

Kur’an’da “K-D-R” fiilinde türemiş kelimeler 67 yerde geçmektedir. Ölçü,³⁵⁶ ölçtü biçti,³⁵⁷ belirlenmiş,³⁵⁸ güç yetirmek,³⁵⁹ şekil vermek,³⁶⁰ hüküm,³⁶¹ güçlü kuvvetli,³⁶² elde etmek,³⁶³ kısmak,³⁶⁴ hakkıyla tanımak bilmek³⁶⁵ anlamlarında

³⁵¹ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, v. 113

³⁵² Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, III. 481

³⁵³ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 396

³⁵⁴ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, III. 481

³⁵⁵ İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, II. 252; el-Himyeri, Nişvan b. Said, a.g.e, VIII. 5403

³⁵⁶ Zuhurf 43/11

³⁵⁷ Müddessir 74/18

³⁵⁸ Mürselat 77/22

³⁵⁹ Mürselat 77/23

³⁶⁰ Abese 80/19

³⁶¹ Kadir 97/1

³⁶² Kamer 54/55

³⁶³ İbrahim 13/18

³⁶⁴ Zümer 39/52

³⁶⁵ Zümer 39/67

kullanılmıştır. Bütün bu anlamlar “k-d-r” kelimesinin asıl anlamları olan güç yetirmek ve ölçmek anlamlarından birine kıyas edilebilir.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “k-d-r” fiili ve bu fiilden türemiş kelimelerin geçtiği âyetleri incelediğimizde âyetlerin şu bağlamlar etrafında olduklarını görürüz:

1- Hz. Peygamberin çağrısı karşısında doğru ölçütlerle doğru düşünüp O’na tabi olmak yerine, yanlış bir düşünce tarzı ve yanlış değer yargılarıyla O’nu ret eden kişinin bu tutumunu eleştiren âyetler.³⁶⁶

2- Allah’ın her şeyi bir ölçüye göre yarattığını bildiren ve O’nun gücüne vurgu yapan âyetler.³⁶⁷

3- İnsanın, rızık darlığı karşısında Allah’ın kendisini önemsemediğini, terk ettiğini zannedip ümitsizliğe kapıldığını anlatan ve bu durumu eleştiren âyetler.³⁶⁸

4- İnsanın, kâinatın, Ay’ın Güneş’in yaratılışına dikkat çekip bunların Yaraticısı hakkında düşünmeye davet eden âyetler.³⁶⁹

5- Allah’ın gücü karşısında insanın gücünün hiçbir şey ifade etmemesine rağmen insanın kendisine kimsenin güç yetiremeyeceği bir varlık gibi davrandığını bildiren ve bu durumu eleştiren âyetler.³⁷⁰

6-Peygamberlerin çağrısına karşı çıkan toplumların helak edilişini anlatan âyetleri³⁷¹

³⁶⁶ Müddessir 74/18,19,20

³⁶⁷ Ala 87/3; Kamer 54/49,55; Furkan 25/2; Vakıa 56/60; Hicr 15/21; Zümer 39/ 67; Zuhuf 43/11; Rad13/8; Müminun 23/18; Secde 32/5; Mearic 70/4

³⁶⁸ Fecr 89/16, 17, 18

³⁶⁹ Abese 80/19; Mürselat 77/22,23; Yasin 36/39; Yunus 10/ 5; Sebe 34/18; Fussilet 41/10; Kehf 18/ 45

³⁷⁰ Beled 90/5

³⁷¹ Kamer 54/12,42; Hicr 15/60; Neml 27/57

7- Allah'ın peygamberlere ve müminlere karşı yardımını anlatan âyetler.³⁷²

8- Allah'ın kullarından dilediğinin rızkını genişletip dilediğinin rızkını daralttığını bildiren âyetler.³⁷³

Terim Anlamı

Kaza ve kader meselesi tek başına ele alınması gereken müstakil bir konudur. Biz burada kaza ve kaderin ıstılahı anlamlarını kısa bir şekilde iki büyük ekole Eşâri ve Mâturidi'ye göre vereceğiz.

Cürcani, kaderi, “kazaya uygun olarak birer birer mümkünlerin varlık âlemine çıkmasıdır.” Diye tanımlıyor. Bu da ilahi iradenin eşyayı, ölçü ve sınırını tespit ederek zamanı geldiğinde ayrıntıları ile ortaya koymasındır. Şartların oluşmasından sonra eşyanın birer birer ortaya çıkmasıdır.

Kaza, ezeldeki hükümdür. Bütün varlıkların levhi mahfuzdaki toptan bulunuşudur. Kader ise şartlar oluştuktan sonra bunların tek tek ortaya çıkmasıdır.³⁷⁴

Curcani'nin yapmış olduğu bu tarif, Eşârielerin kader ve kaza anlayışıdır. Mâturidilerin kaza ve kadere verdikleri anlam ise Eşârielerin tam tersidir. Eşârilerdeki kaza, Mâturidilerde kadere, kader ise kazaya karşılık geliyor.

Mâturidilere göre kader, Allah'ın ezeli olarak varlıkların, zararlı çirkin, iyi ve güzel özelliklerini bilip tespit ettiği ezeli takdir, hüküm ve tahdiddir. Kaza ise varlıkların Allah tarafından hikmet ve kemalle meydana getirilişidir.³⁷⁵

³⁷² Taha 20/40; En'am 7/ 91; Sebe 34/11; Enbiya 21/87

³⁷³ Kasas 28/ 82; İsra 17/30; Sebe 34/36,39; Zümer 39/52; Şura 42/17,27; Rad13/26; Rum 30/37; Ankebüt 29/ 62

³⁷⁴ Cürcani, Seyyid Şerif ali b. Muhammed el-Curcani, a.g.e, s. 220

³⁷⁵ Gölcük, Şerafeddin, **Bakillâni ve İnsan Fiilleri**, Diyanet Yayınları, Ankara, 1997, s. 220

c. DOLAŞIMA İLİŞKİN KELİMELER

Üretilen malın, miktarını artırmaksızın zamanında, mekânında ve mülkiyetinde değişiklik yaparak faydasını artırma işlemleri de aslında üretimin bir parçasıdır. Mübadele ve dağıtımını içerisine alan bu sürece dâhil kelimeleri dolaşıma ait kelimeler başlığı altında topladık. Bu süreç, malın üreticiden toptancıya, oradan da perakendeciye geçmesi gibi, üretilen malın tüketiciye ulaşmasıyla ilgili bütün faaliyetleri içerir.³⁷⁶

c₁- “T-C-R” (تجر) KELİMESİ

Anlamı

“T-C-R” (تجر) fiili birinci baplıdır. Alıp satma,³⁷⁷ ticaret yapma, iş yapmak³⁷⁸ anlamlarında kullanılır.

“Ticâretün”(تجارة) kelimesi bu fiilden mastardır. Kar elde etme amacıyla sermayede, malda tasarrufta bulunmak anlamındadır.³⁷⁹ Bu işi yapan kişiye “tâcir” (تاجر) denir. Çoğulu “tüccâr” (تجار), “tecr” (تجر), “tucur”(تجر), “tîcâr” (تجار) şekillerinde gelebilir.³⁸⁰

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

Kur'an'da, “Ticâretün” kelimesi dokuz yerde geçmektedir. Bunlardan yalnız bir tanesi Mekkî Sûrelerde diğerleri ise Medenî Sûrelerdedir. Bütün bu yerlerde, asıl

³⁷⁶ Dinler, Zeynel, a.g.e, s. 18

³⁷⁷ İbni Side, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, el-Endelüsi, a.g.e, VII. 353; İbni Manzur, a.g.e, “t-c-r” maddesi

³⁷⁸ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 85

³⁷⁹ Râğib, el-İsfahânî, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 80; Semîn, Ahmet b. Yusuf el-Halebi, a.g.e, I. 294

³⁸⁰ İbni Side, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, el-Endelüsi, a.g.e, VII. 353

anlamı olan, kar etme amacıyla bir şeyi başka bir şey karşılığı satmak anlamında ya mecaz³⁸¹ ya da hakiki³⁸² olarak kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde, “Ticâretün” kelimesi yalnızca Fâtır Sûresinde geçmektedir. Allah (c.c), kendisinden gereğince korkanların yalnız âlimler olduğunu bildirdikten sonra şöyle demektedir: “Allah’ın Kitabını okuyanlar, namazı kılanlar, kendilerine verdiğimiz rızktan açık ve gizli sarf edenler hiç kesintiye uğramayacak bir ticaret umabilir.”³⁸³

Terim Anlamı

Tezimizin konusu iktisadî alana ilişkin kelimeler olunca, İktisat Biliminde ticaretin kısaca ne manaya geldiğini vermeyi uygun gördük.

İktisat Biliminde ticaret: “Kâr amacıyla malın zaman ve mekân faydasını artırarak alım-satım faaliyetiyle uğraşmaktır. Günümüzde genellikle paralı yöntemle yapılan ticaret, ilk zamanlarda takas yoluyla gerçekleşmekteydi. Zamanla gümüş ve altının eşdeğer olarak kullanılmasıyla ticaret önemli ölçüde gelişmiştir.

Ticaret, üreticiden tüketiciye kadar uzanan taşıma, depolama ve tezgah-satış işlemlerini içermektedir.”³⁸⁴

c₂- “E-L-F” (الف) KELİMESİ

³⁸¹ Bakara 2/16

³⁸² Nisa 4/29

³⁸³ Fâtır 35/ 29

³⁸⁴ Turanlı, Rona, *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir, 1997, s. 352

Anlmi

“E-L-F” (الف) fiili, bir şeyin başka bir şeye katılmasına delalet eder.³⁸⁵ Dördüncü baptan gelir. Bırakmadı, tuttu,³⁸⁶ birleşti, ayrılmak istemedi,³⁸⁷ aşına oldu, evcilleştirdi,³⁸⁸ anlamlarında kullanılır.

“Êlefe” (آلف) fiili ifâl babındandır. Birleştirmek, aşinalık kurmak,³⁸⁹ bağlamak anlamlarına gelir. İki mef’ul alır.³⁹⁰

“Îlâf” (إيلاف) kelimesi ifâl babından mastardır. Sözleşme, güvenlik anlaşması, ahitleşme, koruma ve izin vermeye yönelik bir sorumluluğu içeren yükümlülük altına girmek anlamlarında kullanılır. Ticaret veya başka amaçlarla yapılan yolculuklarda korumak amacıyla yapılan anlaşmaya da “îlâf” denir.³⁹¹

“ Bilindiği kadarıyla Kureyşliler’den bu tür anlaşmayı ilk yapan Haşim’dir. Şam meliki ile dokunulmazlık anlaşması yapmıştır. Kureyşliler, Mescid-i Harem’in sakinleriydi, ziraat ve hayvancılık yok denecek kadar azdı. Geçimlerini ticaret yaparak sağlıyorlardı. Bunu yaparken de güven içinde idiler. Kışın ve yazın ticaret için yolculuk yapıyorlardı. Etraftaki insanlar soyguna uğruyorlar, malları yağmalanıyor fakat onlara kimse ilişmiyordu. Böyle bir durumla karşılaştıklarında: “ biz harem bölgesinin sakinleriyiz” diyorlardı ve onlara kimse dokunmuyordu.

Anlaşmayı yapanlar dört kişi idiler. Bunlar: Abdulmenaf Oğullarından Haşim, Abdüşşems, Muttalip ve Nevfel idi. Komşularıyla anlaşma yapıyorlar birinin

³⁸⁵ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, “e-l-f” maddes

³⁸⁶ İbni Manzur, a.g.e, “e-l-f” maddesi

³⁸⁷ İbni Side, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, el-Endelüsi, a.g.e, x. 405

³⁸⁸ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 22

³⁸⁹ İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, III. 284

³⁹⁰ İbni Manzur, a.g.e, “e-l-f” maddesi; Semin, Ahmet b. Yusuf el-Halebî, a.g.e, I. 111

³⁹¹ Lane, Edward William, An Arabic, a.g.e, I. 79

yapmış olduğu anlaşma diğerini bağlıyordu.”³⁹² Bunlardan Haşim, Şam ile; Abdüşşems, Habeş ile; Muttalip, yemen ile; Nevfel, Fars ile anlaşma yapmıştı.³⁹³

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“Îlâf”(ايلاف) kelimesi, Kur'an'da Kureyş Sûresinde iki yerde geçmektedir.³⁹⁴

Her ikisinde de Mekke asilleri ile komşu devletle rarasında akdedilen ticari anlaşmalar anlamında kullanılmıştır.³⁹⁵

Âyetlerin Bağlamları

Kur'an, Yemen üzerinde kontrolü ele geçiren Ebrehe'nin, Mekke'nin ticari alandaki hâkimiyetini kırma amacıyla Kâbe'ye alternatif olarak yaptırdığı Sana'daki kilisenin Kâbe'ye alternatif olamayacağını anlayınca, Kâbe'yi fiil ordusuyla yıkma girişiminin³⁹⁶ Allah (c.c) tarafından nasıl başarısız kılındığını Fil Sûresinde anlatır. Bu sûreyi takip eden Kureyş Sûresinde ise Mekke için hayati önem taşıyan bu durumun Allah'ın Kureyşlilere sağladığı bir imkan olduğunu, bunun için kendisine kulluk etmeleri gerektiğini³⁹⁷ şu şekilde ifade eder: “Kureyş'in Îlâfı (güven ve barış anlaşmalarından faydalanmalarını sağladığı) için, kış ve yaz seferlerinde faydalandıkları anlaşmaların kadrini bilmiş olmak için, bu ev Kâbe'nin Rabbi'ne kulluk etsinler ki O, kendilerini açlıktan kurtararak beslemiştir. Her türlü tehlikeye karşı onlara emniyet vermiştir.”³⁹⁸

³⁹² Zebidi, Muhibbu'd-Din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, v1. 43

³⁹³ Fîrûzâbâdî, Ebu Tahir Mecdu'd-din Muhammed b. Ya'kub eş-Şiraz, a.g.e, “e-l-f” maddesi

³⁹⁴ Kureyş 106/1,2

³⁹⁵ Yazır, Muhammed Hamdi, a.g.e, ix. 487

³⁹⁶ Kallek, Cengiz, **H. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa**, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 18

³⁹⁷ Ferra, Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad, a.g.e,iii. 293

³⁹⁸ Kureyş 106/ 1-4

c₃- “D-R-B” (ضرب) KELİMESİ

Anlamı

“D-R-B” (ضرب) fiilinin asıl anlamı bir şeyi diğer bir şeyin üzerine koymaktır.³⁹⁹ İkinci baptan gelir, hızlı yürüdü, vurdu, dövdü, rızk aramak için hareket etti, sefere çıktı anlamlarında kullanılır.⁴⁰⁰ Farklı harf-i cer ile kullanıldığında farklı anlamlara gelir. “darebe fi” (ضرب فی) hemen hemen bütün işler için yapılan yolculuklar için söylenir, rızk isteğiyle yeryüzünde dolaştı anlamına da gelir.⁴⁰¹

“Mudârebe” (مضارب) mufâale babından mastardır. Bir kişinin malından bir kısmını ticaret yapmak amacıyla ve kârın aralarında ortak veya belli bir oranının sermaye sahibinin olması şartıyla amile (sermayeyi çalıştıracak kişiye)vermesine denir. Bu isim de “d-r-b” fiilinin rızk talebiyle yeryüzünde dolaşma anlamından gelmektedir.⁴⁰²

“Dârebe”(ضارب) fiili ona ticaret yapması için mal verdi, anlamında da kullanılır.⁴⁰³ Bu manaya kıyasla çalışan kişiye; emeği ortaya koyan kişiye “dârib” (ضاب), denir. “Mudârib” (مضارب) ise hem sermaye sahibine hem de çalışana denir.⁴⁰⁴

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“D-R-B” fiili “fi” (فی) har-i ceri ile birlikte beş yerde geçmektedir. Bütün bu yerlerde rızk, savaş veya herhangi bir amaç için yolculuk anlamında kullanılmıştır. Bu âyetlerden yalnız bir tanesi Mekkî Sûreler içindedir.⁴⁰⁵

³⁹⁹ Semin, Ahmet b. Yusuf el-Halebi, a.g.e, II. 432

⁴⁰⁰ Zamahşeri, Carullah Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer, *Esâsu'l-Belâğa*, Beyrut, 1965, s. 273

⁴⁰¹ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, VII. 30; Zebidi, Muhibbu'd-Din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, I. 350

⁴⁰² Zebidi, Muhibbu'd-Din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, I. 350

⁴⁰³ Zamahşeri, Carullah Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer, a.g.e, 273

⁴⁰⁴ Zebidi, Muhibbu'd-Din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, I. 350

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “D-R-B” fiili “ff” (فى) har-i ceri ile birlikte yalnızca Müzzemmi Sûresi 20. âyette geçmektedir. Bu âyette gece namazı ile ilgili kolaylaştırıcı hükümler getiriliyor, Allah’ın rızkından pay almak için yeryüzünde dolaşmak da bu kolaylaştırmanın nedenlerinden biri olarak sayılıyor.

Terim Alamı

“Mudârebe”, bir Fıkıh ıstılahıdır, kırâd ve muamele olarak da isimlendirilir. Hicaz şivesinde kırâd adı verilir. Bu ise kesmek anlamına gelen “el-kard” (القرض) dan türemiştir. Çünkü sermaye sahibi, çalışacak olana malından bir kısmını kesip veriyor.

Tanımı: Mudarebe kâr için bir şirket akdidir, mala sahip olan kimsenin, emeği ile çalışana, ticaret yapmak üzere malından bir kısmını vermesi ve şart koştukları orana göre kârın aralarında ortak olması akdidir.⁴⁰⁶

c4- “Ş-R-Y” (شرى) KELİMESİ

Anlamı

“Ş-R-Y” (شرى) fiili, iki zıt manaya delalet eder, bunlar, almak ve vermektir.⁴⁰⁷ Sülasisi ikinci baptan gelir. Hem satmak hem de satın almak anlamlarında kullanılır.⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ Müzzemmil 73/20

⁴⁰⁶ Zuhayli, Vehbe, **İslam Fıkıh Ansiklopedisi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1994. v. 109

⁴⁰⁷ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekerîya, a.g.e, “ş-r-y” maddes

“Ş-r-y”(شرى) ve “b-y-a”(باع) ezdattandırılar, yani her ikisi de biri birine zıt iki anlama gelirler. Bu kelimelerden biri diğerinin yerine kullanılabilir. Müşteri parayı verir malı alır, satıcı malı verir parayı alır. Bu durum malın parayla satımında söz konusudur. Malın mal karşılığında satımı durumunda her iki tarafın da müşteri veya bayi (satıcı) olması tasavvur edilebilir. Bu nedenle bu isimlerden biri diğerinin yerine kullanılır.⁴⁰⁹

“Şerâ” (شرى) ve “işterâ”(اشترى) kelimeleri hakkında Arapların iki görüşü vardır.

1- “işterâ” satın aldı, “Şerâ” sattı anlamında kullanılır.

2- Her ikisi de sattı ve satın aldı anlamlarında kullanılır.⁴¹⁰

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“Ş-R-Y” (شرى) fiilinden türemiş kelimeler, Kur'an'da yirmi bir yer de geçmektedir. Bunlardan sadece Yusuf Sûresinde gerçek alım satım anlamında kullanılmıştır.⁴¹¹ Bunun dışındaki bütün yerlerde dünyevi değerlerle uhrevi değerlerin değişimi anlamında mecazi olarak kullanılmıştır.⁴¹²

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “ş-r-y” fiilinden türemiş kelimeler, hakiki anlamında Yusuf Sûresinde iki yerde geçmektedir. “Şerâ” (شرى) kelimesi 20. âyette satma anlamında kullanılmıştır. Bu âyette Yusuf (a.s)’ı bulanların O’nu az bir para karşılığı sattıkları

⁴⁰⁸ el-Himyeri, Nişvan b. Said, a.g.e, VII. 3442

⁴⁰⁹ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 263

⁴¹⁰ İbni Manzûr, a.g.e, “ş-r-y” maddesi

⁴¹¹ Yusuf 12/20,21

⁴¹² Bakara 2/16

anlatılmaktadır. 21. âyette ise satın alma anlamında kullanılmış ve Yusuf (a.s)’ı satın alanların O’nun geleceği hakkındaki düşünceleri ifade edilmektedir.

c5- “B-Y-A” (باع) KELİMESİ

Anlamı

“B-Y-A” (باع) fiilinin sülasisi ikinci baptan olup satın aldığı zaman satın alma, sattığı zaman ise sattı anlamına gelir. İki zıt anlamı da kapsamına alan kelimelerdendir.⁴¹³

“B-y-a” (باع) ve “ş-r-y” (شرى) kelimeleri biri diğerinin yerine kullanılan kelimelerdendir. Müşteri parayı verir malı alır, satıcı malı verir parayı alır. Bu durum malın parayla satımında söz konusudur. Malın mal karşılığında satımı durumunda her iki tarafın da müşteri veya bayi (satıcı) olması tasavvur edilebilir. Bu nedenle bu isimlerden biri diğerinin yerine kullanılır.⁴¹⁴

“İbtêa”(ابتاع) kelimesi, satın almak anlamındadır.⁴¹⁵

“Bey’un” (بيع) satın almanın zıttıdır. Aynı zamanda satın alma anlamında da kullanılır.⁴¹⁶ Malı mal ile veya menfaat ile değiştirmektir. Malı verip karşılığını almaktır. “Şirâ” ise karşılığını verip malı almaktır.⁴¹⁷

“Bâiun” (باع) satıcı anlamındadır, çoğulu “bâatün” (باعة) dır.⁴¹⁸

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

⁴¹³ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, v. 284

⁴¹⁴ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 263

⁴¹⁵ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 80

⁴¹⁶ İbni Manzur, a.g.e, “b-y-a” maddesi

⁴¹⁷ Semin, Ahmet b. Yusuf el-Halebî, a.g.e, 1. 283

⁴¹⁸ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, v. 284

“B-Y-A” (بـ يـ ا) fiilinden türemiş alış veriş ile ilgili kelimeler Kur’an’da dokuz yerde geçmektedir. Bunlardan bir tanesi Mekki⁴¹⁹ diğerleri Medenî Sûrelerdedir.

Âyetlerin Bağlamları

Mekki Sûrelerde “bey’un” kelimesinin geçtiği tek âyet olan İbrahim Sûresi 31. âyette Kur’an, Hz. Peygambere, müminlere namazı dosdoğru kılmalarını, içerisinde alış veriş ve dostluğun olmadığı gün gelmeden önce Allah’ın kendilerine verdiği rızktan gizli ve açık O’nun yolunda harcamalarını söylemesini istiyor.

Terim Anlamı

Bey, İslam Hukuku Bilimine ait bir ıstılahtır, “malı mütekavvimi başka bir malı mütekavvim ile değiştirmek”,⁴²⁰ olarak tanımlanır. Mütekavvim mal ise kendisinden faydalanılabilen ve hukukun yaralanmayı meşru kıldığı maldır.⁴²¹

c₆- “S-M-N” (ثمن) KELİMESİ

Anlamı

“S-M-N” (ثمن) fiili, aslen satılan şeyin karşılığı ve sekizden bir parça anlamlarına gelir.⁴²² Sülasisi birinci baptan olup malların değerini aldı anlamında kullanılır.⁴²³ Fakat tef’ıl babından “semmene” (ثَمَّنَ) olarak kullanımı daha yaygındır. Bu durumda değer, paha biçmek, kıymet takdir etmek, fiyat koymak anlamlarına gelir.⁴²⁴

⁴¹⁹ İbrahim 14/31

⁴²⁰ Cürcani, Seyyid Şerif âli b. Muhammed el-Curcani, a.g.e, s.68

⁴²¹ Zuhayli, Vehbe, a.g.e, v.40

⁴²² İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”s-m-n” maddes

⁴²³ İbni Side, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, el-Endelüsi, a.g.e, x.167

⁴²⁴ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 100

“semen“ (ثمن), bir şeyin satışının karşılığı anlamındadır. Kur’an’da bu şekilde gelen semenler nasb halinde gelmiştir. Diğer bir ifade ile başına harf-i cer almamıştır. “Be” (ب) harfi ise satılan şeyin başına gelmiştir.

Şâyet alınan ve satılan şeylerin her ikisi de mal ise hangisinin semen olduğu belli değildir. Fakat bir tanesi dirhem ve dinar ise bu durumda semen olan dinar veya dirhemdir. “Be” (ب) harf-i ceri de dinar veya dirhem başına gelir. Çünkü dinar ve dirhem tabi olarak semendir.⁴²⁵

“Semen”de karşılıklı rıza vardır. Gerçek değerinden eksik veya fazla olabilir. Çoğulu “sümün” (ثمن) ve “esmen” (اثمان) olarak gelir.⁴²⁶

“Sı’r” (سعر) ve “kıymet” (قيمة), “emen” ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Aralarında şöyle bir anlam ilişkisi vardır: Semen satış esnasında satıcının razı olduğu fiyattır. Bu fiyat malın gerçek kıymetinden bazen az, bazen çok, bazen de eşit olabilir. “Sı’r” (سعر) ise satıcının satış esnasında istediği fiyattır. Aynı şekilde bu da malın gerçek fiyatına eşit veya farklı olabilir.

“Semen” ve sı’r” her zaman aynı olmayabilir. Satıcının başlangıçta istediği fiyatla razı olduğu fiyat farklı olabilir.⁴²⁷

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

“Semen” kelimesi Kur’an’da on bir yerde geçmektedir. Bunlardan iki tanesi Mekkî diğerleri Medenî Sûrelerdedir. Yusuf Sûresi hariç diğer bütün sûrelerde ahdi

⁴²⁵ İbni Manzur, a.g.e, “s-m-n” maddesi

⁴²⁶ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, ix. 157

⁴²⁷ Kermi, Hasan Said, el-Hâdi ile Lugatü’l-Arabî, Beyrut, 1991, 1. 288; Şerbasi, Ahmet, el-Mu’cmü’L-İktisadiyyü’l-İslamiyyü, Beyrut, 1981

yerine getirmemenin⁴²⁸ veya Allah'ın âyetlerini değışmenin karşılığı olarak⁴²⁹ kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “semen” kelimesi Nahl Sûresi 95. âyette ve Yusuf Sûresi 20. âyette geçmektedir. Bunlardan Nahl Sûresinde, müminlerden Allah ve Resulüne verdikleri sözleri dünyalık bir değer uğruna bozmamaları isteniyor ve Allah'ın yanında olanın daha değerli olduğuna vurgu yapılıyor. Yusuf Sûresinde ise Yusuf (a.s)'ı satanların O'nu az bir para karşılığı sattıkları anlatılıyor.

c7- “E-C-R” (اجر) KELİMESİ

Anlamı

“E-C-R” (اجر) fiili aralarında birleştirmenin mümkün olduğu iki anlama delalet eder. Bu anlamlar bir iş üzerine kiralama ve çok zorlamadır.⁴³⁰ Sülasisi birinci baptan gelir. Ücretini ödedi, kiraya verdi, mükâfatlandırdı anlamlarında kullanılır.⁴³¹

“Ecr” (اجر) kelimesi, bir işin karşılığı,⁴³² sevap, mükâfat, aylık, karşılık anlamlarına gelir. Çoğulu “ucûr” (اجور)dur.⁴³³

“Ecîr” (اخير), kiralanmış olan, kiralanan, çalışan, ücretli anlamlarına gelir. “müste'cer” (مستأجر)ile eş anlamlıdır.⁴³⁴

“İste'cera” (استأجر) fiili, ücretle bir fiili talep etti,⁴³⁵ kendisi için kiraladı, ücret karşılığı çalıştırdı anlamlarında kullanılır.⁴³⁶

⁴²⁸ Nahl 16/95

⁴²⁹ Bakara 2/41

⁴³⁰ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, “e-c-r” maddes

⁴³¹ İbni Manzur, a.g.e, “e-c-r” maddesi; Kermi, Hasan Said, a.g.e, 1. 43

⁴³² El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, v1. 173

⁴³³ Cevheri, İmail b. Hammad, a.g.e, “e-c-r” maddesi; İbni Manzur, a.g.e, “e-c-r” maddesi; Zebidi,

Muhibbu'd-Din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, III. 8

⁴³⁴ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, “e-c-r” maddes

“İcâre”(اجارة) menfaatler üzerine bir bedel karşılığı akitleşmeye denir.⁴³⁷

“Ücret”(اجرة) bir şeyin kullanma karşılığı verilen bir şeydir.⁴³⁸

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

Kur'an'da “e-c-r” fiilinden türemiş kelimeler yüz dokuz yerde geçmektedir.

Ücret,⁴³⁹ mükâfat,⁴⁴⁰ kiralama,⁴⁴¹ mehir⁴⁴² anlamlarında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde içerisinde “e-c-r” fiilinden türemiş kelimelerin geçmiş olduğu âyetleri bağlamlarına göre sınıflandırdığımızda şu bağlamlarda olduklarını görürüz:

1- Sabredip güzel işler yapanlara büyük mükâfatlar verileceğini müjdeleyen âyetler.⁴⁴³

2- Peygamberlerin, yerine getirmiş oldukları peygamberlik görevi için insanlardan herhangi bir karşılık beklemediklerini bildiren âyetler.⁴⁴⁴

3- Ahiret âleminin mükâfatının dünyadakinden daha büyük olduğunu bildiren âyetler.⁴⁴⁵

4- Musa (a.s.)'nın Allah'ın salih bir kulu ile yapmış olduğu yolculuğu esnasında, kendilerine yemek vermedikleri halde, köy halkının uçmakta olan

⁴³⁵ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu'L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 20

⁴³⁶ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 5

⁴³⁷ Cürcani, Seyyid Şerif âli b. Muhammed el-Curcani, a.g.e, s.23

⁴³⁸ Kermi, Hasan Said, a.g.e, s.1. 43

⁴³⁹ Kehf 18/77

⁴⁴⁰ Hud 11/11

⁴⁴¹ Kasas 28/25

⁴⁴² Nisa 4/24

⁴⁴³ Kalem68/3; İnşıkak 84/25; Tin 95/6; Mülk 67/12; İsra 17/9; Nahl16/96; Kehf 18/2, 30; Yusuf 12/56,57,90; Zümer 39/10,35,74; Yasin 36/11; Fatır 35/7; Ankebüt 29/27,28; Kasas 28/54

⁴⁴⁴ Kalem68/46; Yusuf 13/104; Furkan 15/57; Şuara 26/109, 127, 145, 164,180; Sebe 34/747; Yasin 36/21; Sad 38/86; Şura 41/83; tur52/40; Hud 11/29,51

⁴⁴⁵ Nahl 16/41; Nuh 73/20

duvarlarını karşılıksız tamir eden Arkadaşına, bu iş için niye ücret almadığını sormasını anlatan âyetler.⁴⁴⁶

5- Sihirbazların, Musa (a.s) karşısında başarılı olmaları durumunda Firavun'dan ödül istemeleri ve bu isteğe Firavun'u olumlu cevap vermesini anlatan âyetler.⁴⁴⁷

6- Musa (a.s) ve Şuayb (a.s) arasında, Musa (a.s)'ın, Şuayb (a.s) kızlarından birisi ile evlenme karşılığı olarak sekiz yıl çoban olarak çalışmayı kabul ettiğini anlatan âyetler.⁴⁴⁸

d. BÖLÜŞÜME İLİŞKİN KELİMELER

İktisat Bilimine göre bölüşüm: “Üretime katılan sermaye, emek, tabi kaynaklar ve müteşebbis adı verilen temel üretim faktörlerinin, üretime katılmaları sonucu üretilen şey üzerindeki rollerinin veya katılmalarının önemine göre o şeyden hisse almalarıdır.”⁴⁴⁹ Bölüşüm ikiye ayrılır. Fonksiyonel bölüşüm ve kişisel bölüşüm.

Fonksiyonel bölüşüm, üretim faktörlerinin üretimden aldıkları payların ne adar olduğunu ifade eder. Şöyle ki, belirli bir malın üretimine katılan işgücünün üretimden aldığı paya “ücret”, sermayenin payına “faiz”, tabi kaynakların payına “rant” ve girişimcinin payına “kar” denir. Bu durumda fonksiyonel bölüşüm, bir toplumda belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin ne kadarının “ücret” olarak emek sahiplerine, ne kadarının “faiz” olarak sermaye sahiplerine, ne kadarının “rant” olarak toprak sahipleriyle, ne kadarının “kar” olarak girişimcilere gideceğini ifade eder.

⁴⁴⁶ Kehf 18/ 77

⁴⁴⁷ Şuara 26/41

⁴⁴⁸ Kasas 28/ 25,26,27

⁴⁴⁹ Turanlı, Doc. Dr, Rona ve İşgüden, Tamer, **Ansillopedik Ekonomi Sözlüğü**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.1987 s. 42

Kişisel bölüşüm, bir ülkede belirli bir dönemde oluşturulan hâsılanın toplumdaki kişiler arasında nasıl dağıldığını ifade eder. Toplumdaki kişilerin aynı zamanda üretim faktörlerinin sahipleri olmaları nedeniyle ücret, rant, faiz ve kar gelirlerinin topluma nasıl dağıldığını gösteren kişisel bölüşüm, sosyal adaletin sağlanması yönü ile önem arz etmektedir.⁴⁵⁰

Mekkî Sûrelede geçen bu açıldığımız süreçle ilgili olan kelimeleri ise bölüşüme ilişkin kelimeler başlığı altında açıkladık.

d₁- “K-S-M” (قسم) KELİMESİ

Anlamı

“K-S-M” (قسم) fiili aslen güzellik ve bir şeyin parçalanmasına delalet eder.⁴⁵¹ Sülasissi ikinci baptan gelir. Parçaladı, böldü,⁴⁵² pay etti, dağıttı⁴⁵³ anlamlarında kullanılır.

“Kasm” (قسم) mastardır, hisseleri ayırmak anlamına gelir. “Kısm” (قسم) ise isimdir. Hisse, pay, nasip anlamlarına gelir. Çoğulu “eksâm” (اقسام) dır.⁴⁵⁴

“İstekseme” (استقسم) fiili, aslen paylaşılmasını istedi anlamındadır. Sonra paylaşılma anlamında kullanılmıştır.⁴⁵⁵

“Kısmetün” (قسمة) kelimesi, hakları ortaya çıkarmak hisseleri ayırmak olarak tanımlanır,⁴⁵⁶ “istekseme” (استقسم) fiilinden türemiştir.⁴⁵⁷ Miras, taksim, ganimet taksimi,⁴⁵⁸ mal, tereke,⁴⁵⁹ anlamlarında kullanılır.

⁴⁵⁰ Dinler, Zeynel, a.g.e, s. 23

⁴⁵¹ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”k-s-m” maddesi

⁴⁵² İbni Manzur, a.g.e, “k-s-m” maddesi; Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, ix. 25

⁴⁵³ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 705

⁴⁵⁴ İbni Manzur, a.g.e, “k-s-m” maddesi; İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, **Mucmelu’l-Luğa**, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1986, iii. 752

⁴⁵⁵ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 404

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

Kur'an'da, “k-s-m” fiilinden türemiş kelimeler bölüşüme ilişkin olarak yedi yerde geçmektedir. Paylaşma,⁴⁶⁰ kismet arama,⁴⁶¹ bölüşürme⁴⁶² ve ayırma⁴⁶³ anlamlarında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde, içerisinde “k-s-m” fiili veya bu fiilden türemiş kelimelerin geçtiği âyetleri incelediğimizde bağlamlarını şu şekilde gruplandırabiliriz:

1- Mekkeli müşriklerin yanlış üstünlük kriterleri ile yani üstünlüğü zenginlikte görmeleri nedeniyle Hz. Muhammed (s.a.v)’in peygamberliğine itiraz edip, peygamberliğin, kendi aralarından mal bakımından zengin ve soylu gördükleri “şu iki kişiye indirilmeli değimliydi?” Sorularına, karşı Kur'an, zengin, mal mülk ve servet sahibi olmanın bir üstünlük ölçütü olmadığını, aksine insanların içinde bulundukları mal ve imkân bakımından farklı olma durumlarının Allah'ın bir taksini olduğunu, bu durumun insanların biri birilerine iş yaptırmaları için oluşturulduğunu belirten âyetler.⁴⁶⁴

2- Meleklerin görevlerine ve tabiat güçlerine dikkat çeken âyetler.⁴⁶⁵

⁴⁵⁶ Şerbasi, Ahmet, a.g.e, 359

⁴⁵⁷ Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, a.g.e,viii. 420

⁴⁵⁸ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 404

⁴⁵⁹ İbni Manzur, a.g.e, “k-s-m” maddesi

⁴⁶⁰ Nisa 4/8

⁴⁶¹ Maide5/3

⁴⁶² Zuhruf 43/32

⁴⁶³ Zariyat 51/ 4

⁴⁶⁴ Zuhruf 43/31,32

⁴⁶⁵ Zariyat 51/ 4

3- Müşriklerin erkek çocukları kendilerine, kız çocuklarını da Allah’a vererek taksim etmeleri eleştiren ve bunun insafsızca yapılmış bir paylaşım olduğunu haber veren âyetler.⁴⁶⁶

4- Salih (a.s)’a mucize olarak verilmiş olan Deve ile kavmi arasında suyun nöbetleşe paylaştırıldığını, Salih (a.s)’in kavmine haber vermesinin kendisine Allah tarafın bildirildiğini anlatan âyetler.⁴⁶⁷

d₂- “N-S-B”(نصب) KELİMESİ

Anlamı

“N-S-B” (نصب) fiili bir şeyi dikmeye veya dikilmiş hedeflere delalet eder.⁴⁶⁸ Sülasisi farklı baplardan gelir. Birinci ve ikinci baplardan geldiğinde dilmek,⁴⁶⁹ kurmak, atamak, hedef kılmak, tuzak kurmak, düşmanlık yapmak⁴⁷⁰ anlamlarında, üçüncü ve dördüncü baplardan geldiğinde çok uğraşmaktan hastalıktan veya yorgunluktan bitkin düşmek, didinmek⁴⁷¹ anlamlarına gelir.

“Ensabe” (انصب) fiili ifâl babındandır. Paylara ayırdı, iş onu gerdi, yorgun bitkin düşürdü anlamalarına gelir.⁴⁷²

“Tenâsebe” (تناصب) fiili tefâul babındandır. Bölüştü anlamında kullanılır.⁴⁷³

⁴⁶⁶Necm 53/22

⁴⁶⁷Kamer 54/28

⁴⁶⁸İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekerîya, a.g.e, “n-s-b” maddesi

⁴⁶⁹İbni Manzur, a.g.e, “n-s-b” maddesi

⁴⁷⁰Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 888

⁴⁷¹İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, 1. 299; İbni Manzur, a.g.e, “n-s-b” maddesi

⁴⁷²İbni Side, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, el-Endelüsi, a.g.e, VIII. 342; İbni Manzur, a.g.e, “n-s-b” maddesi

⁴⁷³İbni Side, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, el-Endelüsi, a.g.e, VIII. 342

“Nasîb”(نصيب) çoğulu “ensîbêün” (انصباء) dır. Her bir şeyden kişiye düşe paya, hisseye denir. Fiilin asıl anlamıyla ilişkisine gelince kişiye yükseltlen, kişiyi hedefleyen şey manasına gelmektedir.⁴⁷⁴

“Nisab” (نصاب) , ulaşıldığında zekât vermenin vacip olduğu miktara bu isim verilir. Çoğulu “nusub” (نصب)tur.⁴⁷⁵

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

Bu fiilden türemiş ve bölüşümle ilgili olan kelime “nasîb” kelimesidir. Kur’an’da yirmi bir yerde geçmektedir. Mirastan pay,⁴⁷⁶ hisse,⁴⁷⁷ bir miktar⁴⁷⁸ anlamlarında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “nasîb” kelimesinin geçtiği kelimeleri incelediğimizde bağlamlarını şu şekilde gruplandırabiliriz:

1- Allah’a iftira eden, O’nun âyetlerini yalanlayan kimselerin dünyadan kendileri için Allah’ın yaratmış olduğu rızık v.b şeylerden paylarını alacakları, fakat ölüm geldiği zaman Meleklerin onlara : “Dünyada iken taptıklarınız nerede?” diye soracağını, onların de o putlarının oları terk ettiğini söyleyeceklerini haber veren âyetler.⁴⁷⁹

⁴⁷⁴ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”n-s-b” maddesi

⁴⁷⁵ İbni Manzûr, a.g.e, “n-s-b” maddesi

⁴⁷⁶ Nisa 4/7

⁴⁷⁷ En’am 6/136

⁴⁷⁸ Mûmin 40/ 47

⁴⁷⁹ Araf 7/37

2- Ahireti isteyen kazancının kat kat artırılacağını, yalnız dünyayı isteyen ise dünyadan bir pay verileceğini fakat ahretten bir payının olmadığını bildiren âyetler.⁴⁸⁰

3- Musa (a.s)’ın Karun’a, servetiyle ahreti kazanmaya çalışmasını, bu dünyadan da yararlanmayı unutmamasını, Allah’ın kendisine iyilik ettiği gibi O’nun da insanlara iyilik etmesini, servetiyle bozgunculuğu istememesini öğütlediğini konu edinen âyetler.⁴⁸¹

4- Müşrik olanların, mutlaka, sonun da azaptan paylarını alacaklarını ve dünyada onlara öncülük yapanların onların azaplarından hiçbir şeyi engelleyemeyeceklerini bildiren âyetler.⁴⁸²

5- Müşriklerin zirai ürünlerden ve hayvanlardan hem putlara hem de Allah’a pay ayırdıklarını fakat bu durum da bile adil olmayıp Allah için ayırdıklarından putlara ulaştırdıklarını ama putlar için ayırdıklarından Allah’a ulaştırmadıklarını anlatan âyetler.⁴⁸³

d₃- “V-R-S” (ورث) KELİMESİ

Anlamı

“V-R-S” (ورث) fiili, bir insana ait olan bir şeyin nesep veya başka bir nedenle diğer bir insana kalması anlamına gelir. Biz babalarımızdan miras alır evlatlarımıza

⁴⁸⁰ Şura 42/20

⁴⁸¹ Kasas 28/77

⁴⁸² Hud11/105; Mümin 40/ 47

⁴⁸³ En’am 6/136

bırakırız.⁴⁸⁴ Sülasisi altıncı baptan olup mirasçı oldu, miras aldı, miras kaldı⁴⁸⁵ anlamlarında kullanılır.

“Evrase” (اورث) ifâl babındandır. Miras bıraktı anlamına gelir. “Verrese” (ورث) ise tefil babındandır. Birisini mirasçı kıldı demektir.⁴⁸⁶

“Verase” (ورثة) malın bir kişiden diğer bir kişiye her hangi bir akit veya akde benzer yollardan birisi olmaksızın intikal etmesidir.

“Turâs” (تراث), “irs” (ارث), “mîrâs”(ميراث) ölen kişiden mirasçılarına intikal eden şeylere denir. “Turâs” kelimesinin aslı “vurâs” (ورث)tır. “vav” (و) harfi “te” (ت) harfine dönüşmüştür. Kişi, herhangi bir mala caba harcamadan sahip olmuş ise bu duruma mecazi olarak “mirasa kondu” denir.⁴⁸⁷

“Vâris, Allah’ın isimlerinden bir isimdir. Yaratılanlara mirasçı oldu anlamındadır. Çünkü onlar ölür yok olur Allah ise bakidir.⁴⁸⁸

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

Kur’an’da “v-r-s” fiili ve bu fiilden türemiş kelimeler yirmi yedi yerde geçmektedir. Tereke,⁴⁸⁹ helak edilenlerin malına mülküne sahip olmak,⁴⁹⁰ ilim ve peygamberliğe sahip olmak,⁴⁹¹ anlamlarında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde, içerisinde “v-r-s” fiili veya bu fiilden türemiş kelimelerin geçtiği âyetleri incelediğimizde bağlamlarını şu şekilde gruplandırabiliriz:

⁴⁸⁴ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”v-r-s” maddesi

⁴⁸⁵ İbni Manzur, a.g.e, “v-r-s” maddesi

⁴⁸⁶ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, 1. 651

⁴⁸⁷ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 532

⁴⁸⁸ İbni Manzur, a.g.e, “v-r-s” maddesi

⁴⁸⁹ Fecr 89/19

⁴⁹⁰ Araf 7/137

⁴⁹¹ Meryem 19/ 6

1- İçinde bulunduğu refahı Allah'ın ikramı, darlığı ise Allah'ın kendisini terk etmesi olarak yorumlayan kişilerin aynı zamanda yetime ikram etmediklerini, yetimi doyurmak için biri birilerini teşvik etmediklerini ve miras yerken helal haram demeden yediklerini anlatan âyetler.⁴⁹²

2- Yerin ve göğün gerçek sahibinin Allah (c.c) olduğunu, dilediği kimseleri onlara varis kıldığını, tarihte İsrail oğullarına onları yeryüzüne mirasçı kılarak ikram ettiğini, yeryüzüne iyi kimseleri mirasçı kılacağını bildiren âyetler.⁴⁹³

d₄- “S-K-N” (سكن) KELİMESİ

Anlamı

“S-K-N” (سكن) fiili, aslen hareketsizliğe delalet eder.⁴⁹⁴ İkinci baptan gelir. Sakinleşti, karar kıldı,⁴⁹⁵ hareketsizleşti, ikamet etti,⁴⁹⁶ huzurlu oldu⁴⁹⁷ anlamlarında kullanılır.

“Miskîn” (مسكين) ism-i fâil olmasına rağmen ism-i mefûl anlamında kullanılmıştır. Ailesine yetecek nafakası olmayan veya hiçbir şeyi olmayan kişiye denir. İhtiyaç sahibi olması, onun hareketini azaltıp sakinleştirdiği için bu isim ona verilmiştir. Rezil, zayıf, fakirden daha zor durumdadır. Fakir, kendisiyle ayakta kalabileceği bir şeyleri olan kimsedir. Miskîn ise bu şeylere de sahip değildir. “Fakir evine oturur, istemez, miskîn ise ister”⁴⁹⁸ diyenler olduğu gibi “miskîn istemez

⁴⁹² Fecr 89/19

⁴⁹³ Araf 7/ 128,137; Hicr 15/23; Meryem 19/40,80; Enbiya 21/ 89,105; Şuara 26 /59; Kasas 28/58; Duhan 44/ 28

⁴⁹⁴ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”s-k-n” maddesi

⁴⁹⁵ Cevheri, İmail b. Hammad, a.g.e, v, 2137

⁴⁹⁶ İbni Manzûr, a.g.e, “s-k-n” maddesi

⁴⁹⁷ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 335

⁴⁹⁸ Zebidi, Muhibbu'd-Din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, ix. 237

verilir, bir lokmaya dahi ihtiyacı vardır, reddetmez.”⁴⁹⁹ Diyenler de vardır. Bazıları da miskînin durumunun fakirden daha iyi olduğunu söylemişlerdir. ⁵⁰⁰Her ikisinin de ortak olan özellikleri ihtiyaç sahibi olmalarıdır.

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“Miskîn” kelimesi Kur'an'da yirmi üç yerde geçmektedir. Bunlardan on bir tanesi tekil olarak, on iki tanesi çoğul olarak geçmektedir, yoksul anlamında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde içerisinde miskîn kelimesinin geçtiği âyetleri incelediğimizde bağlamlarını şu şekilde gruplandırılabiliriz:

1- İçerisin bulunduğu refahı, sahip olduğu mal ve serveti başkaları ile paylaşmak istemeyen, ihtiyaç sahiplerine karşı duyarsız olan, kendilerinden bir şeyler isterler korkusuyla onlardan uzaklaşmaya çalışan kişilerin Allah tarafından nasıl bir cezaya çaptırıldığını haber veren âyetler.⁵⁰¹

2- Yoksulu doyurmamak ve ihtiyaç sahiplerine karşı duyarsız olmanın, cehennemdeki kişilerin vasıflarından olduğunu bildiren âyetler.⁵⁰²

3- Refahı ve ekonomik bakımdan darlığı bir imtihan olarak değil, başkalarına karşı üstün olma ölçütü olarak gören zayıf karakterli insanların yetimi

⁴⁹⁹ Cevheri, İmail b. Hammad, a.g.e, v, 2137

⁵⁰⁰ Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, a.g.e, x. 64

⁵⁰¹ Kalem 68/224

⁵⁰² Müddssir 74/44; Beled90/6

doyurmadıklarını, ihtiyaç sahiplerini doyurmayı teşvik etmediklerini bildiren âyetler.⁵⁰³

4- Yetimi doyurmayı teşvik etmemenin Allah’a ve ahirete inanmayan kişilerin temel özelliklerinden biri olduğunu ifade eden âyetler⁵⁰⁴

5- Kur’an’ın, muhataplarına, yakınlarla ve ihtiyaç sahiplerine zekât v.b sorumluluklarını yerine getirmelerini emrettiği âyetler.⁵⁰⁵

6- İnanan insanların ihtiyaç sahiplerine karşı duyarlılığının ne derecede olduğunu anlatan ve bu durumu öven âyetler.⁵⁰⁶

d₅- “H-R-M” (حرم) KELİMESİ

Anlamı

“H-R-M” (حرم) fiili, aslen men etmek ve ısrar etmek anlamlarına delalet eder.⁵⁰⁷ Sülasisi ikinci ve altıncı baplardan gelir. Yasaklanmış olmak, yoksun bırakmak anlamlarında kullanılır.⁵⁰⁸

“Mahrum”(محروم)kelimesine, yasaklı kılınan, malı yok,⁵⁰⁹ mirasta hissesi olmayan⁵¹⁰ rızık ona diğerlerine genişletildiği gibi genişletilmemiş olan kimse⁵¹¹ gibi değişik anlamlar verilmiştir. Bu kelimenin zıt anlamlısı merzûktur.

Bazıları, mahrumu iffetinden dolayı zengin zannedildiği için sadakadan dahi mahrum kalan kimse olarak tarif etmiştir.⁵¹²

⁵⁰³ Fecr 89/18

⁵⁰⁴ Maun 107 /3; el-Hakka 69/34

⁵⁰⁵ Rum 30/38; İsrâ 17/26

⁵⁰⁶ İnsan 76/8

⁵⁰⁷ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekerîya, a.g.e, ”h-r-m” maddesi

⁵⁰⁸ Zebidi, Muhibbu’l-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, VIII. 239

⁵⁰⁹ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, III. 223

⁵¹⁰ Ferra, Ebu Zekerîya Yahya b. Ziyad, a.g.e, III. 84

⁵¹¹ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 122

⁵¹² Yazır, Muhammed Hamdi, a.g.e, VII. 256

Bütün bu söylenenlerin ortak noktası mahrum kimsenin malının olmadığı ve başkalarına muhtaç olduğudur.

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“Mahrum” kelimesi Kur'an'da iki yerde geçmektedir, her ikisinde de kendisine mal verilmemiş ihtiyaç içerisindeki kişi anlamında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde içerisinde “Mahrum” kelimesinin geçtiği iki âyet vardır. Bu âyetlerin her ikisi de inanan insanların vasıflarının anlatıldığı pasajlarda geçmektedir. İnanan kimselerin bir takım vasıfları anlatıldıktan sonra onların mallarının içinde isteyen ve utancından dolayı isteyemeyen ihtiyaç sahiplerinin haklarının (paylarının) bulunduğu anlatılmaktadır.⁵¹³

d₆- “T-R-B” (ترب) KELİMESİ

Anlamı

“T-R-B” (ترب) fiilli, toprak ve ondan türeyen şeyler ile bir şeyin eş olması anlamına delalet eder.⁵¹⁴ Dördüncü baptan gelip toprağı bol oldu, zarar etti, aşırı fakirleşti, toprağı yapıştı⁵¹⁵ anlamlarında kullanılır.

“Etrabe” (أترب) fiili ifâl babından bir fiildir. Malı çok oldu öyle çok oldu ki toprak kadar bol oldu anlamına gelir.⁵¹⁶

⁵¹³ Zaryat 51 / 19; Meariç 70 /25

⁵¹⁴ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, “t-r-b” maddesi

⁵¹⁵ Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, a.g.e, xiv. 273

⁵¹⁶ İbni Manzur, a.g.e, “t-r-b” maddesi

“Metrabe” (متربة) kelimesi, ihtiyaç sahibi öyle ihtiyaç sahibi ki ihtiyacından toprağa yapışmış, kendisi ile toprak arasında hiçbir şey kalmamış kimse anlamındadır, bu kişi fakirden daha zor durumdadır.⁵¹⁷

İbn-i Abbas (r.a), toprağa yapışmış birine rastlar ve şöyle der: “Kur’an’da Allah’ın toprağa bulanmış miskîn (miskînen zê- metrabe= مسكينا دامتربة) dediği bu adamdır.⁵¹⁸

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

“Metrabe” kelimesi Kur’an’da yalnızca Beled Sûresi 16. âyette geçmektedir. İhtiyacından dolayı toprağa yapışmış kimse anlamında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde içerisinde “metrabe” kelimesinin geçtiği tek sûre olan Beled Sûresinde, insana verilen nimetler hatırlatıldıktan sonra, insanın yokuşu çıkamadığı ifade ediliyor. Bu yokuş da, köle azat etmek, kıtlık günlerinde yakın akrabandan yetimi, hiçbir şeyi olmayan yoksulu doyurmak, inanıp biri birilerine sabır ve merhameti tavsiye edenlerden olmak olarak tanımlanıyor ve bunları yapan kimseler övülüyor.⁵¹⁹

d7- “S-E-L” (سأل) KELİMESİ

Anlamı

⁵¹⁷ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 81

⁵¹⁸ Ferra, Ebu Zekerîya Yahya b. Ziyad, a.g.e, III. 266

⁵¹⁹ Beled 90/ 16

“S-E-L” (سأل) fiili üçüncü baptan gelip soru sormak, istemek, soruşturmak anlamlarına gelir.⁵²⁰

“Sâil” (سائل) ism-i fâildir ve isteyen anlamındadır. Fakir kimseler, başkalarından ihtiyacından dolayı istediği için bu isimle isimlendirilir.⁵²¹ İstemek ya mal cinsinden bir şeyi, ya da bilgi cinsinden bir şeyi taleple olur. Bilgi cinsinden olunca istemek, bazen farz bazen müstahap olur. Mal cinsinden bir şeyler istemek ise tasvip edilmemiştir. Hatta ihtiyaç duymadan istemiş ise kınanmıştır. İhtiyaç sahibi bazı kimseler dalaşıp başkalarından dilendiği için bu isim yoksullara verilmiştir.⁵²²

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

Kur’an’da “Sâil” kelimesi yedi yerde geçmektedir. Bunlardan altı tanesi Mekkî Sûrelerdedir. Dilenen⁵²³ ve soru sorup öğrenmek isteyen kişi⁵²⁴ anlamlarında kullanılmıştır. Fussilet Sûresi 10. âyette ise hem gıdaya ihtiyaç duyup talep eden hem de yerin ve göğün kaç günde yaratıldığını soran kişi anlamlarına gelmektedir.⁵²⁵

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde içerisinde “sâil” kelimesinin geçtiği âyetleri incelediğimizde şu bağlamlarda odlularını görürüz:

1- Allah (c.c)’ın, Hz. Peygambere kendisine olan bir takım nimetleri hatırlattıktan sonra, yetimi ezmemesini, dilenciye azarlamamasını ve Rabbinin nimetlerini anmasını öğütlediği âyetler.⁵²⁶

⁵²⁰ İbni Manzur, a.g.e, “t-r-b” maddesi;

⁵²¹ İbni Manzur, a.g.e, “s-e-l” maddesi; Lane, Edward William, , a.g.e, III. 10

⁵²² Semin, Ahmet b. Yusuf el-Halebi, a.g.e, II. 182; Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed

Murtaza, a.g.e, VII. 365

⁵²³ Duha 93/10

⁵²⁴ Yusuf 12/7

⁵²⁵ İbni Side, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, el-Endelüsi, a.g.e, VIII. 546

⁵²⁶ Duha 93/10

2- Yeryüzünün yaratılışı hakkında bilgi veren, onun içindeki berekete dikkat çeken ve talep edenler için içindeki rızkların tam dört günde yaratıldığını bildiren âyet.⁵²⁷

3-İnanan kimselerin bir takım vasıfları anlatıldıktan sonra onların mallarının içinde isteyen ve utancından dolayı isteyemeyen ihtiyaç sahiplerinin haklarının (paylarının) bulunduğu anlatan âyetler.⁵²⁸

4- Yusuf (a.s)’ın ve kardeşlerinin hikâyesinde araştırıp soranlar için dersler olduğunu bildiren âyet.⁵²⁹

5- Allah (c.c)’ın cezalandırmasının ne zaman olacağını soranlara karşı bu konuda cevapların verildiği âyetler.⁵³⁰

dg- “A-Y-L” (عال) KELİMESİ

Anlamı

“A-Y-L” (عال) fiilinin sülasisi farklı baplardan gelir. Birinci baptan geldiğinde, aile fertleri, nafakasından sorumlu olduğu kimseler arttı, haktan saptı, geçimini sağladı, baktı anlamlarında kullanılır. İkinci baptan geldiğinde ise ihtiyacı arttı, fakirleşti, işler kötüye gitti anlamlarına gelir.⁵³¹

“Ayletün” (عيلة) kelimesi, ihtiyaç yoksulluk, fakirlik anlamlarında kullanılır.⁵³²

“Âil”(عائل) kelimesi birinci baptan ism-i fâil olarak geldiğinde, geçimini sağlayan aileye bakan anlamlarına gelir. İkinci baptan ism-i fâil olarak geldiğinde yoksul, fakir, muhtaç kimse anlamlarında kullanılır.⁵³³ Çoğulu “âletün” (عالة) dır.⁵³⁴

⁵²⁷ Fussilet 41/10

⁵²⁸ Zariyat 51/19

⁵²⁹ Yusuf 12/7

⁵³⁰ Meariç 70/1

⁵³¹ İbni Manzur, a.g.e, “t-r-b” maddesi; Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, VIII. 37; Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 611,615

⁵³² El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, II. 249

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“Âil” kelimesi, Kur'an'da yalnız Duha Sûresinde bir yerde geçmektedir. Yoksul, ihtiyaç sahibi anlamında kullanılmıştır.⁵³⁵ “Ayletün” kelimesi de yalnız Tevbe Sûresinde bir yerde geçmektedir. Yoksulluk anlamındadır.⁵³⁶

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerden “âil” kelimesinin geçmiş olduğu tek sûre olan Duha Sûresinde, Allah (c.c), Hz. Peygambere, O'na darılmadığını, O'nu terk etmediğini, geleceğinin daha iyi olacağını ve O'nu razı edeceğini bildirdikten sonra, O'na karşı geçmişteki gerçekleştirmiş olduğu bazı nimetleri hatırlatıyor. Bu hatırlatmalardan biri de : “Seni fakir bulup zengin kılmadık mı?” şeklindeki hitaptır.⁵³⁷

d₉- “İBNÜ'S-SEBÎL” (ابن السبيل) KELİMESİ

Anlamı

“S-B-L”(سبل) fiili üsten alta bir şeyin gönderilmesi ve uzamaya delalet eder.⁵³⁸

“Sebîl” (سبيل), yol anlamındadır. Çoğulu “subül”(سبل) dır.⁵³⁹ Yola “sebîl” ismi uzadığı için verilmiştir.⁵⁴⁰

“İbnü's-sebîl” (ابن السبيل) in, kelime olarak manası yolun oğlu anlamına gelmektedir. Yolculuğu çok olan kişiye yola bağlı olduğu için bu isim verilmiştir.

⁵³³ Zamahşeri, Carullah Ebu'L-Kasım Muhammed b. Ömer, a.g.e, 442

⁵³⁴ el-Himyeri, Nişvan b. Said, a.g.e, vii. 4852

⁵³⁵ Duha 93/8

⁵³⁶ Tevbe 9/28

⁵³⁷ Duha 93/3-8

⁵³⁸ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”s-b-l” maddesi

⁵³⁹ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, vii. 263

⁵⁴⁰ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”s-b-l” maddesi

Yolda kalmış, yola devam etmek istiyor fakat yola devam edebilecek azığa ve diğer imkânlarla sahip olmayan, bu nedenle memleketine dönemeyecek durumda olan kişilere denir. Bu kimseler için zekâttan pay ayrılır.⁵⁴¹

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“İbnü's-sebîl” ifadesi Kur'an'da sekiz yerde geçmektedir. Bunlardan iki tanesi Mekkî Sûrelerde altı tanesi Medenî Sûrelerdedir. Yolda kalmış anlamında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “İbnü's-sebîl” kelimesinin geçtiği âyetlerden bir tanesi Rum Sûresinde diğeri ise İsra Sûresindedir. Her iki âyette de inanan kimselerden akrabaya, yoksula ve yolcuya haklarını vermeleri isteniyor. Ayrıca İsra Sûresinde isrâftan kaçınmaları emredilirken, Rum Sûresinde Allah'ın rızasını talebin daha hayırlı bir iş olduğu bildiriliyor.⁵⁴²

d₁₀- “Ğ-N-Y” (غنى) KELİMESİ

Anlamı

“Ğ-N-Y” (غني) fiili, aslen yeterli olma ve ses anlamlarına delalet eder.⁵⁴³ Sülasisi ikinci baptan gelip malı çok oldu,⁵⁴⁴ ikamet etti, muhtaç olmadı,⁵⁴⁵ zengin oldu⁵⁴⁶ anlamlarında kullanılır.

⁵⁴¹ İbni Manzur, a.g.e, “s-b-l” maddesi

⁵⁴² İsra 17/26; Rum 30/ 38

⁵⁴³ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”ğ-n-y” maddesi

⁵⁴⁴ İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, III. 153

⁵⁴⁵ Cevheri, İmail b. Hammad, a.g.e, VI. 2450

⁵⁴⁶ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 637

“İsteğnê” (استغنى) fiili, istifâl babındandır. Zengin oldu anlamındadır.⁵⁴⁷

“Eğnê” (اغنى) fiili, ifâl babındandır. Zengin kılmak zenginleştirmek anlamlarına gelir⁵⁴⁸

“El-Ğaniyyü” (الغني) Allah’ın isimlerindendir. Hiçbir şeye ihtiyaç duymayan anlamındadır.

“El-Muğnî” (المغنى) de Allah’ın isimlerinden olup kullarından istediğini zengin kılan manasına gelir.⁵⁴⁹

“Ğinen” (غنى) zenginlik anlamındadır. Farklı durumlar için kullanılır:

1- Hiçbir şeye ihtiyaç duymamak, hiç ihtiyacı olmamak durumu, bu durum yalnız Allah için söz konusudur.

2- İhtiyacın azalması, başkalarına karşı daha az ihtiyacı bir durumda bulunması durumu.

3- Diğer insanlara nispetle kişinin malının çok olması durumu. Son iki durum yaratılmışlar için söz konusudur.⁵⁵⁰

“Ğani” (غنى) zengin, bol mal sahibi, ihtiyaç duymayan anlamlarında kullanılır.⁵⁵¹

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

⁵⁴⁷ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, VIII. 451

⁵⁴⁸ Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, a.g.e, VII. 201; Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 637

⁵⁴⁹ İbni Manzur, a.g.e, “ğ-n-y” maddesi

⁵⁵⁰ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 368; Semin, Ahmet b. Yusuf el-Halebi, a.g.e, III. 212

⁵⁵¹ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, VIII. 451; İbni Manzur, a.g.e, “ğ-n-y” maddesi

“Ğ-n-y” kelimesi Kur’an’da, zenginlik ve ihtiyaçsız olma anlamlarında kır üç yerde geçmektedir. Zengin kılma,⁵⁵² insanın kendisini başkasına muhtaç görmemesi,⁵⁵³ hiçbir şeye ihtiyaç duymayan,⁵⁵⁴ zengin⁵⁵⁵ anlamlarında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde içerisinde “ğ-n-y” fiili ve bu fiilden türemiş zenginlikle anlam ilişkisi bulunan kelimelerin geçtiği âyetleri incelediğimizde şu bağlamlarda olduklarını görürüz:

1- İnsanın içerisinde bulunduğu refah nedeniyle kendisini Allah ve Resulü’ne muhtaç hissetmemesi durumlarını anlatan âyetler.⁵⁵⁶

2- Allah’ın gazabı karşısında kişinin ne malının ne de çevresinin ona bir fayda sağlamayacağını bildiren âyetler.⁵⁵⁷

3- Allah’ın, Hz. Peygambere ve müminlere onlara olan nimetlerini hatırlattığı âyetler.⁵⁵⁸

4- Her şeyin Allah’ın yetkisinde olduğunu, zengin kılanın da fakir kılanın da O olduğunu bildiren âyetler.⁵⁵⁹

5- Allah’ın hiçbir şeye muhtaç olmadığını, başta insanlar olmak üzere her şeyin O’na muhtaç olduğunu anlatan âyetler.⁵⁶⁰

⁵⁵² Duha 93/8

⁵⁵³ Alak 96/7

⁵⁵⁴ Lokman 31/12

⁵⁵⁵ Nisa 4/6

⁵⁵⁶ Alak 96/7; Leyl 92/8; Abese 80/5

⁵⁵⁷ Mesed 111/2; Leyl 92/11; el-Hakka 69/28

⁵⁵⁸ Duha 93/8

⁵⁵⁹ Necm 53/48

⁵⁶⁰ Fatır 35/ 15; Neml 27/ 40; Yunus 10/68; En’am 6/133; Lokman 31/12,26; Zümer 39/7; İbrahim 14/8

d₁₁- “R-B-V” (ربا) KELİMESİ

Anlamı

“R-B-V” (ربا) fiili, artma, gelişme, büyüme anlamlarına delalet eder⁵⁶¹. Sülasisi ikinci baptan gelir. Yara büyüdüğü, yer kabardığı, mal veya herhangi bir şey arttığı zaman bu durumları ifade ederken bu fiil kullanılır.⁵⁶²

“Ribâ” (ربا) kelimesi, artış, ziyadelik, sermayedeki artış demektir. İslam Hukukunda ise tek taraflı artışa has kılınmıştır.⁵⁶³ Taraflardan birisi için bedelsiz fayda sağlamaktır.⁵⁶⁴

“Ribe’n-nesie” (ربا النسئة), ödemeyi geciktirmeden dolayı elde edilen kazanca denir.

“Ribe’l-fazl” (ربا الفضل), verilen şeyin üzerine ek olarak alınan fazlalığı ifade eder.⁵⁶⁵

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

“Ribâ” (ربا) kelimesi Kur’an’da sekiz yerde geçmektedir ve faiz anlamında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “ribâ” (ربا) kelimesi yalnızca Run Sûresi 39. âyette geçmektedir. Bu âyette Kur’an, akrabaya, yolcuya, yoksula zekât ve sadakalardan haklarının verilmesini emrettikten sonra, artmasını umarak verilen faizin, Allah

⁵⁶¹ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, “r-b-v” maddesi

⁵⁶² El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, VIII. 283

⁵⁶³ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 193

⁵⁶⁴ Cürcanî, Seyyid Şerif âli b. Muhammed el-Curcanî, a.g.e, s. 146

⁵⁶⁵ Lane, Edward William, An Arabic, a.g.e, III. 129

katında artmayacağını fakat Allah'ın rızası umularak zekâtın ise artıcı olduğunu bildiriyor.⁵⁶⁶

Terim Anlamı

İslam Hukuku Bilimi ıstılahı olan “Ribâ”nın değişik tanımları yapılmıştır.

Hambelilere göre “Ribâ”: Özel bir takım şeylerde ki fazlalıktır.

Hanefilere göre “Ribâ”: Malın mal ile bir bedelle değiştirilmesi halinde, bedelsiz olarak bir mal fazlalığıdır. “Ribâ” ile hükmen dahi olsa mal fazlalığı maksat olarak gözetilir. Böyle bir durumda “Ribâ”, “Ribe’n-nesie”yi ve fâsit satışları da kapsar. Çünkü iki bedelden birisindeki vade, hissedilir ve maddi bir ıvaz karşılığında olmayan hükmi bir fazlalıktır. Vade fazlalığı ile adeta fazladan bir bedel verilir.⁵⁶⁷

e. TÜKETİME İLİŞKİN KELİMELER

Mekkî Sûrelerde Tüketime ilişkin kelimelerin anlamlarını açıklamaya başlamadan önce İktisat Biliminde tüketimin kısaca bir tanımını yapalım. İktisatçılar tarafından tüketimin farklı unsurlar gözetilerek farklı tanımları yapılmıştır. Bazıları tüketilen mal ve hizmetleri esas alarak bir tanım yapmıştır. Bunlara göre tüketim: Bir ekonomide belli bir dönemde tüketilen mal ve hizmetlere yönelik harcamaların toplamıdır.⁵⁶⁸ Bazıları da tüketicuyu esas alarak bir tanım yapmıştır. Bunlara göre tüketim: “Ekonomik mal ve hizmetlerin faydalarından ihtiyaçların doğrudan tatminidir Bu tanıma göre tüketimin söz konusu olabilmesi için mal ve hizmetlerden faydalanmanın dolaysız olması gerekir. Suyu içmek, elektriği evde aydınlatmak için

⁵⁶⁶ Rum 29/38,39

⁵⁶⁷ Zuhayli, Vehbe, a,g,e, v. 495

⁵⁶⁸ Akyüz, Müfit ve Ertel, Nesrin, a,g,e, s.360

kullanmak v.b. gibi. Bazı malların üretimi için tüketilen şeylere tüketim denmez bunlara ön kullanım denir.

Tüketim konusu olan mal tüketim sonucu ya tamamen yok olur, ya ortada kalır fakat yıpranır ya da malda herhangi bir değişiklik olmaz. Örneğin ekmek tüketildiğinde yol olur, kaşık, çatal vb. aletler kullanıldığın da yıpranır, resim tabloları seyredildiği zaman bir değişikliğe uğramazlar.”⁵⁶⁹

e₁- “N-F-K” (نفق) KELİMESİ

Anlamı

“N-F-K” (نفق) Fiili asıl olarak bir şeyin gizlenmesi, kopması ve gitmesi anlamlarına delalet eder.⁵⁷⁰ Sulasisi farlı bablardan gelir. Birinci babdan geldiğinde piyasa açıldı, mala rağbet arttı, ticarete canlanma oldu⁵⁷¹, hayvan öldü, telef oldu⁵⁷² anlamlarında kullanılır. Dördüncü babdan geldiğinde bitmek, tükenmek, kalmamak anlamlarına gelir.⁵⁷³

“Enfeka” fiili ifâl babındandır, fakir oldu, malı gitti⁵⁷⁴, harcadı, bitirdi, dağıldı⁵⁷⁵ anlamlarında kullanılır. “İnfak” bu filden mastardır, harcama, sarf etme, fakirlik anlamlarına gelir.⁵⁷⁶ İhtiyaç yerine malı harcamaktır, şeklinde de tarif edilmiştir.⁵⁷⁷

⁵⁶⁹ Dinler, Zeynel, *İktisada Giriş*, Ekin Yayınevi, Bursa, 1996, s.23

⁵⁷⁰ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a-g-e-“N-F-K” maddesi

⁵⁷¹ El-ferâhîdî, Halil b. Ahmet, a.g.e, V 178

⁵⁷² İbni Manzûr, a.g.e, “N-F-K” maddesi, Mutçalı, Serdar, a.g.e, s.906

⁵⁷³ ⁵⁷³İbni Manzûr, a.g.e, “N-F-K” maddesi, Fîrûzâbâdî, Ebu Tahir Mecdu’d-din Muhammed b. Ya’kub eş-Şirazi, a.g.e, “N-F-K” maddesi, Mutçalı, Serdar, a.g.e, s.906

⁵⁷⁴ Cevheri, İmail b. Hammad, a.g.e, iv, 1560

⁵⁷⁵ Zebidi, Muhibbu’d-din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e., vii, 79

⁵⁷⁶ Râğîb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s 504

⁵⁷⁷ Cürçani, Seyyid Şerif ali b. Muhammed el-Curcani, a.g.e, s. 57

“Nefeka” kendin ve ailen için harcadığın şeye denir. Çoğulu “nifak” ve “nefekât” olarak gelir.⁵⁷⁸

“Nefekun” başka bir yere çıkışı olan yeraltında bir tüneldir. Çoğulu “enfak”tır⁵⁷⁹ Enam Sûresi 35. âyette bu anlamda geçmektedir.

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“Enfeka” fiili ve bu fiilden türemiş kelimeler Kur'an'da 73 yerde geçmektedir. Bunlardan 12 tanesi Mekkî Sûrelerde, 61 tanesi ise Medenî Sûrelerdedir. Yalnız Nisa Sûresi 100. âyette fakirlik anlamında kullanılmıştır. Bunun dışında ki bütün yerlerde malından harcamak anlamındadır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “enfaka” kelimesinin geçtiği âyetleri incelediğimizde şu bağlamlarda olduklarını görürüz:

1- Allah'ın Yolunda harcama teklifi karşısında inanmayan kişilerin takındıkları olumsuz tavırları ve bu tavırlarının sapıklık olduğunu bildiren âyet.⁵⁸⁰

2- Müminlerin tüketim tarzını ifade eden, onların harcarken harcanması gereken yere ve yeterince harcadıklarını, gereğinden az harcayıp cimrilik etmediklerini, gereğinden fazla harcayıp isrâf etmediklerini, harcamada orta bir yol takip ettiklerini bildiren âyet.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, a.g.e, IX, 194

⁵⁷⁹ El-ferâhidî, Halil b. Ahmet, a.g.e, V, 178

⁵⁸⁰ Yasin 36\47

⁵⁸¹ Furkan 25\67

3- Allah Rızası için harcama yapanların Allah tarafından mükâfatlandırılacaklarını, harcadıklarından dolayı zarara uğratılmayacaklarını haber veren âyetler.⁵⁸²

4- İnsanoğlunun doğal yapısının cimriliğe meyyal olduğunu, kendisine çok geniş imkânlar verilse de biter korkusuyla yine de cimrilik yapacağını bildiren âyet.⁵⁸³

e₂- “T-A-M (طعم) KELİMESİ

Anlamı

“T-A-M” (طعم) fiili sülasisi dördüncü baptan bir fiil olup, tattı, yedi, anlamlarında kullanılır.⁵⁸⁴

“Etame” (اطعم) fiili ifâl babındandır. Yedirdi, doyurdu, yiyecek verdi anlamlarında kullanılır.⁵⁸⁵ “İtâm” su dâhil yenilen içilen her şeyi içine alır.⁵⁸⁶

“Taamün” bütün yiyecekler için söylenen bir isimdir. Arapların bu kelimeyle yalnız buğdayı kastettikleri söylenmiştir. Denildi ki: Önce buğdaya bu isim verildi, sonra pişirilmiş ekmeğe, sonra da ona yakın ne varsa onlara da aynı isim verildi. Açlığı gideren ne varsa hepsi “Taamün” ismin kapsamına girdirildi. Maide Sûresi 96. âyetinde “av hayvanları”na da taam denildi; çünkü o da açlığı giderir.⁵⁸⁷

“Taam” kelimesinin çoğulu “et’ime” ve “et’imêtün”dür.⁵⁸⁸

“Tu’metü” çoğulu “tuum”dur. Yenecek şey, aynı zamanda yemeğe davet anlamında kullanılır.⁵⁸⁹

⁵⁸² Fatır35\29, Kasa28\54, Sebe34\39, Şura42\38,

⁵⁸³ İsrâ17\100

⁵⁸⁴ İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, III, 106; Zebidi, Muhibbu’d-din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, V, 378

⁵⁸⁵ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e, s. 307

⁵⁸⁶ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, II, 582

⁵⁸⁷ El-ferâhidî, Halil b. Ahmet, a.g.e, II 26; İbni Manzûr, a.g.e, “T-A-M” maddesi

⁵⁸⁸ Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezherî, a.g.e, III 189; İbni Manzûr, a.g.e, “T-A-M” maddesi

“Ta’m” tat anlamındadır, çoğulu “tuûm”dur.⁵⁹⁰

“Mitâm” çok yediren, yaz kış insanları misafir eden, doyuran kişiye denir.⁵⁹¹

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

“T-A-M” fiilinden türemiş kelimeler Kur’an’da 47 yerde geçmektedir. Bunlardan 25 tanesi Mekkî Sûrelerde, diğerleri ise Medenî sûrelerdedir. Tat,⁵⁹² içmek,⁵⁹³ yemek,⁵⁹⁴ doyurmak⁵⁹⁵ anlamlarında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “T-A-M” fiilinden türemiş kelimelerin içinde geçtiği âyetleri incelediğimizde bağlamlarının şu şekilde olduklarını görürüz:

1- Cehennem ehlinin yiyeceğini tasvir eden âyetler.⁵⁹⁶

2- Cehennem ehlinin Allah ve ahirete iman etmeyenlerin özelliklerinin birisinin de yoksulu doyurmamak olduğunu bildiren âyetler.⁵⁹⁷

3- İçinde bulunduğu refahı Allah’ın ona ikramı, karşılaştığı sıkıntıyı ise Allah’ın kendisini terk ve perişan etmesi olarak yorumlayan kişilerin temel özelliklerinden birisinin de yoksulu yedirmeyi teşvik etmemek olduğunu bildiren âyet.⁵⁹⁸

4- İnsanın yediğine içtiğine ibretle bakmasını öğütleyen âyet.⁵⁹⁹

⁵⁸⁹ Zebidi, Muhibbu’d-din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e viii 378

⁵⁹⁰ Himyeri, Neşvân b. Said, a.g.e, vii, 4118

⁵⁹¹ El-ferâhidî, Halil b. Ahmet, a.g.e, ii 26

⁵⁹² Muhammed 47/15

⁵⁹³ Bakara 2/49

⁵⁹⁴ İnsan 76/8

⁵⁹⁵ En’am 6/14

⁵⁹⁶ Müzzemmil 73/13, Duhan 44/44, el-Hakka 69/34, Casiye 88/ 6

⁵⁹⁷ Müddessir 74/ 44, Maun 107/ 4, Yasin 36 /47 el Hakka 69 / 34

⁵⁹⁸ Fecir 89 / 18

⁵⁹⁹ Abese 80 / 24

5- Kureyşlileri, kendilerini kıtlıktan kurtaran ve her türlü korkudan emin kılan Kâbe'nin sahibi Allah'a kulluğa davet eden âyetler.⁶⁰⁰

6- Peygamberlerin de diğer insanlar gibi yiyip içtiğini vurgulayan âyetler.⁶⁰¹

7- Allah'ın rızasını arayan kişilerin temel özelliklerinden birinin de hiçbir karşılık beklemeden yoksula, yetime ve esire vermeleri; onları doyurmaları, kıtlık günlerinde onları yedirmeleri olduğunu bildiren âyetler.⁶⁰²

8- Hakiki anlamda doyuran ve içirenin Allah olduğunu bildiren âyetler.⁶⁰³

9- Yenmesi yasak olan şeylerin bildirildiği âyet.⁶⁰⁴

10-Müşriklerin Allah'tan gelen bir delil olmaksızın, bir kısım hayvanların etlerinin yenmesini helal, bir kısmını haram kılmalarını ve bunu yapanların cezalandırılacağını haber veren âyetler.⁶⁰⁵

e₃- “Z-K-V” (ك) KELİMESİ

Anlamı

“Z-K-V” (ك)⁶⁰⁶ fiili asıl olarak artma, büyüme anlamlarına delalet eder.⁶⁰⁷

Sülasisi birinci babdan olup mastarı” Zakaün” ve “Züküvvün” olarak gelir.⁶⁰⁸

⁶⁰⁰ Kureyş 106/1-4

⁶⁰¹ Furkan 25/ 7,20; Enbiya 21/ 8

⁶⁰² İnsan 79/ 8,9; Beled 90 / 14-16

⁶⁰³ Şuara 26 /79, Enam 6/14,Zariyet 51 / 57

⁶⁰⁴ Enam 6/ 145

⁶⁰⁵ Enam 6 / 138

⁶⁰⁶ Bu fiil “Z- K-Y” şeklinde de gelmektedir. Her ikisi de aynı anlamdadır.(Mutçalı, Serdar, a.g.e, s.360

⁶⁰⁷ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a-g-e-“Z-K-V” maddesi

⁶⁰⁸ İbni Manzur, a.g.e, “Z-K-V” maddesi; Lane, Edward William, a.g.e III 156

Arttı,büyüdü, gelişt⁶⁰⁹, övdü, iyi oldu,takva oldu, uydu, yakışık oldu anlamlarında kullanılır.⁶¹⁰

Araplar, ekin büyüyüp geliştği zaman “zeka’z-zer’u” (زكا الزرع) ifadesini kullanırlar, yani ekin gelişt, büyüdü manasındır.⁶¹¹

“Zekât” faaletün veznindendir. Bir şeyin temiz olması, büyümesi, bereketli olması manalarına gelir. Maldan onu temizlemek için verilen kısma da “Zekât” denir. Zekât denilmesinin sebebi hem bereketin, hem de kişiliğin temizlenmesinin umulmasındandır.⁶¹² “Zekka” fiili tef’ıl babındandır. Malının zekâtını ödedi, temize çıkardı, doğruluğunu ikrar etti anlamlarında kullanılır.⁶¹³

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

“Zekât” kelimesi Kur’an’da 32 yerde geçmektedir. Bunlardan 12 tanesi Mekkî Sûrelerdedir. Diğer 20 tanesi ise Medenî Sûrelerdedir. İki yerde temiz anlamında kullanılmıştır.⁶¹⁴ Diğer bütün yerler de ise ıstılahı anlamda yani zekât anlamında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “zekât” kelimesinin içinde geçtiği âyetleri incelediğimizde bağlamlarının şu şekilde olduklarını görürüz:

1- Allah’ın rahmetini hak eden kimselerin özelliklerinin birinin de zekâtlarını

⁶⁰⁹ El-ferâhidî, Halil b. Ahmet, a.g.e, v, 394

⁶¹⁰ Zebidi, Muhibbu’d-din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e x 164; Lane, Edward William, a.g.e III 156; Mutçalı, Serdar, a.g.e, s.360

⁶¹¹ Cevheri, İmail b. Hammad, a.g.e. VI, 2368

⁶¹² Zebidi, Muhibbu’d-din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e x 164

⁶¹³ İbni Manzur, a.g.e, “Z-K-V” maddesi; Mutçalı, Serdar, a.g.e, s..360

⁶¹⁴ Kef 18 / 81; Meryem 20 /13

vermeleri olduğunu bildiren ve müminlere zekâtı emreden âyetler.⁶¹⁵

2- Önceki peygamberlere de zekâtın emredildiğini bildiren âyetler.⁶¹⁶

3- Kişilerin artma umuduyla verdikleri faizlerin artıcı olmadığını, Allah'ın rızasını umarak verilen zekâtın ise Allah katında artıcı olduğunu bildiren âyet.⁶¹⁷

4- Müşriklerin karakteristik özelliklerinin birinin de zekât vermemek olduğunu bildiren âyet.⁶¹⁸

Terim Anlamı

İslam hukuku biliminin bir ıstılahı olan zekât farklı hukuk ekollerince farklı tanımlanmıştır. Bazı hukuk ekollerinin zekât tanımları şöyledir:

Hanefilere göre zekâtın tanımı:”Belli bir malın belli bir kısmını Allah'ın belirlediği belli bir şahsa Allah rızası için temlik etmektir.”

Şafilere göre zekât, hususi bir şekilde mal veya bedenden çıkarılan şeyin ismidir.

Malikilere göre zekât; mülkiyet ve yıl tamamlamak şartıyla nisap miktarına ulaşan ve maden ve ziraat olmayan belli bir malın belli bir kısmını layık olan kimselere vermektir.

Hanbelîlere göre zekât belirli bir vakitte, belirli bir maldan belirli kimselere verilmesi farz olan bir haktır.⁶¹⁹

⁶¹⁵ Müzzemmil 73 / 20, Lokman 31 / 4, Mümin 23 / 4, Neml 27 / 3

⁶¹⁶ Enbiya 21 / 73 ,Meryem 20 / 31,55; Araf 7 / 156

⁶¹⁷ Rum 30/ 39

⁶¹⁸ Fussilet 41 / 7

⁶¹⁹ Zuhayli, Vehbe, a.g.e, III, 247

e4- “S-D-K” (صدق) KELİMESİ

Anlamı

“S-D-K” (صدق) fiili gerek sözde, gerek diğer şeylerde, herhangi bir şeyde kuvvete delalet eder.⁶²⁰ Sülasisi birinci baptan gelir. Sözünü doğruladı⁶²¹, sözü doğru haber verdi, doğru oldu, gerçek oldu, söz ile haber uyumlu oldu anlamlarına gelir.⁶²²

“Sadakatün” çoğulu “sadekâtün”dür. İbadet niyetiyle Allaha2a yakınlı umarak kişinin malından çıkardığı şeylere denir. Zekât gibi, fakat sadaka zorunlu olmayarak verilen şeylerdir. Zekât ise zorunlu olarak verilir. Bazıları: “Vacip olan sadaka, sahibi yaptığı işte doğru olan yere verip vermediğini araştırdığı zaman sadaka ismini alır” demişlerdir.⁶²³

“Tesaddeka” tefa’ul babındandır. Allah rızası içim Allah’tan karşılık umarak fakire vermek anlamına gelir⁶²⁴. Veren kişiye “mütesaddik veya “mussaddik” denir.⁶²⁵

“Musaddik” koyunların zekâtını toplayan kişiye denir.⁶²⁶

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

Kur’an’da “sadakatün” kelimesi beş yerde tekil sekiz yerde çoğul olmak üzere on üç yerde geçmektedir.”Tesaddeka” fiili ve bu fiilden türemiş kelimeler altı

⁶²⁰ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a-g-e-“S-D-K” maddesi

⁶²¹ İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, ıı 273

⁶²² İbni Manzur, a.g.e, “s-d-k” maddesi; Zebidi, Muhibbu’d-din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e, vı 403; Mutçalı, Serdar, a.g.e, s.425

⁶²³ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s, 282; İbni Manzur, a.g.e, “s-d-k” maddesi; Zebidi, Muhibbu’d-din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e, vı 403

⁶²⁴ Lane, Edward William, a.g.e, ıv 1667

⁶²⁵ El-ferâhidî, Halil b. Ahmet, a.g.e, ıı 273 ; İbni Manzur, a.g.e, “s-d-k” maddesi; Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, a.g.e,vıı 355

⁶²⁶ El-ferâhidî, Halil b. Ahmet, a.g.e, ıı 273

yerde geçmektedir. Zekât anlamında⁶²⁷ ve Allah Rızası için verme anlamında kullanılmıştır. İki tanesi Mekkî Sûrelerde⁶²⁸ diğerleri ise Medenî sûrelerde geçmektedir.

Âyetin Bağlamı

Mekkî Sûrelerde “tesaddeka” fiilinin geçtiği tek âyet olan Yusuf sûresi 88. âyette az bir mal ile Yusuf (A.S)’ın yanına gelen kardeşlerinin, O’ndan, getirdikleri bu az mal karşılığı yüklerini tam vermesini, Allah Rızası için bağışta bulunmasını istemeleri anlatılıyor.

eş- “H-Z-Z” (حَض) KELİMESİ

Anlamı

“H-Z-Z” (حَض) fiili, aslen teşvik etmek ve düz arazi anlamlarına delalet eder.⁶²⁹ Sülasisi birinci baptan gelir.⁶³⁰ Teşvik etme, özendirme,⁶³¹ kışkırtma, yöneltme⁶³² anlamlarında kullanılır.

“El-hazzu” (الحَض) teşvik ve özendirme anlamındadır.⁶³³

“Tehazza” (تَحَض), tefe’ul babındandır. Biri birini karşılıklı teşvik anlamına gelir.⁶³⁴

“Hasse”(حَث) fiili, “hazza” ile eş anlamlıdır. Fakat “hazza” sevk ve harekette kullanılmaz. “Hasse”nin anlamında sevk ve ilerleme de vardır.⁶³⁵

⁶²⁷ Tevbe9/60

⁶²⁸ Yusuf12/88

⁶²⁹ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”h-z-z” maddesi

⁶³⁰ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, III. 13

⁶³¹ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 128

⁶³² Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 175

⁶³³ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 128

⁶³⁴ İbni Manzur, a.g.e, “h-z-z” maddesi

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“H-z-z” fiilinden türemiş kelimeler Kur'an'da üç yerde geçmektedir. Hepsinde de teşvik anlamında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde, içerisinde “h-z-z” fiili veya bu fiilden türemiş kelimelerin geçtiği âyetleri incelediğimizde bağlamlarını şu şekilde gruplandırabiliriz:

1- Yetimi doyurmayı teşvik etmemenin Allah'a ve ahirete inanmayan kişilerin temel özelliklerinden biri olduğunu ifade eden âyetler.⁶³⁶

2- Refahı ve ekonomik bakımdan darlığı bir imtihan olarak değil, başkalarına karşı üstün olma ölçütü olarak gören zayıf karakterli insanların yetimi doyurmadıklarını, ihtiyaç sahiplerini doyurmayı teşvik etmediklerini bildiren âyetler.⁶³⁷

e₆- “E-T-Y” (اتي) KELİMESİ

Anlamı

“E-T-Y” (اتي) fiilinin sülasisi ikinci babdan gelir. Gelmek anlamında kullanılır. Farklı harf-i cerler ile kullanıldığında farklı anlamlara gelir. Alâ (علي) ile

⁶³⁵ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu'L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 128

⁶³⁶ Maun 107/3; el-Hakka 69/34

⁶³⁷ Fecr 89/ 18

kullanıldığında inmek, bi (ب) ile kullanıldığında görevini yapmak anlamlarında kullanılır.⁶³⁸

“Êtê” (اتي) fiili ise ifâl babındandır. Mastarı “Îtâün” (إيتاء) olarak gelir. Sevk etmek, vermek, sunmak, uymak, lehine olmak anlamlarına gelir. Aslı hazır bulundurmaktır, fakat daha çok verme anlamında kullanılır. Sadakayı vermede özellikle bu kelime kullanılır. Çünkü daha kuvvetli bir anlam içerir. İçten gelerek engellere takılmadan, kolalıkla vermedir.⁶³⁹

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“Êtê” (اتي) fiili ve bu fiilden türemiş kelimeler Kur'an'da 108 yerde geçmektedir. Vermek anlamında kullanılmıştır. Mekkî Sûrelerde iktisadî alanla ilişkin olarak 12 yerde geçmektedir.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “êtê” (اتي) fiilinden türemiş kelimelerin içinde geçtiği âyetleri incelediğimizde bağlamlarının şu şekilde olduklarını görürüz:

1-Allah'ın müminlere zekâtı emrettiği âyetler.⁶⁴⁰

2-Allah'ın yakın akrabaya vermeyi emrettiği âyetler.⁶⁴¹

3-Bütün peygamberlerin zekât emriyle gönderildiğini haber veren âyetler.⁶⁴²

4- Kişilerin artma umuduyla verdikleri faizlerin artıcı olmadığını, Allah'ın rızasını umarak verilen zekâtın ise Allah katında artıcı olduğunu bildiren âyet.⁶⁴³

⁶³⁸ Zebidi, Muhibbu'd-din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e, x 8; Lane, Edward William, a.g.e, 15

⁶³⁹ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu'L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e, 18; Zebidi, Muhibbu'd-din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e, x. 8

⁶⁴⁰ Müzzemmil73\20; En'am6\141

⁶⁴¹ Nahl16\90

⁶⁴² Enbiya21\73

e7- “B-S-T” (بسط) KELİMESİ

Anlamı

“B-S-T” (بسط) fiili aslen genişleterek veya başka şekilde bir şeyi uzatmaya delalet eder.⁶⁴⁴ Sülasisi birinci baptan olup, genişletti yaydı, uzattı, açtı, serdi anlamlarına gelir.⁶⁴⁵

“Bestun” (بسط) bir şeyi genişletmek, açmak anlamlarında kullanılır. Bazen bu iki anlamı da içerir. Daraltmanın zıttıdır⁶⁴⁶. Kişi çok harcadığı zaman eli geniş(bast) kişi derler.⁶⁴⁷

“Basît” (بسيط) genişlemiş anlamındadır. Araplar buradan yola çıkarak içerisinde terkip olmayan, bileşik olmayan, sistematik olmayan şeylere mecazi olarak bu ismi verdiler.⁶⁴⁸

“El-Basît” (الباسط), varlığı ve rahmetiyle kullarının rızklarını genişletici anlamsında Allah’ın isimlerindendir.⁶⁴⁹

“Mebsût” (مبسط) yayılmış, açık anlamındadır.

“Bisât” (بساط) her bir serilen sergiye, halı, kilim v.b bu isim verilir⁶⁵⁰.

“Bestü’l-yed” (بسط اليد) cömertlikten kinayedir.⁶⁵¹ Kur’an’da, istemek,⁶⁵² can almak,⁶⁵³ saldırmak, dövmek,⁶⁵⁴ harcama ve verme⁶⁵⁵ anlamlarında kullanılmıştır.⁶⁵⁶

⁶⁴³ Rum 30/ 39

⁶⁴⁴ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a-g-e-“B-S-T” maddesi

⁶⁴⁵ İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, 1, 284; İbni Manzur, a.g.e, “B-S-T” maddesi; Zebidi, Muhibbu’d-din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e, v 105; Mutçalı, Serdar, a.g.e, s.55

⁶⁴⁶ El-ferâhidî, Halil b. Ahmet, a.g.e, vii 219; Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e, 57

⁶⁴⁷ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a-g-e-“B-S-T” maddesi

⁶⁴⁸ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e, 57

⁶⁴⁹ İbni Manzur, a.g.e, “B-S-T” maddesi

⁶⁵⁰ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e, 57

⁶⁵¹ Semin, Ahmet b. Yusuf el-Hlebi, a.g.e, I, 214

⁶⁵² Rad13/14

⁶⁵³ En’am6/93

⁶⁵⁴ Mümtetine60/10

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“B-S-T” (بسط) fiili ve bu fiilden türemiş kelimeler Kur'an'da 23 yerde geçmektedir. Hepsi bu fiilin asıl manası olan genişleme, açılma ve uzatma anlamında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “B-S-T” (بسط) fiili ve bu fiilden türemiş kelimelerin içinde geçtiği âyetleri incelediğimizde bağlamlarının şu şekilde olduklarını görürüz:

1- Rızkın, Allah'ın Elinde olduğunu, dilediği kimsenin rızkını genişletip dilediği kimsenin rızkını da belli bir ölçüye göre verdiğini bildiren ve hayra harcananın yerine başkasını vereceğini müjdeleyen âyetler.⁶⁵⁷

2- Kur'an'ın muhataplarına ham cimriliği hem de başkalarına muhtaç olacak şekilde harcamayı yasakladığı âyet.⁶⁵⁸

3- Rızk genişliğinin, insanlarda azgınlığa neden olacağını, bu nedenle Allah'ın rızk dilediği ölçüde indirdiğini bildiren âyet.⁶⁵⁹

e₈- “K-R-Z” (قرض) KELİMESİ

Anlamı

“K-R-Z” (قرض) fiili kesme anlamına delalet eder, bu anlamdan diğer anlamları türemiştir. Sülasisi ikinci baptan gelir.⁶⁶⁰ Kopardı, kesti, yolu ortaladı,

⁶⁵⁵ Maide5/64

⁶⁵⁶ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e, 57

⁶⁵⁷ Kasas28/82; İsra17/30; Sebe34/36,39; Şura42/12; Rad13/26; Rum30/37; Ankebüt29/62

⁶⁵⁸ İsra17/19

⁶⁵⁹ Şura42/27

⁶⁶⁰ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”k-r-z” maddesi; Zebidi, Muhibbu'd-Din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, III. 75

öldü, geçti,⁶⁶¹ kemirdi ucundan aşındırdı⁶⁶² anlamlarında kullanılır.

“Karz” (قرض) veya “kırz” (قرض) kişinin kendisine geri ödemesi şartıyla malından başkasına verdiği şeye denir. Sanki o, malından kestiği bir şey gibidir.⁶⁶³ Karşılığında mükâfat beklenen sadaka ve güzel bir işe de “karz” denir.⁶⁶⁴ Çoğulu “kuruz” (قروض) dır. Bugün borç, kredi anlamlarında kullanılmaktadır.⁶⁶⁵

“Ekraze”(اقرض) fiili, borç verdi, öne geçirdi, ödünç verdi anlamlarına gelir.

“Karzan hasenen”(قرضا حسنا) sadaka manasınadır. “Hasenen” olarak sıfatlandırılması, karşılığının mutlak verilecek olup aralarında dostluğun kaybolmayacağına işaret içindir. Diğer bir görüşe göre borç sadakadan daha faziletli olduğu için bu şekilde ifade edilmiştir.⁶⁶⁶

“Mukâraza” (مقارضة), mudârebe anlamındadır. Kişinin malının bir kısmını, kârda ortak olmak şartıyla ticaret yapması içi bir başkasına vermesidir.⁶⁶⁷

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

Kur’an’da “k-r-z” fiilinden türemiş kelimeler on üç yerde geçmektedir. Bunlardan iki tanesi Mekkî Sûrelerde diğerleri Medenî Sûrelerdedir. Kehf Sûresi hariç diğer bütün sûrelerde Allah rızası için ihtiyaç sahiplerine harcama yapma, borç verme,⁶⁶⁸ anlamında kullanılmıştır. Kehf Sûresinde ise geçmek⁶⁶⁹ anlamındadır.

Âyetlerin Bağlamları

⁶⁶¹ el-Himyeri, Nişvan b. Said, a.g.e, VIII. 5454

⁶⁶² Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 700

⁶⁶³ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a.g.e, ”k-r-z” maddesi

⁶⁶⁴ Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, a.g.e,XIII. 339

⁶⁶⁵ Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 700

⁶⁶⁶ Semin, Ahmet b. Yusuf el-Halebi, a.g.e, III. 301

⁶⁶⁷ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, III. 75

⁶⁶⁸ Müzzemmil 17/ 20

⁶⁶⁹ Kehf 18 /17

Mekkî Sûrelerde “k-r-z” fiili Kehf Sûresi 17. âyet ve Müzzemmil 20. âyetlerde geçmektedir. Kehf Sûresinde Eshâbu’l-Kehfin içerisinde kaldığı mağaradan Güneş ışınlarının teğet geçtiği, mağaraya ışınların isabet etmediği anlatılıyor. Müzzemmil Sûresi 20. âyette ise müminlere, namaz kılmaları, zekât vermeleri ve Allah’ın rızasını umarak ihtiyaç sahiplerine borç vermeleri emrediliyor. Bütün yapılan iyiliklerin karşılığını kişinin ahrette bulacağı haber veriliyor.

Terim Anlamı

İslam Hukuku Biliminde bir ıstılah olan “karz”: Daha sonra geri almak üzere verilen misli maldır. Diğer bir ifade ile “karz”, misli bir malın bir başkasına o malın mislini geri vermesi şartıyla vermesini konu edinen bir akittir.⁶⁷⁰

e- “S-R-F” (سرف) KELİMESİ

Anlamı

“S-R-F” (سرف) fiili sınırı aşmaya ve bir şeyi ihmal etmeye delalet eder.⁶⁷¹ Sûlasisi dördüncü baptan gelir. Cahil oldu, gaflete düştü, ahmak oldu anlamlarında kullanılır.⁶⁷²

“Esrafe” (اسراف) fiili ifâl babındandır. Sınırı, ölçüyü, doğruyu, hakkı ve miktarı aştı, anlamlarında kullanılır. Bu fiilin mastarı “isrâf” (اسراف) tır.⁶⁷³ “İsraf” ise bütün fiillerde sınırı aşmaktır, özellikle de harcamalarda sınırı aşmaktır. Harcamanın

⁶⁷⁰ Zuhayli, Vehbe, a.g.e, v1. 10

⁶⁷¹ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a-g-e-“S-R-F” maddes

⁶⁷² Lane, Edward William, a.g.e, iv 1350; Topaloğlu, Bekir ve Karaman, Hayrettin, **Arapça-Türkçe Yeni Kamus**, İstanbul, s. 183

⁶⁷³ İbni Manzur, a.g.e, “S-R-F” maddesi; Lane, Edward William, a.g.e, iv 1350

miktarında ve keyfiyetinde olmak üzere harcamalarda sınırı aşmanın iki boyutu vardır. Keyfiyetinde sınırı aşmak Allah'ın yasakladığı yere harcamakla olur. “İsraf” iktisadın zıttıdır. Harcamasını yerinde ve yeterince yapan kişiye şu adam iktisatlı denir. Bunun aksini yapan kişiye müsrif yani isrâfçı denir.⁶⁷⁴

“İsrâf”, kastı aşmak, malından kasıtsız olarak harcamaktır. Nafakada savurganlıktır. Yenmesi helal olmayan şeyi yemek, helal olan şeyleri yemede ise sınırı aşmaktır. Kişinin malından ihtiyaç olmayan yere veya Allah'a isyana harcamasıdır. Kişi helâlî aştığında, hata yaptığında, gaflete düştüğünde isrâf etti denir⁶⁷⁵. “İsraf”, bir şeyi olması gereken yerinden başka bir yere koymaktır.⁶⁷⁶

Bazıları: “İsrâf”, kötü amaçlar için harcamak, harcama miktarında sınırı aşmaktır. Hak edilen miktarı bilmemektir. Gerekli yere gerekenden fazla harcamaktır. “Tebzîr” ise gerekmeyen yere harcamaktır” demişlerdir.⁶⁷⁷

“İsraf” bir şeyi yanlış yere koymaktır. Yani kişinin helal kazancını yanlış yere harcaması gibi. Su kaptan taşıdığında su isrâf oldu, boşa gitti denilir.

“Serafun” ve “İsrâf” aynı anlamda kullanılır.⁶⁷⁸

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“S-R-F” (سرف) fiili ve bu fiilden türemiş kelimeler Kur'an'da 23 yerde geçmektedir. Günahta⁶⁷⁹ ve harcamada⁶⁸⁰ aşırı gitmek anlamlarında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

⁶⁷⁴ Râğib, el-İsfahânî, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e, 336; Semin, Ahmet b. Yusuf el-Hlebi, 11 221

⁶⁷⁵ İbni Manzur, a.g.e, “S-R-F” maddesi; Zebidi, Muhibbu'd-din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e, v1 137

⁶⁷⁶ Zebidi, Muhibbu'd-din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, v1,137; Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, xii, 397

⁶⁷⁷ Cürçani, Seyyid Şerif ali b. Muhammed el-Curcani, a.g.e, s 38

⁶⁷⁸ İbni Manzur, a.g.e, “S-R-F” maddesi; Şerbasi, Ahmet, a.g.e, s. 28

⁶⁷⁹ Zümer39/53; Zarriyat51/34; Araf7/81

⁶⁸⁰ Furkan25/67; Araf7/31

Mekkî Sûrelerde içerisinde “S-R-F” (سرف) fiil ve bu fiilden türemiş kelimelerin geçtiği âyetlerin bağlamlarını incelediğimizde şu bağlamlarda olduklarını görürüz:

1- Lut (a.s)’ın kavminin cinsel tatmin için Allah’ın meşru kıldığı yolun dışında bir yol seçerek haddi aştıkları ve bundan dolayı azaba çaptırıldıklarını, önceki kavimlerin gûnahta aşırı gidip peygamberlerinin davetine icap etmeyerek helake uğradıklarını haber veren âyetler.⁶⁸¹

2- Müminlerin harcamalarında yerinde ve yeterince harcadıkları, gereğinden fazla harcayarak isrâf etmediklerini, gereğinden az harcayarak ta cimrilik etmediklerini, bu ikisi arası bir yol seçtiklerini haber veren âyetler.⁶⁸²

3- Doğru yoldan sapan kimsenin kıyamet günü Allah’ın huzuruna kör olarak geleceğini, bu halinden şikâyetçi olup “Rabbim beni niçin kör yarattın? Hâlbuki ben dünyada görüyordum” demesi üzerine kendisine dünyada size âyetlerim geldi, siz onları unuttunuz bugün de sizin unutulduğunuz gündür. Diye cevap verileceğini anlatan âyet⁶⁸³

4- Haksız yere yakını öldürülen velinin kisas uygulanırken haddi aşmamasını, aşırı gitmemesini öğütleyen âyet.⁶⁸⁴

5- Gûnahta aşırı giden bazı kimselere bu hallerinin süslü ve güzel gösterildiğini haber veren âyetler.⁶⁸⁵

6- Gûnahta, Allah’a isyanda aşırı giden kullara Allah’ın rahmetinden ümit kesmemelerini öğütleyen âyet.⁶⁸⁶

⁶⁸¹ Araf7/81; Şuara26/151; yasin36/47; Yunus11/83; mümin40/28,34,43; duhan44/31; zariyat51/34; enbiya21/ 9

⁶⁸² Furkan25/67; Araf7/31; En’am6/141

⁶⁸³ Taha20/17

⁶⁸⁴ İsrâ17/33

⁶⁸⁵ Yunus10/12

7- Müşriklerin haddi aşan kişiler olmasının onların Kur'an ile uyarılmalarına engel teşkil etmediğini bildiren âyet.⁶⁸⁷

e₁₀- “B-Z-R” (بذر) KELİMESİ

Anlamı

“B-Z-R” (بذر) fiili bir şeyi yaymak ve ayırmaya delalet eder. Sülasisi birinci ve ikinci baptan gelir.⁶⁸⁸ Müteaddi olarak kullanılır. Tohumu veya her hangi bir şeyi saçtı⁶⁸⁹, ekti, ayırdı, böldü⁶⁹⁰ anlamlarında kullanılır.

“Bezr” (بذر) çoğulu “büzü” (بذُر) ve “bizar” (بِذَار) dır. Bütün hububatı anlam alanı içine alan bir isimdir⁶⁹¹. Ekilen şey ilk topraktan çıkıp iki yapraklı bir şekil alıncaya kadar bu ismi alır⁶⁹².

“Bezzere” (بذر) tef'ıl babından bir fiildir. Malı bozmak, Allah'a isyanda harcamak, yerinde harcamamak, gerektirdiği yerin dışında harcamak anlamlarında kullanılır. “Tebzîr” (تَبْذِير) bu fiilden mastardır, asıl anlamı tohumu saçmak, atmak olup malını zayı eden kişi için mecaz anlamda kullanılır.⁶⁹³

“Tebzîr” için, malını yasak olan bir şeye harcamaktır diyenler olduğu gibi, kişinin, malını harcamada, kendisine ve nafakasından sorumlu olduğu kimselere hiçbir şey bırakmayacak kadar ileri gitmesidir diyenler de vardır.⁶⁹⁴

⁶⁸⁶ Zümer39/53

⁶⁸⁷ Zuhruf43/5

⁶⁸⁸ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a-g-e-“B-Z-R” maddes

⁶⁸⁹ El-ferâhidî, Halil b. Ahmet, a.g.e, VIII 183

⁶⁹⁰ Zebidi, Muhibbu'd-din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e, III 35

⁶⁹¹ El-ferâhidî, Halil b. Ahmet, a.g.e, VIII 183; İbni Manzur, a.g.e, “B-Z-R” maddesi

⁶⁹² İbni Manzur, a.g.e, “B-Z-R” maddes; Zebidi, Muhibbu'd-din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e, III 35

⁶⁹³ El-ferâhidî, Halil b. Ahmet, a.g.e, VIII 183; Râğıb, el-İsfahanî, Ebu'L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e, 51; Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, a.g.e, XIV 427

⁶⁹⁴ El-ferâhidî, Halil b. Ahmet, a.g.e, VIII 183; İbni Manzur, a.g.e, “B-Z-R” maddes

“Tebzîr, helal bir malın yanlış yere harcanmasıdır. İsrâf ise doğru yere fazla harcamayı ifade eder.⁶⁹⁵

“Mübezzir” (مبذر) ismi fâildir, malını saçıp savuran, Allah’a isyanda harcayan kişiye denir. Bu tür kimselere “tibzeratün” (تبذرة) de denir.⁶⁹⁶

“Bezîr” (بذير) sır saklamayan sözü yayan kimseye denir.⁶⁹⁷

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

“Bezzere” (بذر) fiili ve bu fiilden türemiş kelimeler Kur’an’da üç yerde geçmektedir.⁶⁹⁸ Bunların hepsinde de malını saçıp savurmak anlamında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “Bezzere” fiili ve ondan türemiş kelimeler İsra Sûresi 26. ve 27. âyetlerde geçmektedir. Bu âyetlerde Kur’an, müminlere, akrabaya, yoksula, yolcuya haklarını vermelerini gereksiz yere saçıp savurarak harcama yapmamalarını emrediyor ve saçıp savuranların şeytanların dostları olduklarını bildiriyor.

e11- “K-T-R”(قتر) KELİMESİ

Anlamı

⁶⁹⁵ Lane, Edward William, a.g.e, 1. 173; Şerbasi, Ahmet, a.g.e, 69

⁶⁹⁶ İbni Manzur, a.g.e, “B-Z-R” maddesi; Zebidi, Muhibbu’d-din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e, III 35

⁶⁹⁷ -Ferahidi, Halil b. Ahmet, a.g.e, VIII 183

⁶⁹⁸ İsra17/26,27

“K-T-R” (قتر) fiili toplanma ve daralma anlamlarına delalet eder⁶⁹⁹. Sülasisi birinci ve ikinci baptan gelir⁷⁰⁰. Her iki baptan da gerek ehline olan gerekse diğer gereken harcamaları kısıtı,⁷⁰¹ ehline cimri davrandı anlamlarında kullanılır.⁷⁰²

“Katr” (قتر) yaşayacak kadar harcama yapmak, falan kişi ehline ancak onları yaşatacak kadar harcama yapıyor denilir.⁷⁰³ “Katr” nafakayı kısmak, harcamayı kısmaktır. İsrafın diğer aşırı ucudur.⁷⁰⁴ Her ikisi de Kur’an’da hoş karşılanmamıştır.⁷⁰⁵

“Ektere” اقتر fiili iâfl babındandır. Malı az oldu, fakirleşti anlamlarında kullanılır. Mastarı “iktar”(اقتار) dır. Rızıkta darlık anlamına gelir.⁷⁰⁶

“Katur” (قنور) cimri anlamındadır.⁷⁰⁷

“Muktur” fakir olup yanında az bir malı olan kişiye denir.⁷⁰⁸

Kur’an’da Kullanıldığı Anlamlar

“K-T-R”(قتر) fiili ve bu fiilden türemiş kelimeler Kur’an’da üç yerde geçmektedir. Bunların iki tanesi Mekkî Sûrelerde bir tanesi ise Medenî sûrelerdedir. Cimri davranmak⁷⁰⁹ ve fakir⁷¹⁰ anlamlarında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

⁶⁹⁹ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a-g-e-“K-T-R” maddes

⁷⁰⁰ İbni Manzur, a.g.e, “K-T-R” maddes; Zebidi, Muhibbu’d-din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e, III. 479

⁷⁰¹ Ferra, Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad, **Meani’l-Kur’an**, Beyrut, 1983, II. 272

⁷⁰² El-ferâhidî, Halil b. Ahmet, a.g.e, v. 124; İbni Düreyd, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, a.g.e, II. 12; İbni Manzur, a.g.e, “K-T-R” maddes

⁷⁰³ Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, IX. 50

⁷⁰⁴ ; Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e, 383

⁷⁰⁵ Furkan25/67

⁷⁰⁶ İbni Manzur, a.g.e, “K-T-R” madde

⁷⁰⁷ Zebidi, Muhibbu’d-din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e, III. 479

⁷⁰⁸ El-ferâhidî, Halil b. Ahmet, a.g.e, v. 124

⁷⁰⁹ İsra17/100; Furkan25/67

⁷¹⁰ Bakara2/236

Mekkî surlerde içerisinde “K-T-R”(قتر) fiil ve bu fiilden türemiş kelimelerin geçtiği âyetlerin bağlamlarını incelediğimizde şu bağlamlarda olduklarını görürüz:

1- İnsanın yaratılıştan cimriliğe meyyal olduğunu bildiren âyet.⁷¹¹

2- Müminlerin harcamalarında yerinde ve yeterince harcadıkları, gereğinden fazla harcayarak isrâf etmediklerini, gereğinden az harcayarak ta cimrilik etmediklerini, bu ikisi arası bir yol seçtiklerini haber veren âyet.⁷¹²

e₁₂- “B-H-L” (بخل) KELİMESİ

Anlamı

“B-H-L”(بخل) fiilinin sülasisi birinci ve ikinci baptan gelir. Mastarları ise “behal” ve “buhl”dür. Her iki baptan geldiğinde de cimri davrandı, pinti oldu, malı hak ettiği yere harcamadı anlamlarında kullanılır. Cömertliğin zıttıdır.⁷¹³

“Buhl”, (بجل) malı, hapsedilmesi doğru olmayan yerde hapsedip harcamamaktır. Cimrilik yapmaktır. Kendi malını harcanması gerekli yerde harcamamak ve başkasının hayra harcamasına engel olmak üzere “buhl” ikiye ayrılır. Bunlardan ikincisi daha zararlı görülmüştür.⁷¹⁴

“Bahil” (بخيل) sıfatı müşebbehedir, cimriliği çok olan için söylenir. Çoğulu “buhalau” (بخلاء)dur.⁷¹⁵

“Buhl” (بخل) hukuken kısıtlamanın doğru olmadığı yerde, harcamayıp kısıtlamak, isteyen kişiye veya düşküne başkasının yardımını engellemektir.⁷¹⁶

⁷¹¹ İsrâ17/100

⁷¹² Furkan25/67

⁷¹³ İbni Manzur, a.g.e, “B-H-L” maddesi; Semin, Ahmet b. Yusuf el-Hlebi, a.g.e, 1. 185; Mutçalı, Serdar, a.g.e, s. 41

⁷¹⁴ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e, s. 48

⁷¹⁵ Zebidi, Muhibbu’d-din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e, VII. 233

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“B-H-L” (بخل) fiili ve bu fiilden türemiş kelimeler Kur'an'da 12 yerde geçmektedir. Bunlardan yalnızca bir tanesi Mekkî Sûrelerde Leyl Sûresi 8.âyetinde geçmektedir. Diğerleri Medenî sûrelerdedir. Hepsinde de cimri davranmak anlamında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerden yalnızca Leyl Sûresi sekizinci âyetinde “B-H-L” fiili geçmektedir. Kur'an burada, başkaları için harcıyıp, Allaha karşı sorumluluk bilinci taşıyan ve güzel olanı doğrulayan için, Allah'ın, huzur ve rahatlığa giden yolu kolaylaştıracağını vaat ettikten sonra şöyle devam etmektedir: “Cimrilik yapana ve kendi kendine yeterli olduğunu zannedene ve nihai güzelliği yalan sayana gelince onun için zorluğa ve sıkıntıya giden yolu kolaylaştıracağız.”⁷¹⁷

e₁₃- “M-L-G” (ملق) KELİMESİ

Anlamı

“M-L-G” (ملق) fiili aslen bir şeyden sıyrılmaya uzaklaşmaya delalet eder⁷¹⁸. Sülasisi iki farklı baptan gelir ve farklı anlamlarda kullanılır. Birinci baptan geldiğinde ovmak, yıkamak, dövmek, emzirmek, dördüncü baptan geldiğinde ise

⁷¹⁶ Lane, Edward William, a.g.e, I. 160

⁷¹⁷ Esed, Muhammed, a.g.e, III. 1276

⁷¹⁸ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekerîya, a-g-e-“M-L-G” maddes

kalbinde olmayan şeyi lisanıyla söylemek, sırtını sıvazlamak, sevmek şefkat göstermek anlamlarına gelir.⁷¹⁹

“Emlaka” (الملق) fiili ifâl babındandır. Fakir oldu, zaman onun elinden mallarını giderdi, fakir oluncaya kadar malını harcadı anlamlarına gelir.⁷²⁰ “İmlâk” (املاق) ise bu baptan mastardır. Malda eksilme, malın tükenmesiyle fakir olmaktır. İnfak ile aynı anlama sahiptir. Her ikisinin anlamı da harcamaktır. Fakirlik de harcamayı takip eder. Bu durumda sebep, sebep olduğu şeyin yerine kullanılmıştır. Bu da meşhur olmuştur⁷²¹.

“İmlâk” için, “başkalarına muhtaç oluncaya kadar harcamaktır”. Diyenler de vardır.⁷²²

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“İmlâk” kelimesi Kur'an'da iki yerde geçmektedir⁷²³. Her ikisinde de fakirlik, geçim sıkıntısı anlamında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî surlerde içerisinde “İmlâk” kelimesinin geçtiği âyetlerin bağlamlarını incelediğimizde şu bağlamlarda olduklarını görürüz:

1- İsra Sûresi 31. âyette doğan çocuktan dolayı harcama, masraflar artarda fakir düşerim korkusuyla çocukları öldürmekten insanlar men ediliyor. Her şeyin rızkının Allah'tan olduğu bildiriliyor.

⁷¹⁹Himyeri, Neşvân b. Said, a.g.e, ix. 6375 ; İbni Manzur, a.g.e, “M-L-G” maddesi;

⁷²⁰Zamahşeri, Carullah Ebu'L-Kasım Muhammed b. Ömer, Esasu'l-Belağa, Beyrut, 1965, s.605

⁷²¹İbni Manzur, a.g.e, “M-L-G” maddesi; Şerbasi, Ahmet, a.g.e, 40

⁷²²El-ferâhidî, Halil b. Ahmet, a.g.e, v. 175; Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, ix. 184

⁷²³İsra17/31; En'am6/151

2- En'am Sûresi 151. âyette ise Allah'ın yasakladığı şeyler arasında fakirlik korkusuyla çocukların öldürülmemesi de sayılıyor. Bütün insanlığın rızkını Allah'ın verdiğine vurgu yapılıyor.

e₁₄- “H-L-K” (هَلَكَ) KELİMESİ

Anlamı

“H-L-K” (هَلَكَ) fiili çokluğa ve düşmeye delalet eder. Sülasisi ikinci baptan gelir,⁷²⁴ ölmek, yok olmak, harap olmak anlamlarında kullanılır.⁷²⁵

“Ehleke” (اهلك) ifâl babındandır, sattı,⁷²⁶ yok etti,⁷²⁷ kişi malını bitirdi, hiçbir şeyi kalmayıncaya kadar harcadı anlamlarına gelir.⁷²⁸

“İstehleke” (استهلك) fiili istifâl babındandır, malı harcadı, tüketti anlamlarında kullanılır. “İstihlak” bu baptan mastardır. Tüketime bu isim verilir.⁷²⁹

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“H-L-K” (هَلَكَ) fiili ve bu fiilden türemiş kelimeler Kur'an'da 67 yerde geçmektedir. Bir şeyin kaybolup gitmesi⁷³⁰, bozulması veya imkânsız kılınmakla yok olması⁷³¹, ölmek,⁷³² tehlike,⁷³³ harcamak⁷³⁴ anlamlarında kullanılmıştır.

⁷²⁴ İbni Fâris, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, a-g-e-“H-L-K” maddes

⁷²⁵ İb İbni Manzur, a.g.e, “H-L-K” maddes; Zebidi Muhibbu'd-Dn Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e, VII.194

⁷²⁶ İb İbni Manzur, a.g.e, “H-L-K” maddes

⁷²⁷ Mutçalı, Serdar, a.g.e, 946

⁷²⁸ Kermi, Hasan Said, a.g.e, .IV.418

⁷²⁹ İb İbni Manzur, a.g.e, “H-L-K” maddes Zebidi Muhibbu'd-din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e, VII.194

⁷³⁰ El-hakka69/24

⁷³¹ Mürselat77/16; Bakara2/205

⁷³² Nisa4/76; Casiye45/29

⁷³³ Bakara2/195;

⁷³⁴ Beled90/6

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “ehleke” fiili yalnız Beled Sûresi 6. âyette geçmektedir. Bu âyette, “insanın önündeki güç imkânlarının sınırsız olduğu ve bu nedenle dünyevi menfaatlerin doğru ile yanlışın tek ölçüsü olduğu şeklindeki yaygın inanç, şu şekilde ifade edilir”⁷³⁵ : “Övünüp duruyor ben yığınla mal tükettim”.

e₁₅- “T-R-F”(ترف) KELİMESİ

Anlamı

“T-R-F” (ترف) fiili sülasisi dördüncü baptan gelen bir fiildir. Nimetlerle şımarmak, bolluk refah içinde yaşamak, zengin eğlenceli kolay hayattan hoşlanmak anlamlarında kullanılır⁷³⁶.

“Etrafa”(اترف) ifâl babından bir fiildir. Nimet içinde olma onu şımarttı, sıra dışı hareketlere sevk etti, küfür ve kötü işler içerisinde kararsız bir hayata sürükledi, isyanda ısrar etti anlamlarına gelir⁷³⁷.

“Mütref”(مترف) her istediğin yapan, lükse düşkün, kendisini zevke kaptırmış, böyle engellenmeyen kişiye denir⁷³⁸. Çeşit çeşit nimetlerle nimetleşmiştir;⁷³⁹ dünyanın lezzetlerinden ve şöhretlerinden imkân sahibi olmuştur⁷⁴⁰. Tutumsuz ve masraflıdır.⁷⁴¹

“Turfetu”(ترفة) geçim genişliği, nimet güzel bir şekilde yedirip içirme, sahibinin kendisiyle anıldığı zarif şey anlamlarına gelir.

⁷³⁵ Esed, Muhammed, a.g.e, III. 1270

⁷³⁶ El-ferâhîdî, Halil b. Ahmet, a.g.e, VIII. 114; Lane, Edward William, a.g.e, I. 304

⁷³⁷ Zebîdî Muhibbu'd-Dn Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e, VII. 45; Lane, Edward William, a.g.e, I. 304

⁷³⁸ Lane, Edward William, a.g.e, I. 304

⁷³⁹ Semî, Ahmet b. Yusuf el-Hlebi, Umdetü'l-Huffaz, a.g.e, I. 299

⁷⁴⁰ Zebîdî Muhibbu'd-Dn Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e, VII. 45

⁷⁴¹ Mutçalı, Serdar, a.g.e, 87

Kur'an'da Kullanıldığı Anlamlar

“T-R-F”(ترف) fiili ve bu fiilden türemiş kelimeler Kur'an'da sekiz yerde geçmektedir. Hepsinde de refah içerisinde şıarmış anlamında kullanılmıştır.

Âyetlerin Bağlamları

Mekkî Sûrelerde “T-R-F”(ترف) fiilinin ve bu fiilden türemiş kelimelerin içerisinde geçmiş olduğu âyetleri incelediğimizde şu bağlamlarda olduklarını görürüz.

1- Deferi solundan verilecek ve cehennemle cezalandırılacak kişilerin özelliklerinden birinin de nimetlerle şıarmış olmalarını anlatan âyet.⁷⁴²

2- Allah'ın bir ülkeyi helak etmek istediğinde, o ülkenin refah sebebi ile şıarmış kişilerine iyilikle emrettiği, onlarında kötülükte direnmesi üzerine o ülkenin helake müstahak olduğunu, Allah'ın da onları helak ettiğini bildiren âyet⁷⁴³.

3- Öncekilerin, içinde bulundukları refahın peşine düşüp günahkâr olduklarını anlatan âyet.⁷⁴⁴

4- Peygamberlere karşı gelen kişilerin genellikle o toplumda refah içerisinde şıarmış kimseler olduğunu bildiren âyetler.⁷⁴⁵

5- Daha önceki kavimlerin helaki esnasında kaçmaya çalıştıkları sırada onlara “ Kaçmayın, içinde bulunduğunuz refaha ve yurtlarınıza dönün! Çünkü size sorular sorulacak” şeklinde hitap edildiğini bildiren âyet.⁷⁴⁶

⁷⁴² Vakıa56/45

⁷⁴³ İsra17/16

⁷⁴⁴ Hud11/116

⁷⁴⁵ Sebe34/34, Zuhuf43/23

⁷⁴⁶ Enbiya21/13

6- Refah içerisinde olanların Allah'ın gazabına uğradıklarında feryat ettiklerini bildiren âyet.⁷⁴⁷

7- İnkârcı, varlık içerisinde şımarmış, ahirete iman etmeyen kişilerin peygamberler için “ sizin gibi bir insandır, sizin yediğinizden yer sizin içtiğinizden içer” şeklinde bir itirazla itiraz ettiklerini anlatan âyet.⁷⁴⁸

⁷⁴⁷ Müminün23/64

⁷⁴⁸ Müminün23/83

2. BÖLÜM

MEKKÎ SÛRELERDE İKTİSADÎ ALANA İLİŞKİN KELİMELER ÇERÇEVESİNDE “İKTİSADÎ ALAN”A BAKIŞ

Bu bölümde; Mekkî Sûrelerde iktisadî alana ilişkin kelimelerin anlamlarını araştırıp, geçtiği âyetleri tespit ettikten sonra, ayetlerin iktisadî açıdan nasıl bir anlam taşıdığı incelenmiştir. Birinci bölümde olduğu gibi bu bölümde de âyetleri incelerken ilgili oldukları iktisadî alanlara göre, üretim, ölçü, dolaşım, bölüşüm ve tüketim alanları olmak üzere tasnifi benimsenmiştir. Bu alanlardan ne kastedildiği ve söz konusu âyetlerin bahsedilen alanlarla ilgili içerdiği anlamlar ayrı başlıklar altında verilmiştir.

A. ÜRETİM ALANI VE İLGİLİ ÂYETLER

Üretim Alanı

Üretim, “bireylerin sınırsız gereksinmelerini gidermeye yönelik kıt mal ve hizmetlerin miktar ya da faydalarını artırmayı amaçlayan çabalardır”⁷⁴⁹. Tanımdan da anlaşılacağı gibi üretim sadece mal ve hizmetin miktarındaki bir artış değildir. Üretilen mal ve hizmetin mekânında, zamanında, şeklinde, mülkiyetinde değişiklik yaparak faydasının artırılması da bir üretimdir.

Malın hammadde halinden kullanıma hazır hale gelip nihai tüketiciye ulaştırılması arasındaki bütün süreçler üretim alanına girer. Biz bu çalışmamızda bu alanı, incelememizde kolaylık sağlaması amacıyla üretim alanı ve bölüşüm alanı

⁷⁴⁹ Dinler, Zeynel, a.g .e, s.18

olmak üzere iki bölümde inceleyeceğiz. Malın kullanıma hazır hale getirilmesi sürecini “üretim”, kullanıma hazır hale gelen bu malın zamanında, mekânında, şeklinde ve mülkiyetinde değişiklik yaparak faydasını artırılması sürecini de “bölüşüm” başlığı altında inceleyeceğiz.

Antalya’daki muzun Ankara’daki tüketiciye faydası yoktur. Eylül ayında elde ettiğimiz buğdayı depolamaz isek Şubatta ekmek bulamayız. Ayakkabı yapımında kullanılan kösele üretilmiştir. Fakat ayakkabı yapımında kullanılmadıkça kimseye fayda sağlamaz. Köseleye şekil vererek ayakkabı şekline getirmek de bir üretimdir. Sahibi elinde faydasız gibi duran bir malın sahip değiştirmesini sağlamak, başka bir deyişle ihtiyaç duymayan kişi tarafından onu ihtiyaç duyan birinin mülkiyetine sokmak da bir üretimdir. Dolayısıyla satıcıların yaptığı faaliyette üretim sayılır. Hizmette bir üretimdir. Öğretmenin öğrenci yetiştirmesi, avukatın suçsuzu savunması buna örnektir.⁷⁵⁰

Malın anlamlandırılması, kaynağının ne olduğu, niçin yaratıldığı, insanların mal konusunda birbirleriyle olan ilişkileri ve sahip oldukları mal-mülk bakımından farklı olmalarının nedeni, genişlik ve darlık döneminin nedenleri, bu dönemlerin nasıl anlamlandırılması gerektiği gibi konular üretim alanı içerisinde inceleyeceğimiz konulardandır.

Üretim Alanı ile İlgili Âyetler

Mekkî Sûrelerdeki üretime ilişkin âyetleri incelediğimizde, bu âyetlerin, malın kaynağının ne olduğu, niçin yaratıldığı, nasıl anlamlandırılması gerektiği, bazı

⁷⁵⁰ Dinler, Zeynel, a.g .e, s.18

mallardan faydalanma sınırlandırılırken bazılarının yasaklandığı, insanın mal ile olan ilişkisi, insanların sahip oldukları mal-mülk açısından farklı farklı kılınmasının nedeni, iktisadî darlığın ve genişliğin nedeni, nasıl anlamlandırılması gerektiği konularında olduğunu görürüz. Bu konuları ve ilgili âyetleri şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1. Kur'an'a göre mal-mülk de dâhil olmak üzere her şeyin sahibi Allah'tır.

Bütün her şeyi O rızklandırmaktadır. Konu ile ilgili âyetler:

“Yeri sizin için yerleşim alanı kılan, göğü de bir bina kılan, size şekil verip de güzel yapan ve sizi temiz besinlerle rızklandıran Allah'tır. İşte Allah sizin rabbinizdir. Âlemlerin Rabbi Allah, yücelerden yücedir.”⁷⁵¹

“De ki: “size gökten ve yerden kim rızk veriyor? Kulaklara ve gözlere kim malik bulunuyor? Ölüden diriye kim çıkarıyor? Her türlü işi kim idare ediyor?” “Allah” diyecekler. De ki: “Öyleyse O'na asi olmaktan sakınmıyor musunuz?”⁷⁵²

“Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah'ın üzerinedir. Allah o canlının durduğu yeri ve sonunda bırakılacağı mekânı bilir. Bunların hepsi açık bir kitaptadır.”⁷⁵³

“Nice canlı var ki rızkını taşıyor. Onlara da size de rızk veren Allah'tır. O, her şeyi işitir ve bilir.”⁷⁵⁴

“Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu bilinen bir ölçüyle indiririz”⁷⁵⁵

“Zengin eden de yoksun kılan da O'dur.”⁷⁵⁶

⁷⁵¹ Mümin 40/64

⁷⁵² Yunus 10/31

⁷⁵³ Hud 11/6

⁷⁵⁴ Ankebüt 29/ 60

⁷⁵⁵ Hicr 15/21

⁷⁵⁶ Necm 53/48

2. Kur'an'a göre mal, insanların faydalanması için yaratılmıştır. Konuyla ilgili âyetler:

“Böylece sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için orada (dünyada) taneler, üzüm, yoncalar, zeytinler, hurmalıklar, sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve otlaklar, ortaya çıkardık.”⁷⁵⁷

“Allah, size evlerinizi huzur ve dinlenme yeri yaptı. Hayvanların derilerinde gerek göç gününde, gerekse konaklama gününde kolayca taşıyacağınız evler; onların yünlerinden, yapağlarından ve kıllarından bir süreye kadar yararlanacağınız ev eşyası ve geçimlikler meydana getirdi.”⁷⁵⁸

“Doğrusu biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz.”⁷⁵⁹

“De ki: “Bunlar dünya hayatında imana erenler için meşrudurlar”⁷⁶⁰; Kıyamet Gününde ise yalnız onlara özgü olacaklardır”⁷⁶¹

“Hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz.”⁷⁶²

“O (Allah) bütün çiftleri yaratandır. Binmeniz için bütün gemileri ve hayvanları hizmetinize veren O’dur.”⁷⁶³

3. Kur'an'a göre mal, dünya hayatının geçim vasıtası ve süsü olup geçicidir. Konuyla ilgili âyetler:

“Mal ve evlatlar dünya hayatının süsüdür. Kalıcı olan güzel işler ise Rabbin katında sevapça daha hayırlıdır.”⁷⁶⁴

⁷⁵⁷ Abese 80/27-32; Altutaş, Halil, **Kur'an'ı Kerim Meâli**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s. 584

⁷⁵⁸ Nahl 16/80

⁷⁵⁹ Araf / 10

⁷⁶⁰ Esed, muhammed, a.g.e, 1. 275

⁷⁶¹ Araf 7/32

⁷⁶² Nahl 16/5

⁷⁶³ Zuhuruf 43/12

“O gün ne mal fayda verir ne de evlat, ancak Allah’a temiz bir kalp ile gelenler O Gün fayda bulur.”⁷⁶⁵

“Size verilen şeyler dünya hayatının geçim vasıtası ve süsüdür. Allah katında olanlar ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Hala buna aklınız ermeyecek mi? Şu halde kendisine güzel vaatte bulunduğumuz, ardından ona kavuşan kimse, sırf dünya hayatının geçici menfaat ve zevkini yaşattığımız, sonra Kıyamet Günü’nde azap için huzurumuza getirilenler arasında bulunan kimse gibi midir?”⁷⁶⁶

“Allah dilediğine rızkını bollastırır da daraltır da, onlar dünya hayatıyla şımardılar. Oysa ahiretin yanında dünya hayatı, geçici faydadan başka bir şey değildir.”⁷⁶⁷

4. Kur’an bazı mallardan yararlanmayı sınırlamış bazılarından yararlanmayı yasaklamıştır. Konu ile ilgili âyetler:

“Yetimin malına, kendisi ergenlik çağına varıncaya kadar, onu değerlendirmek amacı dışında yaklaşmayın, verdiğiniz her sözü yerine getirin, çünkü verdiğiniz sözden hesap günü mutlaka sorguya çekileceksiniz.”⁷⁶⁸

“De ki: “Bana vahyolunan Kur’an’da, bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti-ki şüphesiz pistir- ya da Allah’tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Ama kim çaresiz kalırsa, başkasının hakkına saldırmamak ve zaruret sınırını aşmamak üzere bunlardan yiyebilir.” Çünkü Rabbin bağışlayandır, esirgeyendir.”⁷⁶⁹

5. Kur’an’a göre insanın mala rağbeti fazladır ve onu çok sever. Konu ile

⁷⁶⁴ Kehf 18/46

⁷⁶⁵ Şuara 26/88

⁷⁶⁶ Kasas 28/60,61

⁷⁶⁷ Rad 13/26

⁷⁶⁸ İsra 17/34

⁷⁶⁹ En’am 6/145

ilgili âyetler:

“insan, hayır (mal-mülk, genişlik)⁷⁷⁰ istemekten usanmaz. Fakat başına bir kötülük gelince umutsuzluğa düşer yıkılır.”⁷⁷¹

“Gerçek şu ki, insan tatminsiz bir tabiata sahiptir. Başına bir kötülük geldiği zaman sızlanmaya başlar, bir hayırla (genişlikle, zenginlikle) ⁷⁷² karşılaşınca onu bencilce sahiplenip başka insanlardan uzak tutar.”⁷⁷³

“Gerçek şu ki, insan Rabbine karşı çok nankördür; kendisi de buna şahittir; çünkü servet hırsına kapılmıştır.”⁷⁷⁴

“Sınırsız bir sevgiyle malı-mülkü seviyorsunuz”⁷⁷⁵

6. Kur'an'a göre ilkesiz mal-mülk genişliği, kural tanımaz maddi refah insanları taşkınlığa Allah ve Resulüne itaatsizliğe sevk eden faktörlerden birisidir.

Konu ile ilgili âyetler:

“Allah kullarına rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde azarlardı. Fakat o rızkı dilediği ölçüde indirir.”⁷⁷⁶

“Allah dilediğine rızkını bollaştırır da daraltır da, onlar dünya hayatıyla şımardılar. Oysa ahiretin yanında dünya hayatı, geçici faydadan başka bir şey değildir.”⁷⁷⁷

“Biz, refahından azmış nice memleketleri helak etmişizdir. İşte kendilerinden sonra pek az oturulmuş yurtları! O yurtlara biz varis olduk.”⁷⁷⁸

^{770 770} Ahmet b Semin. Yusuf el-Halebî, a.g.e, 1. 628; Zebidi, Muhibbu'd-Din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, III. 194

⁷⁷¹ Fussilet 41/49

⁷⁷² Nesefi, Abdullah b. Ahmet b. Mahmut, **Medârikü't-Tenzil ve Hakikatü't- Te'vîl**, Dâru'l-Marife, Beyrut, 2000, s. 1270

⁷⁷³ Me'âric 70/19-21

⁷⁷⁴ Adiyat 100/6-8

⁷⁷⁵ Fecr 89/20

⁷⁷⁶ Şura 42/27

⁷⁷⁷ Rad 13/26

⁷⁷⁸ Kasa 28/58

“Mal ve oğulları var diye, kendisine âyetlerimiz okunduğunda “eskilerin masalları” der.”⁷⁷⁹

“Vay haline o kişinin ki serveti biriktirir ve onu bir kalkan sayar; zanneder ki serveti onu sonsuza kadar yaşatacak”⁷⁸⁰

“Çoklukla övünmek sizi (mal ve evlatla çokluk gururu)⁷⁸¹ sizi kabirlere varıncaya kadar oyaladı.”⁷⁸²

“Hayır, insan kendini yeterli (zengin)⁷⁸³ gördüğü için mutlaka azgınlık eder.”⁷⁸⁴

“Biz hangi ülkeye uyarıcı göndermiş isek mutlaka oranın varlıklı ve şımarık kişileri: “Biz bize gönderilen şeyi inkâr ediyoruz demişlerdir”⁷⁸⁵

“Gerçek şu ki, sen Firavun ve çevresine dünya hayatında görkem ve zenginlik verdin; öyle ki bunun sonucu olarak başkalarını senin yolundan çeviriyorlar! Ey Rabbim! Öyleyse onların zenginliklerini silip yok et böylece kalplerini sıkıştır. Çetin azabı görmedikçe inanmayacaklar!”⁷⁸⁶

7. Kur'an'a göre insanların sahip oldukları mal-mülk açısından farklı farklı

⁷⁷⁹ Müddessir 74/12

⁷⁸⁰ Hümeze 104/2,3

⁷⁸¹ Yazır, Muhammed Hamdi, a.g.e, ix. 399

⁷⁸² Tekâsür 102/1,2; Bu âyetin yorumunda Muhammed Esed şöyle der: “Tekasür terimi, çoğaltma için ihtirasla çırpınma” yani taşınır veya taşınmaz, gerçek ve hayati kazançları artırma ihtirası anlamına gelir. Sûredeki bağlamda bu terim, insanın daha çok konfor, daha fazla maddi servet, insanlar veya tabiat üzerinde daha güçlü otorite ve kesintisiz bir teknolojik ilerleme için çırpınma saplantısını ifade eder. Bu çabaların başka her şeyi dışlayan şekilde aşırı bir tutkuyla sürdürülmesi, insanı her türlü ruhi bütün bir toplum iç tutarlılığını ve dengesini ve böylece mutluluk şansını yavaş yavaş yitirir.”⁷⁸² Kavrayıştan dolayısıyla tamamıyla manevi/ahlaki değerler üzerine kurulmuş her hangi bir sınırlama ve kısıtlamayı kabullenmekten alıkoyar. Sonuçta yalnız bireyler değil bütün bir toplum iç tutarlılığını ve dengesini ve böylece mutluluk şansını yavaş yavaş yitirir.” Bkz. Esed, Muhammed, a.g.e, III, 1302

⁷⁸³ Yazır, Muhammed Hamdi, a.g.e, ix. 327

⁷⁸⁴ Alak 96/6.7

⁷⁸⁵ Sebe34/34; zuhruf 43/23; müminun23/33

⁷⁸⁶ Yunus 10/88

kılınmasının iki nedeni vardır.

a. İnsanların Allah tarafından mal-mülkle ve imkansızlıkla sınanması.

Konuyla ilgili âyetler:

“Kendilerine mal-mülk vermekle sanıyorlar mı ki onların iyiliklerine koşuyoruz? Hayır, bu verdiğimiz dünya nimeti onlar için bir imtihandır. Fakat onlar farkında değiller.”⁷⁸⁷

“Sakın, kendilerini denemek için onlardan bir kesimini faydalandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine gözlerini dikme! Rabbinin nimeti hem daha hayırlı, hem de daha sürekli.”⁷⁸⁸

“Onu imtihan edip rızkını daralttığı anda ise “Rabbim beni önemsemedi” der.”⁷⁸⁹

b. Malın insanlara farklı farklı verilmesinin bir nedeni de insanların birbirlerini istihdam etmesi içindir. Diğer bir ifade ile birinin diğerine iş yaptırabilmesi içindir. Konu ile ilgili âyet:

“Rabbinin rahmetini onlar mı bölüşüyor? Dünyada onların geçimliklerini aralarında biz paylaştık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır.”⁷⁹⁰

8. Kur'an, iktisadî bereketle, genişlikle iman etme ve Allah'ın yasaklarına uymanın doğru orantılı olduğuna işaret eder.

Nuh (a.s.)'ın kavmine: “ Bağışlanma dileyin ki, üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin, sizi mallarla oğullarla desteklesin ve sizin için bahçeler var etsin”

⁷⁸⁷ Müminun 23/55,56

⁷⁸⁸ Taha 20/31

⁷⁸⁹ Fecr 89/16

⁷⁹⁰ Zuhuruf 43/32

dediği hikâye edilir.⁷⁹¹

“Eğer o memleketlerin hakları iman etseler ve Allah’a gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne yerden ve gökten nice bereketlerin kapılarını açardık. Fakat onlar yalanladılar, biz de kendilerini işledikleri günahlardan dolayı yakalayıcı verdik.”⁷⁹²

“Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz”⁷⁹³

“Rabbinizden günahlarınız için bağışlanma dileyin ve sonra tövbe ve pişmanlık tavrı içinde O’na yönelin ki O’da sizi bu dünya hayatında O’nun belirlediği süre doluncaya kadar güzel bir geçimle geçindirsin ve öte dünyada da erdem sahibi herkese erdemliliğinin karşılığını fazlasıyla versin. Fakat doğru yoldan dönerseniz, o zaman doğrusu o zorlu gün gelip çattığında azabın sizin başınıza gelmesinden korkarım!”⁷⁹⁴

“Allah şöyle bir kenti örnek verdi: Orası güven ve huzur içindeydi. Oraya her taraftan bolca rızık gelirdi.. Fakat Allah’ın nimetlerine nankörlük ettiler; bu yüzden yaptıklarına karşılık Allah onlara açlık ve şiddetli korku azabını tattırdı.”⁷⁹⁵

9. Kur’an’a göre iktisadî dalgalanmaların birbirini takip etmesi ilahi bir imtihandır. “Bu durumun yani darlık ve genişlik hallerinin, Allah tarafından terbiyevi bir sebeple ve hikmetle Alakadar olduğunu düşünüp ders çıkartılmalıdır. Olayların olağan akışı gibi değerlendirilmemelidir.”⁷⁹⁶ Konu ile ilgili âyetler:

⁷⁹¹ Nuh 7/11,12

⁷⁹² Araf 7/96

⁷⁹³ Taha 20/124

⁷⁹⁴ Hud 11/3

⁷⁹⁵ Nahl 16/102

⁷⁹⁶ Yazır, Muhammed Hamdi, a.g.e, iv. 82

“Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek, onun halkını yalvarıp yakarsınlar diye mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkılmışızdır. Sonra darlığı değiştirip yerine bolluk getirdik, nihâyet çoğaldılar ve: “Atalarımıza da böyle darlık ve sevinç (genişlik) dokunmuştu” dediler. Ve hemen onları, hiç farkına olmadıkları bir sırada yakaladık.”⁷⁹⁷

Şüphesiz ki senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik. Bize yalvarsınlar diye onları darlık ve sıkıntı ile yakalayıp cezalandırdık. Hiç olmazsa kendilerine baskımız geldiği zaman olsun, yalvarmalı değiller miydi? Fakat kalpleri katılaştı ve şeytan yaptıklarını kendileriyle güzel gösterdi. Kendilerine hatırlatılanları unuttuklarında, onlara her şeyin kapısını açtık. Nihâyet kendilerine verilen o nimetlerle sevinip zevke daldıklarında onları ansızın azabımızla yakalayiverdik. Hemen ümitsizliğe kapılıp şaşkına döndüler.”⁷⁹⁸

B. ÖLÇÜ ALANI VE İLGİLİ ÂYETLER

Ölçü Alanı

Ölçü, sözlükte, ölçme fiili, ölçmede kullanılan alet, ölçme sonunda elde edilen şey, tespit edilmiş miktar, uygun miktar, kıstas ve vezin gibi anlamlara gelir. Bir şeyin en, boy, ağırlık, hacim, süre, sıcaklık cinsinden miktarını tespit etmek, ölçüsünü almak, bir olayı enine boyuna düşünmek, iki veya daha fazla şeyi karşılaştırmak, mukayese etmek gibi anlamlar ölçme fiili ile ifade edilir.⁷⁹⁹

Tüketicinin korunması ve kaliteli mal üretimi gibi hususlara yönelik olarak çeşitli mallar için getirilen standartlar da bir ölçüdür.

⁷⁹⁷ Araf 7/94,95

⁷⁹⁸ En'am 6/42-44

⁷⁹⁹ Doğan, D. Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 875

Ölçmenin iktisadî alanla ilişkisine gelince, ölçme fiili bu fiili yerine getirirken kullanılan ölçü, iktisadî alanın bütün süreçleriyle bir şekilde ilgilidir. Eski çağlardan beri insanların kullandıkları ölçü ve tartı ticari işlerin sağlıklı olarak yapılmasına yardım eder. Aynı zamanda piyasanın düzenini sağlar. Ölçü, ekonomik istikrar ve kamu düzenini de yakından ilgilendirir.⁸⁰⁰

Kişi üretim yaparken neyi, ne kadar, üretecek? Üretim esnasında hangi hammadde ne kadar kullanacak, hangi kalitede üretim yapacak? Dolaşım ve mübadele esnasında nereye, hangi maldan, ne kadar gidecek? Mübadele hangi mal ile ne oranda olacak? Tüketim esnasında ise kişi hangi maldan ne kadar tüketecek? Bu mal hangi kalitede olacak? Soruları bu iktisadî süreçlerde cevaplanması gereken sorulardandır. Bu sorulara cevap verirken piyasadaki firmalar veya kişiler genel kabul görmüş bir standarda yani ölçüye başvurmak zorundadır.

Bizim bu çalışmamızda “ölçü alanı” ile kastettiğimiz şey: Bütün iktisadî süreçlerde kullanılan standartlar ve piyasadaki oyuncuların, firma veya şahısların, mal ve hizmetlerin bu standartlara uygun olup olmadığını ölçerken uyması gereken prensipler. Bu prensiplerin ihlali sonucu ortaya çıkacak aksaklıklardır.

Ölçü Alanı İle İlgili Âyetler

Mekkî Sûrelerde ölçüye ilişkin kelimelerin içinde geçtiği âyetleri incelediğimizde bu âyetlerin, her şeyin bir ölçüye göre yaratıldığını ve bir denge üzerinde bulunduğunu haber vererek, muhataplarından ölçüyü tartıyı tam yapmalarını istediğini, eksik veya fazla yapmamalarını yasakladığını, ölçüye riâyetle tevhit ilkesi, kâinattaki denge ve ahirete iman arasında ilişki kurduğunu görürüz.

⁸⁰⁰ Özel, Mustafa, **İktisat ve Din**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 214

Ayrıca, ölçüde çifte standart kullanarak aynı şeyi kendisi için ölçerken başka, başkaları için ölçerken başka ölçü kullanımının kınandığını ve insanların hak etmiş olduğu mal ve eşyaları eksiltmenin yasaklandığını müşahade ederiz. Ölçü ile ilgili âyetlerin işlediği konular ve ilgili âyetleri şu şekilde gruplandırabiliriz:

1. Mekki Sûrelerde ölçü önemli bir yer tutmaktadır, bu önemine binaen bazen, Allah’a imanla, bazen ahirete imanla, bazen kitapla bazen de kâinattaki denge ile birlikte anılmaktadır.

a. Ölçünün Allah’a imanla birlikte (tevhitle) anıldığı âyetler:

“Medyen Halkı’na kardeşleri Şuayb’ı gönderdik. O şöyle dedi: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin O’ndan başka hiçbir ilahınız yoktur. Ölçü ve tartıyı eksik yapmayın. Ben sizi bolluk içinde görüyorum. Ben sizin adınıza kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum.”⁸⁰¹

Bu âyette, “tevhit” inancıyla, insanlar arası ilişkilerde adaleti gözetmek ilkesi, doğruluğun, doğru yolun biri olmazsa olmaz iki ana ilkesi iki temel ilkesi, iki temel boyutu olarak konulur.⁸⁰²

b. Ölçünün ahirete iman ile birlikte anıldığı, ölçüyü tartıyı eksik yapmanın ahiret gününe imansızlıkla ilişkilendirildiği âyetler:

“ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar insanlardan bir şey ölçüp aldıkları zaman tam ölçerler. Fakat kendileri onlara bir şey ölçüp yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar. Onlar büyük bir gün; insanların âlemlerin Rabbinin huzurunda duracakları gün için diriltileceklerini sanmıyorlar mı?”⁸⁰³

İnanç, ibadet ve Muamelat bütünlüğü sağlayan en önemli amillerden birisi, şüphesiz “ahirettir”, yani öldükten sonra yeniden dirilme ve hesap verme inancıdır.

⁸⁰¹ Hud 11/84; Araf 7/85; şûara 26/176-183

⁸⁰² Esed, Muhammed, a.g.e, I. 443

⁸⁰³ Mütaffîfîn 83/1-6

Bundan dolayıdır ki ölçü ve tartıda hile yapanlar anlatıldıktan sonra “diriltileceklerini sanmıyorlar mı?” buyrulmuştur.⁸⁰⁴

c. Ölçünün kâinattaki denge ile birlikte anıldığı âyetler:

“Göğü Allah yükseltti ve mîzanı (dengeyi) koydu. Sakın dengeyi bozmayın ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın.”

“Mîzanı koydu” âyetimde yer alan mîzan, semanın yüksekliği münasebetiyle ortaya çıkan bütün eşya arasında olan bir denge kanunudur. Yer çekimi ve ağırlık bunun açık bir görüntüsüdür. Bildiğimiz terazi, kantar, çeki gibi tartı ölçeği olan bütün ölçülerin esası budur.⁸⁰⁵

d. Ölçünün kitapla birlikte anıldığı âyet:

“Kitabı ve mîzanı (ölçüyü) hak olarak indiren Allah’tır. Ne biliyorsunuz, belki de kıyamet saati yakındır!”⁸⁰⁶

Kitapla dini ve dünyevi faydalar anlatılır. Ölçü ise insanların rahatını, işlemlerde adaleti ve kamu düzenini sağlar.

2. Her şey bir ölçü üzerine yaratılmış kâinatta bir denge üzerinedir. Konu ile ilgili âyetler:

“Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık.”⁸⁰⁷

“Gökten bir ölçüye göre suyu indiren O’dur. Biz onunla kupkuru, ölü memlekete hayat veririz. İşte siz de mezarlarınızdan çıkarılacaksınız.”⁸⁰⁸

“Göklerin ve yerin mülkü O’nundur. O çocuk edinmemiştir. Mülkünde ortağı yoktur. Her şeyi yaratmış, ona ölçü, biçim ve düzen vermiştir.”⁸⁰⁹

⁸⁰⁴ Özel, Mustafa, a.g.e, s. 213

⁸⁰⁵ Yazır, Muhammed Hamdi, a.g.e, VII. 367

⁸⁰⁶ Şura 42/17

⁸⁰⁷ Kamer 54/49

⁸⁰⁸ Zuhuruf 43/1; Müminun 23/18

⁸⁰⁹ Furkan 25/2

“Göğü Allah yükseltti ve dengeyi O koydu. Sakı dengeyi bozmayın.”⁸¹⁰

“Her şeyin hazineleri bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz.”⁸¹¹

“Her şeyin neye gebe kaldığını, rahimlerin neyi eksik neyi ziyade edeceğini Allah bilir.”⁸¹²

3. Muhataplarına ölçüyü ve tartıyı tam yapmalarını, doğru terazi kullanmalarını emreder. Konu ile ilgili âyetler:

“Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu, hem daha iyidir hem de sonuçları bakımından daha güzeldir.”⁸¹³

“Rüşd çağına erişinceye kadar, yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın, ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. Söz söylediğiniz zaman yakınlarınız dahi olsa adaletli olun. Allah’a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah size iyice düşünesiniz diye bunları emret.”⁸¹⁴

Bu âyette geçen “ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapınız”ın anlamı: Ölçü ve teraziyi tam ve denk tutunuz. Hem eksik veya fazla ölçü kullanmayınız, hem de ölçerken veya tartarken eksil veya fazla yapmayınız, bir tarafa meylettirmeyiniz ki eksikliği fazlası yasaklanmıştır. Şu halde yetim malı olmasa bile başkasının malına tecavüz de yasak kılınmıştır.⁸¹⁵

“Medyene de kardeşleri Şuayb’ı gönderdik. De ki: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir duyuru

⁸¹⁰ Rahman 55/7,8

⁸¹¹ Hicr 15/21

⁸¹² Rad 13/8

⁸¹³ İsra 17/35

⁸¹⁴ En’am 6/152

⁸¹⁵ Yazır, Muhammed Hamdi, a.g.e, III. 547

gelmiştir. Öyleyse bütün işlerinizde ölçüyü, tartıyı tam olarak gözetin, hukuken onların olan şeylerden insanları yoksun bırakmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır.”⁸¹⁶

Bu âyetteki ölçü ve tartıda doğruluğu emreden bu hükümler, Medyenliler için zikredilmişse de Kur'an ve hadislerde ikrar edilmiştir. Dolayısıyla da Müslümanlar hakkında da geçerli ve bağlayıcıdır.⁸¹⁷

4. ölçü ve tartıda eksik yapmayı yasaklar, kendisi için tartar veya ölçerken tam olarak ölçen veya tartan başkaları için ölçer veya tartarken eksik ölçeni veya tartanı kınar. Konu ile ilgili âyetler:

“Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar insanlardan bir şey ölçüp aldıkları zaman tam ölçerler. Fakat kendileri onlara bir şey ölçüp yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar. Onlar büyük bir gün; insanların âlemlerin Rabbinin huzurunda duracakları gün için diriltileceklerini sanmıyorlar mı?”⁸¹⁸

Bu âyetlerde ölçmeyle yetinilmeyip, tartmanın da söylenmesi, bu hilenin her türlü ölçme ve tartma işinde olabileceğini anlatmak içindir.⁸¹⁹ Yalnız ticari muamelelere işaret etmeyip, kişinin mal varlığı ile ilgili sorumluluklarını ve haklarını kapsayan hem pratik hem ahlaki her türlü sosyal ilişki türüne temas etmektedir.⁸²⁰ İnsan başkalarının haklarını da kendi hakları gibi gözeterek düzgün bir ölçüyle ölçme duygusu taşınmalıdır. Hile yapmaktan kaçınmalıdır. Aynı olayı kendisi için düşünürken başka diğerleri için düşünürken başka değerlendirmemelidir.

“Medyen Halkı'na da kardeşleri Şuyb'ı peygamber olarak gönderdik. O şöyle dedi: “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka ilahınız yoktur. Ölçüyü

⁸¹⁶ Araf 7/85

⁸¹⁷ Hallaf, Abdulvahhab, *İmu Usuli'l-Fıkh*, Lübnan, tarihsiz, s. 73

⁸¹⁸ Mütaffi'n 83/1-6

⁸¹⁹ Yazır, Muhammed Hamdi, a.g.e, ix. 63

⁸²⁰ Esed, Muhammed, a.g.e iii. 246

ve tartıyı eksik yapmayın. Ben sizi bolluk içinde görüyorum. Ben sizsin adınıza kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum.”⁸²¹

Âyette ölçü ve tartı belirtilmiştir. Ancak bu aletlerin yanında başka ölçülerin de olması mümkündür. Örneğin, günümüzde bazı mallar standardize edilmiştir. Bu da bir ölçüdür. Tüketicinin korunması ve kalite üretimi gibi hususlara yönelik olarak çeşitli mallar için getirilen standartlara uymak dahi yukarıdaki âyetin muhtevasına girmektedir.⁸²²

5. İnsanlara hak etmiş oldukları mal ve haklarını eksik vermeyi yasaklamıştır.

Konu ile ilgili âyetler:

Şuayb (a.s) kavmine:⁸²³ “Ey kavmin! Ölçü ve tartıyı adaletle tam yapın, insanların eşyalarını (mallarını ve haklarını) eksiltmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın”⁸²⁴

Şuayb (a.s)’in kavmi, haraç olarak para alıyor veya insanları alıkoyuyorlardı. Satın aldıkları şeylerin fiyatlarını eksiltiyorlardı. Şuayb (a.s) bunlardan onları men etti.⁸²⁵

Paranın değerinin düşürülmesi ve haksız vergilerde bu âyetin hükmüne dâhildir. Çünkü bunlarda başkalarının mallarını ve haklarını haksız yere eksiltme vardır. Aynı şekilde, haklı bir sebep olmaksızın paranın alım gücünü düşürecek yani enflasyona neden olacak politikalar uygulamak da “insanların mallarını eksiltmeyin” emrinin muhtevasına girer.

⁸²¹ Hud 11/84

⁸²² Özel, Mustafa, a.g.e, s. 214

⁸²³ Bu hükümler, Medyenliler için zikredilmişse de Kur’an ve hadislerde ikrar edilmiştir. Dolayısıyla da Müslümanlar hakkında da geçerli ve bağlayıcıdır; Şaban, Zekiyyuddin, **İslam Hukuk İlminin Esasları**, (çev. İbrahim Kâfi Dönmez), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001, s. 209

⁸²⁴ Hud 11/85; Araf 7/85; Şuara 26/181

⁸²⁵ Zemahşeri, Ebu’l-Kasım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed, **el-Keşşaf**, Beyrut, 1996, 11. 402

C. DOLAŞIM ALANI VE İLGİLİ ÂYETLER

Dolaşım Alanı

Üretilen malın, miktarını artırmaksızın zamanında, mekânında ve mülkiyetinde değişiklik yaparak faydasını artırma işlemleri de aslında üretimin bir parçasıdır.⁸²⁶ Biz anlatımda kolaylık olsun diye, üretilen malın üreticiden nihai tüketiciye ulaşması sürecini “dolaşım alanı” olarak isimlendirdik. Bu durumda dolaşım alanı malın üreticiden toptancıya, oradan da perakendeciye geçmesi gibi üretilen malın tüketiciye ulaşması ile ilgili bütün faaliyetleri içermektedir. Bu sürece dâhil olan aktivitelere, bu aktiviteleri yerine getirirken piyasadaki aktörlerin yani firma veya kişilerin uyması gereken prensiplere yönelik âyetleri bu başlık altında inceleyeceğiz.

Dolaşım Alanı İle İlgili Âyetler

Dolaşım alanına ilişkin kelimelerin içinde geçtiği âyetleri incelediğimizde, bu âyetlerin ticarete ve ticaret için oluşturulan güven ortamına, Mekke’nin böyle bir kent olmasının orada oturan ahali için önemine vurgu yaptığını görürüz. Ayrıca sermaye bir taraftan emek bir taraftan olmak üzere yapılan ticari ortaklık olan “mudârebenin” meşruluğuna ve yeryüzünde rızık aramak için dolaşmanın faziletine dair işaretlere de rastlarız. Bu âyetlerin ilgili olduğu konuları ve ilgili âyetleri şöyle gruplandırabiliriz:

1. Ticarete, ticareti güven içinde yapabilmek için yapılan uluslar arası anlaşmalara, Mekke’nin her bakımdan güven içinde olmasının oranın halkı için

⁸²⁶ Dinler, Zeynel, a.g.e, s. 18

önemine vurgu yapılması. Konu ile ilgili âyetler:

“Kureyş’in îlâfı (güven ve barış anlaşmalarından faydalandıkları) için, kış ve yaz seferlerinde faydalandıkları anlaşmaların kadrini bilmiş olmak için, bu Beyt (Kâbe)’in Rabbine kulluk etsinler ki O kendilerini açlıktan kurtararak beslemiştir ve her tehlikeye karşı onlara emniyet vermiştir.”⁸²⁷

“Îlâf”: Ahit, anlaşma ve talebe binaen verilen beraat⁸²⁸ demek olup hasetsen Mekke asilleri ile komşu devletlerin başkanları arasında akdedilen ticari anlaşmaları ifade etmektedir. Bu anlaşmaların hikâyesi şöyledir:

Kureyşliler, Mescid-i Harem’in sakinleriydi, ziraat ve hayvancılık yok denecek kadar azdı. Geçimlerini ticaret yaparak sağlıyorlardı. Bunu yaparken de güven içinde idiler. Kışın ve yazın ticaret için yolculuk yapıyorlardı. Etraftaki insanlar soyguna uğruyorlar, malları yağmalanıyor fakat onlara kimse ilişmiyordu. Böyle bir durumla karşılaştıklarında: “ Biz harem bölgesinin sakinleriyiz” diyorlardı ve onlara kimse dokunmuyordu. Anlaşmayı yapanlar dört kişi idiler. Bunlar: Abdulmenaf Oğullarından Haşim, Abdüşşems, Muttalip ve Nevfel idi. Komşularıyla anlaşma yapıyorlar birinin yapmış olduğu anlaşma diğerini bağlıyordu.”⁸²⁹ Bunlardan Haşim, Şam ile Abdüşşems, Habeş ile Muttalip, yemen ile Nevfel, Fars ile anlaşma yapmıştı.⁸³⁰

Ankebüt Sûresindeki şu âyette ise Mekke’nin güvenli bir şehir olmasına vurgu yapılıyor.

“Çevrelerinde insanlar kapılıp götürülürken, (Mekke’yi) güven içinde Kutsi bir şehir yaptığımızı görmediler mi? Hala batıla inanıp Allah’ın nimetlerine

⁸²⁷ Kureyş 106/1-4

⁸²⁸ Lane, Edward William, a.g.e, 1. 79

⁸²⁹ Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, vl. 43

⁸³⁰ Fîrûzâbâdî, Ebu Tahir Mecdu’d-din Muhammed b. Ya’kub eş-Şiraz, a.g.e, “e-l-f” maddesi

nankörlük mü ediyorlar?”⁸³¹

Âyette geçen “kapılıp götürme”, öldürme, esir edilme, soyulup yağmalanma gibi manalarla açıklanmıştır.⁸³²

Kureyş kervanları dokunulmazdı. Yol kesiciler bilmeden Kureyş kervanlarına saldırırlarsa, onların Harem bölgesi sakinleri olan Kureyş’ten olduklarını öğrenir öğrenmez serbest bırakırlar ve mallarını iade ederlerdi.⁸³³

2. “Sermaye sahibinin belli miktar sermayeyi işletmeciye ticaret yapmak üzere vermesi ve elde edilecek kâra belirledikleri orana göre ortak olmaları”⁸³⁴ diye tanımlanan mudârebe isimli ticaretin meşruluğuna ve yeryüzünde rızık aramak için dolaşmanın faziletine işaret edilmektedir. Konu ile ilgili âyet:

“Allah içinizden hastalar, yeryüzünde dolaşıp Allah’ın arayan başka kimseler ve Allah yolunda savaşan başka insanlar bulunacağını bilmiştir.”⁸³⁵

Bu âyette Allah’ın lütfünden kazanç etmek ve ticaret için yolculuğa çıkanlarla Allah yolunda çarpışacak mücahitlerin yan yana zikredilmiş olmaları bunların ikisinin de mükâfatta birbirlerine yakın olduklarına işaret vardır.⁸³⁶

D. BÖLÜŞÜM ALANI VE İLGİLİ ÂYETLER

Bölüşüm Alanı

İktisat Bilimine göre bölüşüm: “Üretime katılan sermaye, emek, tabi kaynaklar ve müteşebbis adı verilen temel üretim faktörlerinin, üretime katılmaları

⁸³¹ Ankebüt 29/67

⁸³² Karaman, Hayrettin, **Kur’an’ı Kerim ve Açıklamalı Meâi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 403

⁸³³ Sarıçam, İbrahim, **Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 47

⁸³⁴ Döndüren, Hamdi, **Ticaret ve İktisat İmihali**, Erkam Yayınları, İstanbul, 1993, s. 426

⁸³⁵ Müzzemmil 73/20

⁸³⁶ Yazır, Muhammed Hamdi, a.g.e, VIII. 411

sonucu üretilen şey üzerindeki rollerinin veya katılmalarının önemine göre o şeyden hisse almalarıdır.”⁸³⁷ Bölüşüm ikiye ayrılır. Fonksiyonel bölüşüm ve kişisel bölüşüm.

Fonksiyonel bölüşüm, üretim faktörlerinin üretimden aldıkları payların ne adar olduğunu ifade eder. Şöyle ki, belirli bir malın üretimine katılan işgücünün üretimden aldığı paya “ücret”, sermayenin payına “faiz”, tabi kaynakların payına “rant” ve girişimcinin payına “kar” denir. Bu durumda fonksiyonel bölüşüm, bir toplumda belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin ne kadarının “ücret” olarak emek sahiplerine, ne kadarının “faiz” olarak sermaye sahiplerine, ne kadarının “rant” olarak toprak sahipleriyle, ne kadarının “kar” olarak girişimcilere gideceğini ifade eder.

Kişisel bölüşüm, bir ülkede belirli bir dönemde oluşturulan hâsılanın toplumdaki kişiler arasında nasıl dağıldığını ifade eder. Toplumdaki kişilerin aynı zamanda üretim faktörlerinin sahipleri olmaları nedeniyle ücret, rant, faiz ve kar gelirlerinin topluma nasıl dağıldığını gösteren kişisel bölüşüm, sosyal adaletin sağlanması yönü ile önem arz etmektedir.⁸³⁸

Üretilen mal ve hizmetlerin diğer bir ifade ile toplumdaki toplam üretim ve servetin toplumu oluşturan bireyler arasında nasıl bölüşüldüğüne dair konuları içeren âyetleri bu bölümde inceleyeceğiz.

Bölüşüm Alanı İle ilgili Âyetler:

Mekkî Sûrelerde içerisinde bölüşüme ilişkin kelimelerin geçtiği âyetleri incelediğimizde, bu âyetlerin kâr, ücret ve kiranın meşru kılındığına, faizin bereketsiz hoş olmayan ve Allah tarafından sevilmeyen bir bölüşüm olduğuna işaret

⁸³⁷ Turanlı, Doc. Dr, Rona ve İşgüden, Tamer, **Ansillopedik Ekonomi Sözlüğü**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.1987 s. 42

⁸³⁸ Dinler, Zeynel, a.g.e, s. 23

ettiğini, helal kazancı teşvik ettiğini fakat insanların hak etmiş oldukları mal ve hakları eksiltmeyi yasakladığını görürüz. Ayrıca bu âyetlerde insanların gelir durumlarını ifade eden farklı terimlerin geçtiğini ve insanların farklı farklı gelirlerle sahip kılınmalarının hikmetinden bahsedildiğini müşahade ederiz. Bu âyetlerin ilgili olduğu konuları ve ilgili âyetleri şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1. “Kâr”ın meşruluğuna işaret edilmiş, helal kazanç teşvik edilmiştir. Konu ile ilgili âyetler:

Şuayb (a.s) kavmine eksik ölçmeyi ve tartmayı yasakladıktan sonra şöyle seslenir: “Eğer inanıyorsanız Allah’ın bakiyesi sizin için daha hayırlıdır.”⁸³⁹

Bu âyetteki “bakiye”den maksat, iyi davranışlarınız ve birbirinizle olan güzel ilişkiler, helal alış verişler sonucu elde ettiğiniz gerçek ve kalıcı kazanç, kalıcı değerdir.⁸⁴⁰ Meşru sınırlar içerisinde elde edilen tüm kazançlar kar, ücret veya kira helaldir. Hatta bunları Allah’a izafe edilmekle, yani “Allah’ın bakiyesi” ifadesiyle değeri bir kat daha artırılmıştır.⁸⁴¹

“Allah içinizden hastalar, yeryüzünde dolaşıp Allah’ın arayan başka kimseler ve Allah yolunda savaşan başka insanlar bulunacağını bilmiştir.”⁸⁴²

Bu âyette “yeryüzünde dolaşıp Allah’ın lütfünden arayan başka kimseler” ifadesi ile “mudârebe”ye işaret olunmuştur ki bu da mudârebenin meşruluğuna delalet eder.⁸⁴³ Aynı zamanda Allah’ın lütfünden kazanç elde etmek ve ticaret için yolculuğa çıkanlarla Allah yolunda çarpışacak mücahitlerin yan yana zikredilmiş olmaları bunların ikisinin de mükâfatta birbirlerine yakın olduklarına işaret vardır.⁸⁴⁴

⁸³⁹ Hud 11/86

⁸⁴⁰ Esed, Muhammed, a.g.e l. 443

⁸⁴¹ Özel, Mustafa, a.g.e, s. 220

⁸⁴² Müzzemmil 73/20

⁸⁴³ Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 426

⁸⁴⁴ Yazır, Muhammed Hamdi, a.g.e, VIII. 411

2. Devlet hizmetlerinde çalışmanın yani memurluğun, bir başkasının işinde ücretle çalışmanın veya bir başkasını ücretle çalıştırmanın, kiralamanın meşru kılındıklarına işaretler vardır.

a. Devlet hizmetlerinde çalışmanın yani memurluğun meşruluğuna işaret eden⁸⁴⁵ âyetler:

Yusuf (a.s), Mısır Meliki'nin isteği üzerine hazine ve ekonomik işleri düzenleme işini üstlenmiştir. Olay Kur'an'da şöyle anlatılır: “Kral, “O’nu bana getirin O’nu özel olarak yanıma alayım” dedi. Yusuf’la konuşunca dedi ki: “Şüphesiz bugün sen yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir bir kişisin”. Yusuf, “beni ülkenin hazinelerine bakmakla görevlendir. Çünkü ben iyi koruyucu ve bilgili bir kişiyim” dedi. Böylece Yusuf’a dilediği yerde oturmak üzere ülkede imkân ve iktidar verdik. Biz rahmetimizi dilediğimize veririz ve iyi davrananların mükâfatlarını eksiltmeyiz.”⁸⁴⁶

b. Bir başkasının işinde ücretle çalışmanın veya bir başkasını ücretle çalıştırmanın, kiralamanın meşru kılındıklarına işaret eden âyetler:

Hız. Musa'nın Şuayb (a.s)'in işinde ücretle 8 veya 10 yıl çalışması Kur'an'da şöyle anlatılır: “Derken iki kadından birisi utana utana Musa'nın yanına geldi ve şöyle dedi: “Babam koyunlarımızı sulama ücretini vermek üzere seni çağırıyor.” Musa (a.s) Şuayb (a.s)'a gelip başından geçen olayları anlatınca O: “Korkma, o zalim kavimden kurtuldun” dedi. O iki kızıdan biri, “babacığım O’nu ücretle çoban tut. Şüphesiz çalıştırdığı işçilerin en hayırlısı bu güçlü ve güvenilir adamdır.” Dedi. Şuayb (a.s) dedi ki: “bu iki kızımdan birini – sen bana sekiz yıl işçilik yapmak üzere nikâhlamak istiyorum, eğer sen bunu on yıla tamamlarsan o da senden olur. Ben seni

⁸⁴⁵ Döndüren, Hamdi, a.g.e, s. 453

⁸⁴⁶ Yusuf 12/54-56

zora koşmak istemiyorum. İnşallah beni salih kimselerden bulacaksın.” Musa (a.s) şöyle dedi: “Bu seninle benim aramda bir iştir. İki süreden hangisini tamamlarsam bana bir husumet yok. Allah şöylediklerimize vekildir.”⁸⁴⁷

Musa (a.s) ile salih bir kul yolculuk yaparken yolları bir köye uğrar. Bu ikisi yiyecek sıkıntısı içindedirler, köylüler bunlara yiyecek vermezler bu sırada salih kişi orada yıkılmak üzere olan bir duvarı sağlamlaştır ve buna karşılık her hangi bir ücret talep etmez. Musa (a.s) o salih kişiye şöyle der: “Eğer sen isteseydin bu işe karşılık ücret alırdın”⁸⁴⁸

Yukarıdaki âyetler, bir insanın, diğer bir insan tarafından ücret karşılığında çalıştırılmasını meşru olduğunu gösterir. Diğer yandan geçmiş toplumlarda da böyle olduğuna işaret eder.

3. Faizin meşru bir kazanç olmadığına işaret edilmiştir. Konu ile ilgili âyet:

“Başka insanların mal varlığı sayesinde, artsın diye faizle verdiğiniz size Allah katında bir artış sağlamaz. Oysa Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için karşılıksız verdiğiniz zekât O’nun tarafından bereketlendirilir. İşte onlar ödüllerini kat kat alanlardır.”⁸⁴⁹

Bu âyet faiz konusunda ilk âyettir. Burada faizi henüz kesin bir yasaklama görülmemektedir. Fakat bir kimsenin kendi refahını başka insanların mal varlığı sayesinde, yani başkalarını sömürerek artırması şeklindeki gayri ahlaki beklentiye atıfta bulunmak sûretiyle faizin ileride yasaklanacağının ilk işaretlerini vermektedir.⁸⁵⁰

4. İnsanların hak etmiş oldukları ücret, kâr, kira vb. meşru kazançlarını ve

⁸⁴⁷ Kasas 28/24-28

⁸⁴⁸ Kehf 18/77

⁸⁴⁹ Rum 30/39

⁸⁵⁰ Esed, Muhammed, a.g.e II. 829

hakların eksiltmek yasaklanmıştır. Konu ile ilgili âyetler:

Şuayb (a.s) kavmine şöyle der: “Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın, insanların eşyalarını (mallarını ve haklarını) eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunluk yaparak karışıklık çıkarmayın.”⁸⁵¹

Bu âyetteki “insanların mallarını eksiltmeyin” hem maddi haklara, hem de ahlakî ve toplumsal haklara riâyeti belirtir.⁸⁵²

5. İslam öncesi toplumda kadın ve çocukların mirastan pay almamaları ve onların haklarına diğer erkek akrabaların el koyup yemesi eleştirilmiştir. Konu ile ilgili âyetler:

“Hayır, doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz, yoksulu yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. Haram helal demeden mirası yiyorsunuz. Malı aşırı biçimde seviyorsunuz.”⁸⁵³

İslam öncesi Mekke toplumunda kadınlar ve çocuklar miras alamazlardı. İnsanlar onların mallarını da mallarına katarak yerlerdi.⁸⁵⁴ Bu âyetle cahiliye döneminde yapılan bu miras şeklinin doğru olmadığını bu konuda ileride yeni kurallar geleceğine işaret vardır. Ayrıca mirasın mal ve servetin dağılımındaki rolüne de vurgu yapılmıştır. Çünkü yetime dula gidecek miras paylarını da alıp toplayıp yemek⁸⁵⁵ Kur'an tarafından hoş karşılanmıyor.

6. İnsanlara mal-mülk ve servetin farklı farklı bölüştürülmesi Allah tarafındandır. Nedeni ise insanların birbirlerini istihdam etmeleri yani iş yaptırımlarıdır. Konu ile ilgili âyet:

⁸⁵¹ Hud 11/85; Araf 7/585; Şuara 26/83

⁸⁵² Esed, Muhammed, a.g.e I. 289

⁸⁵³ Fecr 89/17-20

⁸⁵⁴ Nesefi, Abdullah b. Ahmet b. Mahmut, a.g.e s. 1347

⁸⁵⁵ Yazır, Muhammed Hamdi, a.g.e, ix. 199

“Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyor? Dünyada onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır.”⁸⁵⁶

7. Toplumdaki kişilere, sahip olduğu mal-mülk ve geliri dikkate alarak verilen bir takım isimler Mekki Sûrelerde geçmektedir. Bu isimler şunlardır:

a. “Ğani” (غنى) zengin, bol mal sahibi, ihtiyaç duymayan anlamlarında kullanılır.⁸⁵⁷ Sahip olduğu maddi imkânı gerek mal-mülk gerekse gelir olarak kendine yetip ihtiyacından fazlasına sahip olan kişiler bu isimle isimlendirilmiştir. “Seni fakir bulup zengin etmedi mi?”⁸⁵⁸ “Zengin eden de yoksun kılan da O’dur.”⁸⁵⁹ Âyetlerinde olduğu gibi.

b. Sahip olduğu maddi imkânı gerek mal-mülk gerekse gelir olarak kendine yetmeyen ihtiyaçlarını karşılayamayan kişiler ise farklı isimlerle isimlendirilmişlerdir. Bunlar:

1. “Âil”(عائل) , yoksul, fakir, muhtaç kimse anlamlarında kullanılır.⁸⁶⁰ Kur’an’da yalnız Duha Sûresinde bir yerde geçmektedir. Yoksul, ihtiyaç sahibi anlamında kullanılmıştır.⁸⁶¹

2. “Miskîn” (مسكين) ismi fâil olmasına rağmen ismi mefûl anlamında kullanılmıştır. Ailesine yetecek nafakası olmayan veya hiçbir şeyi olmayan kişiye denir. İhtiyaç sahibi olması, onun hareketini azaltıp sakinleştirdiği için bu isim ona verilmiştir. Rezil, zayıf, fakirden daha zor durumdadır. Fakir, kendisiyle ayakta

⁸⁵⁶ Zuhuruf 43/32

⁸⁵⁷ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, VIII. 451; İbni Manzûr, a.g.e, “ğ-n-y” maddesi

⁸⁵⁸ Duha 93/8

⁸⁵⁹ Necm 53/48

⁸⁶⁰ Zamahşeri, Carullah Ebu’L-Kasım Muhammed b. Ömer, a.g.e, 442

⁸⁶¹ Duha93/8

kalabileceği bir şeyleri olan kimsedir. Miskîn ise bu şeylere de sahip değildir. “Fakir evine oturur, istemez, miskîn ise ister”⁸⁶²

“Miskîn” kelimesi Kur’an’da yirmi üç yerde geçmektedir. Bunlardan on bir tanesi tekil olarak, on iki tanesi çoğul olarak geçmektedir, yoksul anlamında kullanılmıştır.

3. “Miskînen ze- metrabe” (سكينا ذامتربة) ihtiyaç sahibi öyle ihtiyaç sahibi ki ihtiyacından toprağa yapışmış, kendisi ile toprak arasında hiçbir şey kalmamış kimse anlamındadır, bu kişi fakirden daha zor durumdadır.⁸⁶³

“Miskînen zê- metrabe” kelimesi, Kur’an’da yalnızca Beled Sûresi 16. âyette geçmektedir. İhtiyacından dolayı toprağa yapışmış kimse anlamında kullanılmıştır.

4. “Sâil” (سائل) isteyen anlamındadır. Fakir kimseler, başkalarından ihtiyacından dolayı istediği için bu isimle isimlendirilir.⁸⁶⁴ Kur’an’da “Sâil” kelimesi yedi yerde geçmektedir. Bunlardan altı tanesi Mekkî Sûrelerdedir. Dilenen⁸⁶⁵ ve soru sorup öğrenmek isteyen kişi⁸⁶⁶ anlamlarında kullanılmıştır. Fussilet Sûresi 10. âyette ise hem gıdaya ihtiyaç duyup talep eden hem de yerin ve göğün kaç günde yaratıldığını soran kişi anlamlarına gelmektedir.⁸⁶⁷

5. “İbnü’s-sebîl” (ابن السبيل) in, kelime olarak manası yolun oğlu anlamına gelmektedir. Yolculuğu çok olan kişiye yola bağlı olduğu için bu isim verilmiştir. Yolda kalmış, yola devam etmek istiyor fakat yola devam edebilecek azığa ve diğer imkânlarla sahip olmayan, bu nedenle memleketine dönemeyecek durumda olan

⁸⁶² Zebidi, Muhibbu’d-Din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza, a.g.e, ix. 237

⁸⁶³ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 81

⁸⁶⁴ İbni Manzur, a.g.e, “s-e-l” maddesi; Lane, Edward William, , a.g.e, iii. 10

⁸⁶⁵ Duha 93/10

⁸⁶⁶ Yusuf 12/7

⁸⁶⁷ İbni Side, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, el-Endelüsi, a.g.e, viii. 546

kişilere denir. Bu kimseler için zekâttan pay ayrılır.⁸⁶⁸

“İbnü’s-sebîl” ifadesi Kur’an’da sekiz yerde geçmektedir. Bunlardan iki tanesi Mekkî Sûrelerde altı tanesi Medenî Sûrelerdedir. Yolda kalmış anlamında kullanılmıştır.

6. “Mahrûm”(محروم)kelimesine, yasaklı kılınan, malı yok,⁸⁶⁹ mirasta hissesi olmayan⁸⁷⁰ rızık ona diğerlerine genişletildiği gibi genişletilmemiş olan kimse⁸⁷¹ gibi değişik anlamlar verilmiştir. Bu kelimenin zıt anlamlısı merzuktur.

Bazıları, mahrumu iffetinden dolayı zengin zannedildiği için sadakadan dahi mahrum kalan kimse olarak tarif etmiştir.⁸⁷²

Bütün bu söylenenlerin ortak noktası mahrum kimsenin malının olmadığı ve başkalarına muhtaç olduğudur.

“Mahrum” kelimesi Kur’an’da iki yerde geçmektedir,⁸⁷³ her ikisinde de kendisine mal verilmemiş ihtiyaç içerisindeki kişi anlamında kullanılmıştır.

Mekkî Sûrelerde zengin kimselerden fakir kesimlere değişik yollarla zekât, sadaka vb. gelir transferi bazen emredilir bazen teşvik edilir. Bu konu ile ilgili âyetleri tüketim başlığı altında inceleyeceğiz.

E. TÜKETİM ALANI VE İLGİLİ ÂYETLER

Tüketim Alanı

İktisatçılar tarafından tüketimin farklı unsurlar gözetilerek farklı tanımları yapılmıştır. Bazıları tüketilen mal ve hizmetleri esas alarak bir tanım yapmıştır.

⁸⁶⁸ İbni Manzur, a.g.e, “s-b-l” maddesi

⁸⁶⁹ El-ferâhidî, Halil b. Ahmed, a.g.e, III. 223

⁸⁷⁰ Ferra, Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad, a.g.e, III. 84

⁸⁷¹ Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e s. 122

⁸⁷² Yazır, Muhammed Hamdi, a.g.e, VII. 256

⁸⁷³ Zaryat 51 / 19; Meariç 70 /25

Bazıları da tüketiciyi esas alarak bir tanım yapmıştır.

Tüketilen mal ve hizmetleri esas alanlara göre tüketim: Bir ekonomide belli bir dönemde tüketilen mal ve hizmetlere yönelik harcamaların toplamıdır.⁸⁷⁴

Tüketiciyi esas alanlara göre tüketim: “Ekonomik mal ve hizmetlerin faydalarından ihtiyaçların doğrudan tatminidir. Bu tanıma göre tüketimin söz konusu olabilmesi için mal ve hizmetlerden faydalanmanın dolaysız olması gerekir. Suyu içmek, elektriği evde aydınlatmak için kullanmak v.b. gibi. Bazı malların üretimi için tüketilen şeylere tüketim denmez bunlara ön kullanım denir.

Tüketim konusu olan mal, tüketim sonucu ya tamamen yok olur, ya ortada kalır fakat yıpranır ya da malda herhangi bir değişiklik olmaz. Örneğin ekmek tüketildiğinde yok olur, kaşık, çatal vb. aletler kullanıldığında yıpranır, resim tabloları seyredildiği zaman bir değişikliğe uğramaz.”⁸⁷⁵

İhtiyaçlarını gidermek veya tatmin sağlamak amacı ile mal ve hizmet kullanan kişi veya topluluğa tüketici denir.⁸⁷⁶ Tüketicinin harcama kararını verirken hangi kıstasları esas aldığı, diğer tüketicilerle olan ilişkileri, nafakasından sorumlu olduğu kimselere karşı takınacağı tavır, tüketicinin sınırlılıkları ve tercihini etkileyen faktörler gibi tüketim süreci ile ilgili bütün unsurlar tüketim alanını oluşturur.

Mekkî Süreleedeki tüketim alanına ilişkin âyetleri bu başlık altında inceleyeceğiz.

Tüketim Alanı İle İlgili Âyetler

Mekkî Sürelerde içerisinde, tüketim alanına ilişkin kelimelerin geçtiği âyetleri incelediğimizde bu âyetlerin kişinin tüketim kalıbı ile Allah ve ahirete inancı

⁸⁷⁴ Akyüz, Müfit ve Ertel, Nesrin, a.g.e, s.360

⁸⁷⁵ Dinler, Zeynel, **İktisada Giriş**, Ekin Yayınevi, Bursa, 1996, s.23

⁸⁷⁶ Türkay, Orhan, a.g.e, s. 8

arasında ilişki kurduğunu görürüz. Aynı zamanda insanın doğası itibariyle cimri ve bencil olduğu gerçeğinden yola çıkarak onun bu özelliğini eğitici ve ıslah edici harcaması ile ilgili bazı prensipler getirdiğini de müşahade ederiz. Üretimle ilgili âyetlerde geçen konular ve ilgili âyetler şu şekilde gruplandırılabilir:

1. Kişinin etrafındaki ihtiyaç sahibi olan yetim, yoksul, yolda kalmış vb. ihtiyaç sahibi kimselere karşı duyarlı olması ile Allah ve ahirete imanı arasında irtibat kurulur.

a. Allah’a iman ile ihtiyaç sahiplerine duyarlılık arasında ilişki kuran âyetler:

“Onlar kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. (derler).”⁸⁷⁷

“Sonra cehenneme sallayın onu, sonra uzunluğu yetmiş arşın olan zincire vurun onu, çünkü o büyük Allah’a inanmıyordu. Yoksulu doyurmaya ön ayak olmuyordu.”⁸⁷⁸

“Allah’ın size rızık olarak verdiklerinden hayra harcayınız, denildiğinde, kâfirler müminlere derler ki: Allah’ın dilediği takdirde doyuracağı kimseleri biz mi doyuracağız? Siz gerçekten apaçık bir sapıklık içindesiniz.”⁸⁷⁹

b. Ahirete iman ile ihtiyaç sahiplerine duyarlılık arasında ilişki kuran âyetler:

“Dini (ahiret cezasını) yalanlayanı gördün mü? İşte o öksüzü iter, kakar; yoksulu doyurmaya ön ayak olmaz.”⁸⁸⁰

“Onlar cennettedirler, bir birlerine suçlular hakkında sorular sorarlar ve dönüp onlara şöyle derler: “Sizi şu yakıcı ateşe ne sürükledi?” Onlar da derler ki:

⁸⁷⁷ İnsan76/8,9

⁸⁷⁸ El-Hakka69/31-34

⁸⁷⁹ Yasin36/47

⁸⁸⁰ Maun1107/1-3

“Biz namaz kılanlardan olmadık, yoksulu da yedirmezdik, batıla dalanlarla biz de daldık, ceza gününü de yalanlıyorduk, nihâyet ölüm bize gelip çattı”⁸⁸¹

“Onlar zekâtı vermezler ahireti de inkâr eden onlardır.”⁸⁸²

2. İnsan doğası gereği cimriliğe eğilimlidir. Konu ile ilgili âyetler:

“De ki: “Rabbimin rahmet kaynağına eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kısıtıkça kısırdınız. İnsanoğlu da pek eli sıkıdır.”⁸⁸³

“Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır. Ona bir hayır dokunduğunda eli sıkıdır.”

3. Muhataplarından harcama yaptıklarında bazı prensiplere uymaları istenmiştir. Bu prensipler ve ilgili âyetler:

a. Gerektiği yere yeterince harcama yapmak, gereğinden fazla yaparak isrâfa gereğinden az yaparak cimriliğe kaçmamak. Konu ile ilgili âyetler:

“(Rahmanın kulları) harcadıkları zaman ne isrâf ederler ne de cimrilik ederler, harcamaları bu ikisinin arasında dengeli olur.”⁸⁸⁴

“Ey İnsanoğlu! Yakınlarına haklarını ver; düşküne de; yolda kalmışa da; ama sakın elindekini anlamsız amaçsız bir biçimde saçıp savurma. Çünkü bil ki saçıp savuranlar şeytanın kardeşleridir. Şeytan da zaten Rabbine karşı gerçekten çok büyük nankörlük sergilemiştir.”⁸⁸⁵

b. Kişinin meşru şeylerden kendini mahrum edecek kadar eli sıkı olmaması, meşru sınırlar içerisinde Allah’ın nimetlerinden faydalanması, başkalarına muhtaç olacak kadar da eli açık olmaması. Konu ile ilgili âyetler:

⁸⁸¹ Müddessir74/40-47

⁸⁸² Fussilet 41/7

⁸⁸³ İsrâ 17/100

⁸⁸⁴ Furkan25/67

⁸⁸⁵ İsrâ17/26,27

“Ey Âdemoğulları! Her mescide girişinizde süslü güzel elbiselerinizi giyin, fakat isrâf etmeyin; çünkü Allah isrâf edenleri sevmez.”⁸⁸⁶

Bu âyetin nüzul sebebi ile ilgili Ferrâ şöyle der: “Arap kabileleri hac günleri ancak yaşayacak kadar yiyorlar, et ve yağlı yemek yemiyorlar, Kâbe’yi gündüz erkekler gece bayanlar olmak üzere çıplak tavaf ediyorlar, bazı avret yerleri görünecek şekilde yırtık elbise giyiniyorlardı.

Müslümanlardan bazıları dediler ki: “Rabbimiz için gayret göstermeye biz daha hak sahibiyiz,” yani cahiliye insanların yaptıklarını istiyorlardı. Allah (c.c) bu âyeti indirdi. Bu âyetteki isrâf dinin meşru sınırlarını gerek daraltarak gerekse genişleterek aşmaktır.”⁸⁸⁷

“De ki: “Allah’ın kulları için yarattığı güzelliği, rızkın iyisini, temizini yasaklayan kim?”

“De ki: “Bunlar dünya hayatında iman edenler için meşrudurlar,”⁸⁸⁸ kıyamet gününde ise yalnız onlara özgü olacaktır.” Anlama- kavrama yeteneği olan insanlar için bu mesajları biz böyle açık açık dile getiriyoruz.”⁸⁸⁹

“Çardaklı çardaksız üzüm bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, zeytinleri, narları- birbirine benzer benzemez biçimde- yaratan hep O’dur. Her bir meyve verdiği zaman meyvesinde yiye, devşirilip toplandığı günde hakkını zekât ve sadakasını verin. Fakat isrâf etmeyin. Çünkü Allah isrâf edenleri sevmez.”⁸⁹⁰

“Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma, sonra kınanır kaybettiklerinin hasretini çeker durursun”⁸⁹¹

⁸⁸⁶ Araf7/31

⁸⁸⁷ Ferrâ, Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad, a.g.e, 1.378

⁸⁸⁸ Esed, Muhammed, a.g.e, III.275

⁸⁸⁹ Araf7/32

⁸⁹⁰ En’am6/141

⁸⁹¹ İsrâ17/29

“Size rızık olarak verdiklerimizden temiz olanlarından yeyin, bu hususta taşkınlık ve nankörlük de etmeyiniz; sonra sizi gazabım çarpar. Her kim ki gazabım çarparsa o, yıkılıp gitmiştir.”⁸⁹²

c. Kişinin başta nafakasından sorumlu olduğu kimseler olmak üzere etrafındaki insanlara, imkanları nispetinde yardımcı olması, içinde bulunduğu toplumda ihtiyaç sahiplerine karşı duyarlı olması ve malından onlar için de harcama yapması. Konu ile ilgili âyetler:

“Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver, fakat saçıp savurma!”⁸⁹³

“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi, emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”⁸⁹⁴

“Herkim başkaları için harcar ve Allaha karşı sorumluluk bilinci taşırsa ve nihai güzelliğin gerçekliğine inanırsa,⁸⁹⁵ işte onun için nihai huzur ve rahatlığa giden yolu kolaylaştırır.”⁸⁹⁶

“Onlar kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık nede bir teşekkür bekliyoruz (derler).”⁸⁹⁷

“De ki: “ Rabbim kullarından dilediğine bol rızık verir ve dilediğinden kısar. Siz hayra ne harcarsanız Allah onun yerine başkasını verir. O rızık verenlerin en hayırlısıdır.”⁸⁹⁸

⁸⁹² Taha 20/81

⁸⁹³ İsra17/26

⁸⁹⁴ Nahl16/90

⁸⁹⁵ Esed, Muhammed, a.g.e, III.275

⁸⁹⁶ Leyl92/5,6,7

⁸⁹⁷ İnsan76/8,9

⁸⁹⁸ Sebe34/39

“Yine onlar Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri araların da danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızktan da harcarlar.”⁸⁹⁹

“ Allahın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar, kendilerine verdiğimiz rızktan Allah için gizli ve açık harcayanlar, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler”⁹⁰⁰

“İşte onlara, sabretmelerinden ötürü, mükâfatları iki defa verilecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle savarlar, kendilerine verdiğimiz rızktan da Allah rızası için harcarlar.”⁹⁰¹

“Temizlenmek için malını hayra veren, Allah’a karşı gelmekten en çok sakınan kimse ateşten uzak tutulacaktır.”⁹⁰²

“Cimrilik yapana ve kendi kendine yeterli olduğunu zannedene ve nihai güzelliği yalan sayana gelince, onun için zorluğa ve sıkıntıya giden yolu kolaylaştırırız.”⁹⁰³

d. Zekâtın isteyerek, gönül hoşnutluğuyla ve önündeki bütün engelleri aşarak verilmesi.⁹⁰⁴ Konu ile ilgili âyetler:

“O halde Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun, namazı kılın, zekâtı verin, Allaha gönül hoşnutluğu ile ödünç verin. Kendiniz için önden (dünyada iken) ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz; hem de daha üstün ve mükâfatça daha üstün olmak üzere. Allah’tan mağfiret dileyin, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı

⁸⁹⁹ Şura42/38

⁹⁰⁰ Fatır35/29

⁹⁰¹ Kasas28/54

⁹⁰² Leyl 92/17,18

⁹⁰³ Leyl92/8-10

⁹⁰⁴ Kur’an’da zekâtla ilgili âyetlerde “a’ta” fiili yerine “ete” fiili kullanılmıştır. Çünkü “ete” fiili daha kuvvetli bir anlam içerir ve engellere takılmadan kolaylıkla vermek anlamındadır.(Râğıb, el-İsfahanî, Ebu’L Kasım Hüseyin b. Muhammed, a.g.e, 18; Zebidi, Muhibbu’d-din Ebu’l-Fadl Muhammed Murtaza a.g.e, x. 8)

çok esirgeyicidir.”⁹⁰⁵

“O kimseler, namazı kılarlar, zekâtı verirler, onlar ahirete de kesin olarak iman ederler.”⁹⁰⁶

“Onlar ki zekâtı verirler.”⁹⁰⁷

e. Bazı şeyleri tüketmek yasaklanmıştır. Konu ile ilgili âyetler:

“De ki: bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti- ki pisliğin kendisidir-ya da günah işleyerek Allah’tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak üzere kim bunlardan yemek zorun da kalırsa bilsin ki Rabbin bağışlayan ve esirgeyendir.”⁹⁰⁸

⁹⁰⁵ Müzzemmil73/20

⁹⁰⁶ Lokman31/4;Neml27/3

⁹⁰⁷ Müminnün23/4

⁹⁰⁸ En’am6/145

SONUÇ

Kur'an'ın iktisadî hayata ilişkin içeriğini anlamaya yönelik gayretlerin bir parçası olan *Mekkî Sûrelerde İktisadî Alana İlişkin Kelimeler* adlı bu çalışmamızda Mekkî Sûrelerin taranması sonucu iktisadî alana ilişkin 55 kelime tespit ettik. Bu kelimeleri ait oldukları iktisadî alanlara göre tasnif ettik. Her bir kelimenin anlamlarını ilk dönem Arapça lügatlerden başlamak üzere taradıktan sonra bu kelimeler ışığında bu kelimelerin içinde geçtiği âyetleri anlamaya çalıştık ve gördük ki: Kur'an, ilk muhatabı olan Mekke toplumuna her bir iktisadî süreçle ilgili önemli mesajlar vermiş ve İslam öncesi Mekke Toplumunun bir takım yanlış uygulamalarını eleştirmiştir. Bu kelimeler ve ait oldukları iktisadî alanları şu şekilde belirledik:

a-Üretime ilişkin kelimeler: 'M-V-L', 'R-Z-K', 'H-Y-R', 'K-V-T', 'H-Z-N', 'K-N-Z', 'N-A-M', 'M-T-A', 'A-Y-Ş', 'D-R-R', 'B-E-S', 'S-H-R', 'Ş-D-D', 'B-D-A', 'C-V-A'.

Mekkî Sûrelerde bu kelimelerin geçtiği ayetlerin sayısı yaklaşık iki yüzdür. Bu ayetlerin içeriğini iktisadî açıdan incelediğimizde gördük ki:

Kur'an'a göre mal, insanların faydası için yaratılmıştır; dünya hayatının geçim vasıtasıdır ve geçicidir. Tüm var olanların gerçek sahibi sadece Allah'tır. İnsan, yaratılışı gereği mala çok meyyaldir. Allah kullarını mal-mülk sahibi olma açısından farklı yaratmıştır. Bunun nedeni toplumsal hayat paylaşımında birinin diğerine iş yaptırmasıdır. Kişi yalnız mal sahibi olmakla Allah yanında hiçbir üstünlüğe sahip değildir. Mal kişiye imtihan için verilmektedir. Allah kullarını, kendine yönelmeleri için bazen iktisadî darlığa uğratmaktadır. Kendisine yönelip hatalarından döndükleri takdirde onlara iktisadî bereketi vaat etmektedir.

Kur'an'ın mala yüklediği bu anlam İslam öncesi cahiliye toplumunun mala yüklediği anlamla taban tabana zıttır. Cahiliye insanları mal-mülk ve evlat sahibi olmayı üstün olmanın en önemli kıstası olarak görüyorlar ve bununla başkalarına karşı övünüyorlardı.

b-Ölçüye ilişkin kelimeler: 'V-F-Y', 'K-Y-L', 'T-F-F', 'V-Z-N', 'KISTÂS', 'K-S-T', 'K-D-R'.

Mekkî Sûrelerde bu kelimelerin geçtiği ayetlerin sayısı yaklaşık seksendir. Bu âyetlerin içeriğini iktisadî açıdan incelediğimizde Kur'an'ın üzerinde durduğu konulardan birinin de kamu düzeni ve ekonomik hayatın düzgün işlemesinin başlıca unsurlarından biri olan ölçü ve tartıya riâyet olduğunu müşahade ettik. Kur'an ölçü ve tartıyı doğru yapmayı ve doğru aletle tartı yapmayı emretmiş, eksik veya fazla ölçmeyi ve tartmayı yasaklamıştır. Ayrıca, ölçü ve tartıda yapılan hile ile ahirete iman arasında ilişki kurmuş, insanların çifte standart uygulayarak aynı olayı kendisi için değerlendirdiğinde başka, diğer insanlar için değerlendirdiğinde başka şekilde yorumlamalarını kınamıştır.

c-Dolaşıma ilişkin kelimeler: 'T-C-R', 'E-L-F', 'D-R-B', 'Ş-R-Y', 'B-Y-A', 'C-V-R', 'S-M-N'.

Mekkî Sûrelerde dolaşıma ilişkin kelimelerin geçtiği ayetlerin sayısı yaklaşık ellidir. Bu ayetlerin içeriğini iktisadî açıdan incelediğimizde, Mekke'nin, Arap yarımadasındaki uluslararası ticaretin merkezinde olması ve cahiliye Araplarının asıl mesleğinin ticaret olması nedeniyle Kur'an'ın Mekkeli muhataplarına bu durumu hatırlattığını ve bu güven ortamını oluşturan Allah'a kulluk etmeleri gerektiğini ifade

ederek uluslararası ticaretin önemine işaret ettiğini müşahede ederiz. Ayrıca Kur'an, rızık aramak için sefere çıkmayı Allah yolunda cihat için sefere çıkmakla birlikte anarak helal rızık için olan gayreti teşvik etmiştir.

d-Bölüşüme ilişkin kelimeler: 'K-S-M', 'S-K-N', 'T-R-B', 'H-R-M', 'S-E-L', 'A-Y-L', 'İBNÜ'S-SEBİL', 'Ğ-N-Y', 'N-S-B', 'V-R-S', 'R-B-V'.

Mekkî Sûrelerde bölüşüme ilişkin kelimelerin geçtiği ayetlerin sayısı yaklaşık altmıştır. Bu ayetlerin içeriğini iktisadî açıdan incelediğimizde, Kur'an'ın, İnsanların birbirlerini istihdam etmelerinin Allah'ın koyduğu düzenin gereği olduğunu ifade ederek kişilerin başkalarının hak etmiş olduğu mal, hak, ücret, kâr, kira vb şeyleri eksilterek haksız ödeme yapmayı yasakladığını görürüz. Ayrıca Kur'an, Helal kazancı Allah'a izafe ederek onu amaç edinmeyi teşvik etmiştir. Hak etmediği mal-mülk vb. şeyleri toplayıp yığan kimseleri azapla tehdit etmiştir. Aynı zamanda bir kimsenin kendi refahını başka insanların mal varlığı sayesinde, yani başkalarını sömürerek artırması şeklindeki gayri ahlaki beklenti olarak bilinen faizin çirkinliğine özellikle işaret etmiştir.

e-Tüketime ilişkin kelimeler: 'N-F-K', 'T-A-M', 'Z-K-V', 'S-D-K', 'E-T-Y', 'S-R-F', 'G-T-R', 'B-Z-R', 'H-L-K', 'B-S-T', 'B-H-L', 'M-L-G', 'H-Z-Z', 'G-R-Z', 'T-R-F'.

Mekkî Sûrelerde tüketime ilişkin kelimelerin geçtiği ayetlerin sayısı yaklaşık yüz dür. Bu ayetlerin içeriğini iktisadî açıdan incelediğimizde, Kur'an'ın Mekkî Sûrelerde sadece kazancın doğru yollarla kazanıldığı ile ilgilenmediği, aynı zaman kişinin bu kazancı nereye nasıl harcadığı ile de ilgilendiğini görmekteyiz.

Kur'an'ın ön plana çıkardığı tüketici tipi, normatif kaideleri ve ekonomi ötesi prensipleri göz önüne alarak kişisel arzu, istek ve ihtiyaçları için harcama yapan veya yapma kapasitesi olan kişidir. Kur'an'ın öngördüğü bu tüketici tipinin diğerlerinden farkı normatif kaideler ve ekonomi ötesi prensipleridir. Bu yaklaşım Kur'an' ile hayatını anlamlandıran kişinin yaklaşım tarzıdır. Doğal olarak Kur'an'a inanan tüketicinin davranış biçimi farklılık gösterecektir. Kur'an'a inanmış olması onun kişisel istek, arzu ve ihtiyaçlarına şekil verecektir. Karar verme özelliği de bu çerçevede neticeye ulaşacaktır. İhtiyaçlarını belirlerken buna göre bir mal veya hizmet piyasasında aktif ya da pasif bir davranış içinde bulunacaktır.

Yaptığı harcamadan dolayı ahirette hesaba çekileceğine inanan tüketici, “Allah'ın sana verdiği ile ahiret yurdunu takip et, ama dünyadan da nasibini unutma!”⁹⁰⁹ hükmü gereğince tüketimini iktisadî faydayı elde etmenin yanında, tüketimi gelirin bir fonksiyonu olarak görmeyerek, ihtiyaçtan fazlasını lüks, isrâf ve saçıp savurma yerine ihtiyaç sahiplerine harcayacak şekilde yönlendirecektir.

Kur'an, İktisat açısından bakıldığında Mekke döneminde bazı değerleri ve ekonomi dışı prensipleri dikkate alan bir zihin yapısına sahip tüketici tipi oluşturmayı hedeflemiş; diğer yandan yalnız kendi çıkarı peşinde koşan, toplumdaki ihtiyaç sahiplerine karşı duyarsız tüketici tiplerini ise ciddi bir şekilde eleştirmiştir. Bu zihinsel alt yapıya sahip ilk Müslümanların, Medine'deki sosyal ve siyasal yapıya iktisat açısından bakıldığında, kısa bir dönemde başarılı huzurlu bir toplum oluşturmuş oldukları müşahade edilmektedir.

İktisadî açıdan bakıldığında Kur'an'ın mesajıyla gerçekleştirmeyi hedeflediği tüketici tipinin özellikleri:

⁹⁰⁹ Kasas28/77

1- Yerinde ve gerektiği kadar harcamaları, Allah'ın yasak kıldığı yerlere harcama yapmadıkları gibi, meşru olan yere de gereğinden fazla veya az harcama yapmamalarıdır.

2- Başta geçiminden sorumlu olduğu kimseler olmak üzere toplumdaki bütün ihtiyaç sahiplerine karşı duyarlı olmalarıdır.

3- Mal ve mülk sahibi olmayı sorumluluk kabul edip onunla başkalarına bir üstünlük taslamamaları ve ihtiyaç sahiplerine karşı birbirlerini teşvik etmeleridir.

4- Zekâtlarını içten gelerek ihtiyaç sahiplerini incitmeden vermeleri ve faizden sakınmalarıdır.

Görüldüğü gibi Kur'an ilk muhataplarına iktisadî alanla ilgili çok ciddi esaslar getirmiştir.

Netice itibarıyla bu dönemde iktisadî bir sistem tespiti mümkün gözükmemektedir; çünkü bu dönemde Müslüman toplum sosyal ve siyasal yapısını tam olarak oluşturamamıştı. Ancak Mekkî Sûrelerin genel karakterine uygun olarak iktisadî alanın inanan bir insan tarafından İslam'ın inanç esaslarıyla uyumlu bir şekilde nasıl anlamlandırılması gerektiğinin üzerinde epeyce durulmuş, Müslüman'ın iktisadî hayata bakışının temelleri bu dönemde oluşturulmuştur. Müslümanlar ileride gelecek iktisadî alanla ilgili uygulamalara zihinsel olarak bu dönemde hazırlanmışlardır ve Medine'de sistem haline gelen yapının ilkesel alt yapısı şekillenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

AKYÜZ, Müfit ve Ertel, Nesrin, Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, Dünya Yayınları, İstanbul, 1990

ALBAYRAK, Halis, Tefsir Usulü, Şule Yayınları, İstanbul, 1998

-----, Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi, Şule Yayınları, İstanbul, 1996

ATEŞ, Süleyman, Kur'an'ı Kerim ve Yüce Meali, İstanbul, 1990

BAZERGAN, Mehdi, Kur'an'ın Nüzûl Süreci, Fecr Yayınları, Ankara, 1998

-----, Mehdi, Adım Adım Vahiy, Fecr Yayınları, Ankara, 1998

CEVHERİ, İmail b. Hammad, es-Sihâhl Tacu'l-Luga ve Sihâhlu'l-Arabiyye, Beyrut, 1990

CÜRCANİ, Seyyid Şerif ali b. Muhammed el-Curcani, Kitabü't-Tarifât, Beyrut, 1995,

DİNLER, Zeynel, İktisada Giriş, Ekin Yayınevi, Bursa, 1996

TURANLI, Tamer, Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul. 1987

DOĞAN, D.Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996

DÖNDÜREN, Hamdi, Ticaret ve İktisat İmihali, Erkam Yayınları, İstanbul, 1993

EBU ZEHRA, Muhammed, İslam Hukuk Metolojisi, (Abdulkadir Şener), Fecr Yayınevi, Ankara, 2000

EBU ZEYD, Nasr Hamid, İlâhi Kitabın Tabiatı, Kitabiyat, Ankara, 2001,

EL-FERAHİDİ, Halil b. Ahmet, Kitâbu'l-Ayn, Dar ve Mektebü'l Hilâl,

EL-HİMYERİ, Nişvan b. Said, Şemsü'l-Ulum, Beyrut, 1999, III. 1963

EL-KARİ, Nuru'd-Din Ali b. Sultan Muhammed el-Herevi, Dav'u'l-Meali li-Bedi'l-Emali, Daru İkra', Şam, 2002,

- EL-KETTAN**, Menna Halil, Ulumu'l Kur'an, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997
- ESED**, Muhammed, Kur'an Mesajı, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999
- ES-SUYUTÎ**, Celaledin, el-Itkan Fl Ulumi'l Kur'an, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1987
- EZHERÎ**, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmet el-Ezheri, Tehzibü'l-Luga, 1967
- FAZLURRAHMAN**, Ana Konularıyla Kur'an, (çev. Alpaslan Açıkgenç), Ankara, 2000
- FERRÂ**, Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad,, Meâni'l-Kur'an, Beyrut , 1983
- FÎRÛZÂBÂDÎ**, Ebu Tahir Mecdu'd-din Muhammed b. Ya'kub eş-Şirazi, el-Kamusu'l-Muhît, Beyrut, 1986
- GAZALÎ**, Muhammed, Kur'an'ı Anlamada Yöntem, Şule Yayınları, 1998
- GÖLCÜK**, Şerafeddin, Bakillani ve İnsan Fiilleri, Diyanet Yayınları, Ankara, 1997
- HAMÎDULLAH**, Muhammed, (çev. Salih Tuğ), M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1993
- HİMYERÎ**, Neşvân b. Said, Şemsü'l -Ulum, Alemü'l- Kütüb, Beyrut, Trs
- İBNİ DÜREYD**, Ebubekr Muhammed b. el-Hasan, Kitabu Cemheratü'l-Lüga, Daru'l- Maarif, Hadarabad, TRs
- İBNİ FÂRİS**, Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, Mucmelu'l-Luğa, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1986
- , Ahmet b. Fâris b. Zekeriya, Mu'cemu Mekâyîsi'l-Lüga, Kahire, 1984
- İBNİ MANZUR**, Cemaleddin Muhammed b. Mükrim, Lisanu'l Arap, Beyrut, 1956
- İBNİ SİDE**, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, el-Endelüsi, el-Muhkem ve'l-Muhitu'l-Azam, Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut, 2000

- İZUTSU**, Toshihiko, Kur'an'da Dinî ve Ahlâki kavramlar, Pinar Yayınları, İstanbul, 1997.
- KALLEK**, Cengiz, Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992,
- KARAMAN**, Hayrettin, Kur'an'ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002,
- KERMİ**, Hasan Said, el-Hadi ile Lugatü'l-Arabî, Beyrut, 1991,
- LANE**, Edward William, An Arabic- English Lexion, Beyrut, 1980
- MUTÇALI**, Serdar, Dağarcık, İstanbul, 1995
- NESEFİ**, Abdullah b. Ahmet b. Mahmut, Medârikü't-Tenzîl ve Hakikatü't- Te'vîl, Dâru'l-Marife, Beyrut, 2000,
- ÖZEL**, Mustafa, İktisat ve Din, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 214
- RÂĞİB**, el-İsfahanî, Ebu'L Kasım Hüseyin b. Muhammed, el-Mufradat fi Garîbi'l Kur'an, Beyrut, 2001,
- SARIÇAM**, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004
- SEMİN**, Ahmet b. Yusuf el-Hlebi, Umdetü'l-Huffaz fi Tefsiri Eşrafi'l-Elfaz, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1994
- SERİNSU**, Ahmet nedim, Kur'an Nedir, Şule Yayınları, İstanbul, 1996
- Ahmet Nedim, Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzül'ün Rolü, Şule Yayınları, İstanbul, 1994
- SPENCER**, Milton, Contemporary Microeconomics, New York, 1986
- ŞABAN**, Zekiyyuddin, İslam Hukuk İlminin Esasları, (çev. İbrahim Kâfi Dönmez), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001

- ŞERBASİ**, Ahmet, el-Mu'cmü'l-İktisadiyyü'l-islamiyyü, Beyrut, 1981
- TOPALOĞLU**, Bekir ve **KARAMAN**, Hayrettin, Arapça-Türkçe Yeni Kamus, İstanbul
- TÜRKÇE SÖZLÜK**, Türk Dil Kurmu, İstanbul, 1992,
- TÜRKAY**, Orhan, Mikro İktisat Teorisi, Adım Yayıncılık, Ankara, 1991
- ÜLGENER**, F. Sabri, İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Yapısı, Der Yayınları. İstanbul, 1981
- YAZIR**, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992
- ZAMAHŞERİ**, Carullah Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer, Esasu'l-Belağa, Beyrut, 1965
- , Ebu'l-Kasım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed, el-Keşşaf, Beyrut, 1996
- ZEBİDİ**, Muhibbu'd-din Ebu'l-Fadl Muhammed Murtaza, Tacu'l-Aruz min cevahiri'l-Kamus, Kahire, 1306
- ZUHAYLİ**, Vehbe, İslam Fıkıh Ansiklopedisi, Risale Yayınları, İstanbul, 1994

EK-1 TABLO

KUR'ANDAKİ SÜRELERİN NÜZUL SIRASINA GÖRE DİZİLİŞİ ⁹¹⁰

MEKKİ SÜRELER					
NÜZUL S.	SÜRE ADI	KUR'ANDAKİ S.	NÜZUL S.	SÜRE ADI	KUR'ANDAKİ S.
1	ALAK	96	59	SEBE	34
2	KALEM	68	60	ZÜMER	39
3	MÜZZEMMİL	73	61	MÜMİN(GAFİR)	40
4	MÜDDESSİR	73	62	FUSSİLET	41
5	FATİHA	1	63	ŞURA	42
6	MESED	111	64	ZUHRUF	43
7	TEKVİR	81	65	DUHAN	44
8	ALAK	87	66	ĞAŞİYE	88
9	LEYL	92	67	AHKAF	46
10	FECR	89	68	ZARİYAT	51
11	DUHA	93	69	CASİYE	45
12	İNŞİRAH	94	70	KEHF	18
13	RAHMAN*	55	71	NAHL	16
14	ASR	103	72	NUH	71
15	ADİYAT	100	73	İBRAHİM*	14
16	KEVSER	108	74	RAD	13
17	TEKASÜR	102	75	ENBİYA	21
18	MAUN	107	76	MÜMİNUN	23
19	KAFİRUN	109	77	SECDE	32
20	FİL	105	78	TUR	52
21	FELAK	113	79	MÜLK	67
22	NAS	114	80	EL- HAKKA	69
23	İHLAS	112	81	MEARİC	70
24	NECM	53	82	NEBE	78
25	ABESE	80	83	NAZİAT	79
26	KADR	97	84	İNFİTAR	82
27	ŞEMS	91	85	İNŞİGAG	84
28	BURUC	85	86	RUM	30
29	TİN	95	87	ANKEBUT	29
30	KUREYŞ	106	88	MUTAFFİFUN	83
31	KARİA	101	89	ZELZELE(D.B)	99
32	KİYAMET	75	90	İNSAN(D.B)	76
33	HÜMEZE	104			
34	MÜRSELAT	77			
35	KAF	50			
36	BELED	90			
37	TARIK	86			
38	KAMER	54			
39	SAD	38			
40	ARAF	7			
41	CİN	72			
42	YASİN	36			
43	FURKAN	25			
44	FATİR	35			
45	MERYEM	19			
46	TAHA	20			
47	VAKİA	56			
48	ŞUARA	26			
49	NEML	27			
50	KASAS	28			
51	İSRA	17			
52	YUNUS	10			
53	HUD	11			
54	YUSUF	12			
55	HİCR	15			
56	ENAM	6			
57	SAFFET	37			
58	LOKMAN	31			

MEDENİ SÜRELER		
NÜZUL S.	SÜRE ADI	KUR'ANDAKİ S.
91	BAKARA	2
92	ENFAL	8
93	ALİ- İMRAN	3
94	AHZAP	33
95	MÜMTEHİNE	60
96	NİSA	4
97	HADİD	57
98	MUHAMMED	47
99	TALAK	65
100	BEYYİNE	98
101	HAŞR	59
102	NUR	24
103	HAC	22
104	MÜNAFİGUN	63
105	MÜCADELE	58
106	HUCURAT	49
107	TAHRİM	66
108	TAKABÜN	64
109	SAF	61
110	CUMA	62
111	FETİH	48
112	MAİDE	5
113	TEVBE	9
114	NASR	110

⁹¹⁰ Esas olarak Hz. Osman'ın mushafındaki nüzul sırası alınmıştır. Fakat Rahman ve İbrahim Sûreleri ibni Abbas'ın Mushafına göre; Esed, Muhammed, **Kur'an Mesajı**, İşaret Yayınları, İstanbul 1999, III, 1374

Yıldız, Mehmet Sami, Mekkî Surelerde İktisadî Alana İlişkin Kelimeler,
Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof.Dr. Ahmet Nedim Serinsu, 165 s.

ÖZET

Bu çalışmanın konusu Kur'an'ın iktisadî hayata ilişkin içeriğidir.

Araştırmanın konusu, önemi, amacı ve çalışmada izlenen metot, kaynakları ve ilgili kavramlar hakkındaki bilgiler giriş kısmında verilmiştir.

Birinci bölümde Mekkî Sûrelerdeki iktisadî alana ilişkin kelimeler tespit edilerek ilişkin oldukları iktisadî alanlara göre tasnif edilmiştir. Arkasından bu kelimelerin anlamları Arapça sözlülerden araştırılmış ve Kur'an'da kullanıldığı anlamlar incelenmiştir. Bu kelimelerin geçtiği ayetlerin bağlamları hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ise iktisadi alana ilişkin kelimelerin geçtiği ayetler ilgili oldukları iktisadi alanlara göre tasnif edilmiş ve iktisadî açıdan incelenmiştir.

Sonuç başlığı altında ise çalışmada varılan sonuçlar özetlenmiştir.

Yildiz, Mehmet Sami, The Words Relating To Economic Area In The Meccan Suras, Master Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr.Ahmet Nedim Serinsu, 165 s.

ABSTRACT

The subject of study is the understanding of contents of the Koran relating to economic life.

The subject and importance of study, the method followed in this study, the sources and related concepts are all handled in the introduction section.

In the first part, the words relating to economic area in the Meccan Suras are determined and classified into the economic areas which they are related to. Then their meaning are examined from Arabic dictionaries. After that the meanings which they are used in the Koran are also investigated and information about the context of verses of Koran in which these words are passed is given.

In the second part, the verses of the Koran in which these words are passed classified into the economic areas which they are related to and examined from the economical point of view.

In the end part, the results of the study are summarized.

**Yıldız, Mehmet Sami, Mekkî Surelerde İktisadî Alana İlişkin Kelimeler,
Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof.Dr. Ahmet Nedim Serinsu, 165 s.**

ÖZET

Bu çalışmanın konusu Kur'an'ın iktisadî hayata ilişkin içeriğidir.

Araştırmanın konusu, önemi, amacı ve çalışmada izlenen metot, kaynakları ve ilgili kavramlar hakkındaki bilgiler giriş kısmında verilmiştir.

Birinci bölümde Mekkî Sûrelerdeki iktisadî alana ilişkin kelimeler tespit edilerek ilişkin oldukları iktisadî alanlara göre tasnif edilmiştir. Arkasından bu kelimelerin anlamları Arapça sözlülerden araştırılmış ve Kur'an'da kullanıldığı anlamlar incelenmiştir. Bu kelimelerin geçtiği ayetlerin bağlamları hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ise iktisadi alana ilişkin kelimelerin geçtiği ayetler ilgili oldukları iktisadi alanlara göre tasnif edilmiş ve iktisadî açıdan incelenmiştir.

Sonuç başlığı altında ise çalışmada varılan sonuçlar özetlenmiştir.

Yildiz, Mehmet Sami, The Words Relating To Economic Area In The Meccan Suras, Master Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr.Ahmet Nedim Serinsu, 165 s.

ABSTRACT

The subject of study is the understanding of contents of the Koran relating to economic life.

The subject and importance of study, the method followed in this study, the sources and related concepts are all handled in the introduction section.

In the first part, the words relating to economic area in the Meccan Suras are determined and classified into the economic areas which they are related to. Then their meaning are examined from Arabic dictionaries. After that the meanings which they are used in the Koran are also investigated and information about the context of verses of Koran in which these words are passed is given.

In the second part, the verses of the Koran in which these words are passed classified into the economic areas which they are related to and examined from the economical point of view.

In the end part, the results of the study are summarized.